

Politické a kulturní dějiny
král. hlav. města Olomouce.

Píše

Hubert Doležil,
professor české reálky v Olomouci.

Část I.

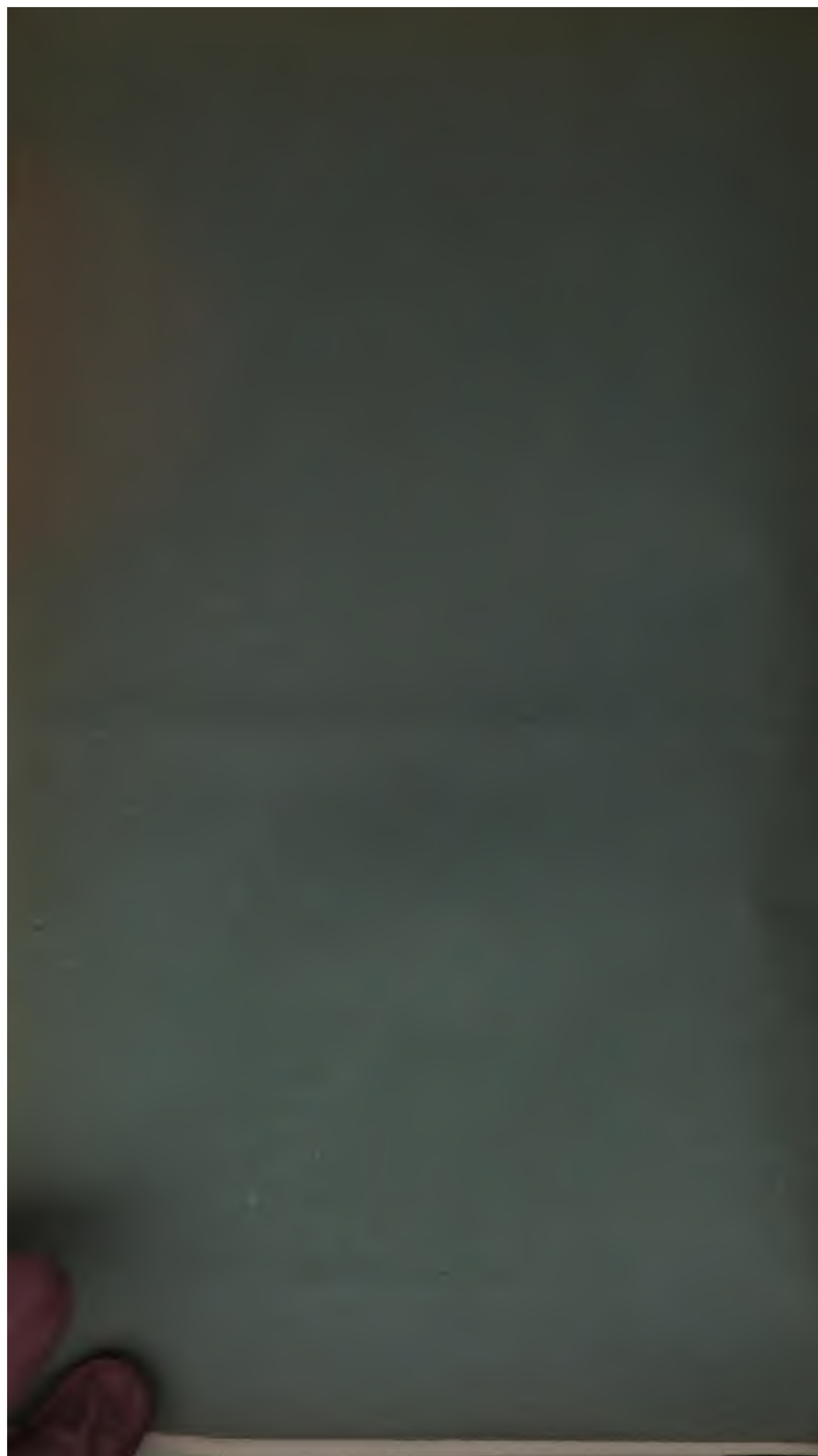
Dějiny politické. Památky architektonické.

Zvláštní otisk z I. výroční zprávy české soukromé reálky v Olomouci.

Cena zvláštního otisku 1 K.

V OLOMOUCI 1903.

Tiskem Kramáře a Procházky v Olomouci. — Nákladem vlastním.

Politické a kulturní dějiny
král. hlav. města Olomouce.

Píše
Hubert Doležil,
professor české reálky v Olomouci.

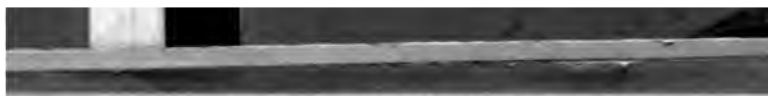

Část I.
Dějiny politické. Památky architektonické.

Zvláštní otisk z I. výroční zprávy české soukromé reálky v Olomouci.

Cena zvláštního otisku 1 K.

V OLOMOUCI 1903.
Tiskem Kramáře a Procházky v Olomouci. — Nákladem Matice školské.

Politické a kulturní dějiny král. hlav. města Olomouce.

Předmluva.

Jest potřebí, abych vyložil důvody, které vedly mne k uveřejnění tohoto článku a to ve školním programu. Po stránce vědecké jest práce ta pouhou kompilací, poněvadž nemohla býti založena na studiu pramenů pro krátkost doby a omezené místo; na druhé straně jest zase suchou snůškou historických fakt a formy příliš zhuštěné, než aby se dobře četla jako knížka populární. Čím ji tedy chci míti?

K tomu odpovídám: Tím, čím práce programové dle mého názoru býti mají — pomocnou knihou žactvu a pomocnou knihou učitelovou při výkladech školních, v tomto případě pak při exkursích umělecko-historických.

Obyčejně určuje si kniha své kupce, ale při programu školním, myslím, že odběratelé by měli určovati knihu. Žáci jsou namnoze jediní kupci každoročních těch publikací. Podporou státu, země nebo spolků školu vydržujících umožňuje se cena tak nízká, že všichni žáci mohou si ji koupiti. A také kupují, protože jest jim milou vzpomínkou na učitele i spolužáky a na celý život školní. Představte si nyní, že programový článek vědecký, jenž jest jádrem knížky, často tak málo pro žáky znamená! Jak by se tu dalo využitkovat místa, v celém literárním světě snad nejvýhodnějšího! Co by dal za to mnohý učitel, kdyby mohl všem žákům rozdati tu neb onu stať, o níž by rád rozhojnil učebnici a již nijak nemůže tak, jak by si přál, žákům přednésti. Jak by mu prospělo, kdyby takové stati měl po ruce tolik výtisků, by je mohl v pravý čas půjčiti nebo rozdati žákům i pozdějším, aby se tak práce jeho nemusila rok od roku roztříštěti o obtíže stále tytéž! Příkazem nanejvýš zdravým jest, aby žáci nebyli finančně přetěžováni; touto cestou mohlo by se jim však dostati publikací pro ně cenných a učiteli příhodných bez zvýšení jejich výdajů.

Názor ten vedl mne k této práci. V dějepisu a kdekc odporučuje se vycházeti z půdy místní aneb žákům na tolil a trvale vštípit znalost toho, co jim leží nejblíže. Vyučovat umění a neuvést žáky před památky samy, zdá se mi nemožn potřebí jest jakéhos textu, který by žáci měli v rukou, a o něj raje učitel může snáze provésti výklad detailů. Za takový dopln klad vyučování pokládám knížku svoji, a proto neuvádím roz notlivých tvarů. Pro tyto bylo by potřebí daleko více místa a většího počtu vyobrazení, kdežto nám pro nákladnost bylo s na štočky hotové, jichž bylo možno získati a jen malá část jich byla nově; od fotografování vnitřků chrámových bylo nám u pro malý formát, a konečně toho účel knihy nevyžaduje. (Ně taily kamenické výzdoby uvedeny budou v díle druhém.)

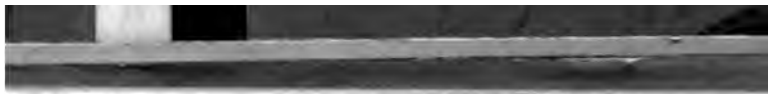
A tak nezbývá než znovu poznamenati, že spisek tento r roků vědeckých ani není myšlen jako uzavřený celek pro širší Bude-li mi dáno síly a příležitostí potřebných, nahradím tyto r snad později větší prací na základě pramenů; dějin města toho jako jest Olomouc, jest tuším pro českou literaturu dosti zapc

Dílko nynější rozvrhuji na dva díly; v I. obsaženy jsou dějiny a stručné výklady o památkách stavitelských; v dílu II. budou památky umění sochařského a kamenického, malířskéh leckého průmyslu, jakož i přehlédnuta hlavní díla literární, j v Olomouci. K tomu jako závěr nástin kulturní práce v Olomo se zvláštním zřetelem k dějinám olomuckého školství a univer

K dílu prvnímu použito bylo jako spisů základních díla V. Paměti a znamenitosti města Olomouce, ve Vídni 1861 a Müllera: „Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz" (v u E. Hölzla 1882 a 1890), obraz jeho však doplňován a upr základě nových Dějin Moravy prof. Rudolfa Dvořáka (ve Vlasti ravské), některých zpráv o Olomouci ve spisech Z. Wintra, jak ných článků v časopisech historických i archeologických. Pr umění východiskem byla krásná publikace „Církevní památky m mouce" s vysvětlivkami prof. Adolfa Nowaka, zčeštěnými pro sefem Kachníkem (v Olomouci u Hölzla 2 díly 1890 a 1892); článek „Holomouc král. hlavní město Moravy" (z „Poutníka" n P. Mořice Kráčmera: „Dějiny metropolitního chrámu sv. Václa mouci r. 1887), údaje Müllerovy a články v časopisech posky ostatních. Od citování dokladů upustil jsem za úsporu místa.

Na konec vzdávám díky za umožnění této práce v p slavné Matici školské v Olomouci, jenž poskytla náklad na ten kud větší článek programový, panu W. Müllerovi, kustodu c. knihovny v Olomouci, za laskavou ochotu všestranně prokázano knihkupectvím Ed. Hölzla a R. Prombergra v Olomouci za zapůjčení štočků, firmě Husník a Häusler v Praze za poskytnu neméně pak ctěným pp. kolegům K. Wellnerovi, prof. české perokresby a B. Bohuslavovi, prof. c. k. gymnasia v Olom ochotnou pomoc při fotografování.

V Olomouci, v červenci roku 1903.

Část I.

—

Dějiny politické.

I.

Doba nejstarší.

Dějepis místa nebo země nepočíná zároveň s člověkem. Dlouhé doby prvotní, v nichž člověk žil ojediněle a neměl společných zájmů, nemohou býti předmětem historie, jež studuje lidstvo jako společnost a jednotlivce pojímá vždy jako člena této společnosti. Samota, obydlená nemnohými lidmi třebas po dlouhé věky, nemůže mít dějin.

Zřízení společenská objevují se až za většího počtu obyvatelstva a na určitém stupni vzdělanosti. Zanechávají od prvopočátku jakési stopy v dobách následujících, přecházejíce v ně a měníce se při tom dle určitých zákonů. Dějepis smí a musí na doby starší usuzovati z dob pozdějších, vycházeti od podobností a závislostí zjevů na sobě.

Nejspolehlivějším však pramenem dějepisného poznání zůstávají doklady přímé, dokumentární: psané slovo, ať si již zachované v nápisech či listinách, či ve vlastních historických zápisech současných nebo pozdějších, zpracovaných dle psaných pramenů starších již nedochovaných.

Tak počíná pro zemi nebo místo období dějepisné věky, v nichž počíná vývoj zřízení společenských, vlastní však dějepis vyčkává až do prvních bezpečných zpráv, jimiž teprve vzchází pravé historické světlo.

Vše, co leží před tím, nazývá se obecně dobou předhistorickou, pravěkem (praehistorií), a jest vyhraženo vědám jiným, jako anthropologii (nauce o tělesných znacích plemen lidských), linguistice (jazykozpytu), archeologii (nauce o starožitnostech) ve spojení s vědami přírodními (geologií, palaeonthologií a j.).

Kdyby zprávy dějepisné a úsudky z nich vyvozené postačily hned na úsvitu dějinném k rozvinutí obrazu, bylo by lze vésti zcela určitou hranici mezi historií a praehistorií. Ale tomu není tak. Prostředky dějepisné, i když tu již jsou, na dlouhou dobu ještě nepostačují pro skrovný počet, neurčitost a nepřesnost; obraz třeba na dále doplňovat výsledky věd jiných, jež neomezují se na doby nejstarší, nýbrž pracují v dobách již historických. A ježto pomůcky různých věd jsou různé, a výsledky závisejí od různého množství jich, od správnosti úsudku z nich vyvozených, od kritičnosti badatelů a od celého stavu a vývoje té které vědy, nastává často — což na první pohled zaráží — že ve výsledcích bádání na takové společné půdě vyskytne se neshoda a nesouhlas. Vzniká t. zv. vědecký spor. Není to nic nepřirozeného ani nezdravého; naopak, na sporných otázkách nejvíce tříbí se vědecký důmysl.

Pravdivost vědy vyskytováním se sporů není dotčena: když nabude se potřebného množství pomůcek spolehlivých, dojde se pravým vědeckým zpracováním jich i spolehlivých úsudků a všeobecné shody, jež znamená pravdu.

Tak i v dějinách Moravy a s ní i města Olomouce vyskytuje se takovýto vědecký spor o otázku, kdy přišli Slované do našich zemí.

O nejstarších obyvatelích země moravské v dobách předhistorických podává obraz archeologie a anthropologie. Nejstarší pokolení nemají určitých jmen; na Moravě žil nejdříve člověk ze starší doby nástrojů kamenných, jenž ustoupil člověku období novokamenného; potom žilo tu pokolení skrčených koster hrobních (nazvané dle způsobu pohřbívání), jež bylo vytlačeno lidstvem t. zv. popelnicových polí; to počalo se seznamovati s obyčeji pokročilejších národů západoevropských a s osvětou římskou. Látkou pro zhotovování předmětů byla člověku po kamenu měď, pak smíšenina mědi a cínu, bronz, látka to zvláště výhodná k obrábění značně již umělému, na konec pak železo.

Doba historická počíná pro naši zemi asi kolem r. 200 před Kristem. Tu vynořují se určitá jména národů u nás bydlících v historických zprávách, jež zachovaly se u starověkých spisovatelů řeckých a hlavně římských. Dle nich sídlili severně Alp a Dunaje v území dnešních Čech Bojové, větev velké rodiny národů evropských Keltů. Na Moravě vedle nich uvádějí se Tektosagové a Kotinové, rovněž keltičtí. Bojové brzy po r. 100. př. Kr. musili ustoupiti z Čech před germanským národem Kvádů, jež rozšířili se i na Moravu, zvláště když za nimi přišli germanští Markomané a usadili se v Čechách; Kvádové postoupili částečně i do horních Uher. Obraz tento zakládá se hlavně na římském dějepisci Tacitovi, jenž veškeré známé zprávy o zemích Germany osazených uložil ve spisu „Germania“. Žil v druhé polovici I. století po Kr., kdy říše římská měla ustálené již hranice na severu, řeku Dunaj, takže sousedila bezprostředně se zeměmi sudetskými. Tacitus je největší historik římský, pravdivý a věrohodný, přes to však v popisu Germanie vadí přílišná stručnost a neúplnost zpráv, jež přejímal namnoze z doslechu, takže potřebuje výkladu a doplňování.

Markomané a Kvadové vytvořili v našich zemích politickou vládu; panovník markomanský Marobud byl současníkem římských císařů Augusta a Tiberia (v I. století po Kristu). Říše markomanská, jež za Marobuda značně se rozšířila, byla od jiných germánských kmenů omezena zase na Čechy.

Po něm spojil Vannius vládu nad Markomany i Kvady, ale spojení to zase se rozpadlo. Koncem 2. stol. po Kr. válčili opětně s Římany (t. zv. válka markomanská); byli přemoženi, ale země jejich provincií římskou se již nestaly. Poslední zmínka o Markomanech děje se r. 451, kdy byli pomocným vojskem Attilovým na jeho tažení do Gallie. Valná většina jich odstěhovala se již před tím, podle všeho do nynějšího Bavorska; podobně i Kvadové odešli po většině s Vandaly již počátkem 5. stol. do Hispanie. V Moravě nebylo v polovici 5. věku již žádného obyvatelstva germánského, v Čechách nastalo to o něco později. Hned potom osadili Moravu a pak i Čechy Slované, kteří již od 2. stol. po Kr. tlačili se od východu na západ k řece Visle a Odře (t. zv. severní proud stěhování slovanského na rozdíl od jihovýchodního).

Proti tomuto historickému obrazu kladou se však již od dob Šafaříkových námitky, jež týkají se časového určení, kdy Slované na Moravě a v Čechách poprve se vyskytují.

Mnohým badatelům, jako Šafaříkovi, Kollárovi, Šemberovi i novějším jevilo se podivným a nápadným, že po Markomanech a Kvadech není u nás nejmenších stop jazykových, žádných názvů řek, hor, tím méně míst obydlených. Zaniknutí keltických názvů nebylo by nápadným aspoň v téže míře, ačkoliv někteří učenci odvozují jména nynější na různých místech ze starých keltských (viz níže při výkladu názvu Olomouce.) Čistě slovanský původ místních názvů vedl k názoru, že Slované obývali v Čechách a na Moravě ode dávna, snad již vedle Keltů a pak spolu s Markomany a Kvady. Jiní šli ještě dále a prohlašují, že Markomani i Kvadové vůbec nebyli Germany, nýbrž Slovany. Mínění toto jest přehnané, a také námitku jazykovou snaží se historikové vyvrátiti poukazujíce k tomu, že Markomani a Kvadové nebyli národem rolnickým, nýbrž pastýřským, nanejvýš na přechodním stupni tak zv. hospodářství střídavého, a že tudíž neměli stálých sídel. Osady starých Keltů byly by tak dobou germanskou přerušeny a tudíž zanikly.

Rovněž i archeologové vyvozují z nálezů, že Slované sídlili již od dob daleko starších v zemích sudetských.

Některé nálezy hrobní svědčí sice pro Kelty i Germany u nás, ale jsou nepoměrně řídké. Za to přehojné nálezy nasvědčují, že slovanský lid žil v zemi již v dávných staletích a volně se vyvíjel. Způsob zhotovování nádob (keramika), jaký vykazují nálezy z prvních staletí po Kr. u nás, jest dle archeologů zcela určitě slovanský. Práce a výzdoba keramická poukazuje jasně ke vzorům římským, jichž Slované po svém způsobu užili; s Římany však na tolik mohli se stýkat Slované jedině v zemích sudetských, zvláště na Moravě a v Horních Uhrách. Nad to snaží se archeologie dokázati, že i lidé z tak zv. doby popelnicových polí bezpochyby byli Slované; soudí se tak z veliké podobnosti nádob a rázu ornamentů jejich. Tím se příchod Slovanů pošinuje až k 7. a 8. století př. Kr. Úsudek ten jest podle všeho přece jen odvážný. Pouhá podobnost keramických tvarů nedostačí k důkazu, zvláště když úsudky samých archeologů nejsou ještě ve všem ustáleny a když nálezů není ještě tolik, aby mohly vyvrátiti zprávy historické a závěry z nich vyvozované. V době pozdější kolem narození Kristova lze snáze již srovnati výsledky bádání archeologického s prameny historickými. Počíná se ujímati názor, že Markomané a Kvadové a snad i Keltové nesídlili v zemích celých, nýbrž jen v částech a rozptýleně, na Moravě více na jihu, a že přesahovali do zemí sousedních. Obojí proud přistěhovalců našel asi v zemi obyvatelstvo domácí, slovanské, jehož nemohli a snad ani nesnažili se vytlačiti. Snad byli kmenové ti po dobu svou vládnoucím živlem v zemi jakožto lid více pohyblivý a bojovnější, dostali se proto ve válečný styk s říší římskou jedině oni a byli tudíž od Římanů považováni za jediné obyvatele země. Mínění to jest ovšem na ten čas jen domněnkou a očekávati jest potvrzení nebo vyvrácení.

Ale i proti tomu staví se závažná námitka. Slované v sudetských zemích stěží byli by mohli tak kulturně se rozvíjeti, kdyby byli poddáni anebo aspoň rozptýleni mezi obyvatelstvem cizím; těžko bylo by vyložiti, jak se mohlo vyvinouti anebo udržeti zřízení kmenové za takových poměrů; též jazykové důvody padají tu na váhu. Jeví se v českém

lidu od nejzazšího západu až k východu jasná jednotnost nářečí jemně a plynule se rozlišujících. Příliš časné rozptýlení Slovanů do zemí vzdálených od sebe a k tomu mezi cizí obyvatelstvo těžko lze připustiti, ježto pak Slované západní příliš záhy by byli ztratili souvislost s ostatními; velká příbuznost jazyková a množství společných slov nasvědčuje však dlouhému vývoji společnému v sídlech původních, v končinách severně od Karpat, jež bezpečně již jsou dokázány.

Tolik zatím, jak se zdá, lze říci s jistotou, že stěhování slovanské jako i stěhování jiná nesmíme si představovati jako náhlé vpády celých kmenů a národů, nýbrž jako postup povlovný, jenž děl se snad po celá staletí. Podrobnosti bližší osvětlí další práce vědecká, při níž dlužno uvarovati se úsudků upřílišených i nemístné neústupnosti.

Pro nejstarší obyvatelstvo nynějšího města Olomouce platí týž obraz i s jeho částmi spornými. Pokud ojedinělé nálezy mohou dosvědčiti, žili tu asi příslušníci bezejmenných pokolení pravěkých; nalezne-li se časem více, přibude potřebných pomůcek a nabude se více světla. O Keltech a Germanech nelze též mysliti, že by se byli místu tak ovládajícímu vyhnuli úplně.

Keltickým Bojům nasvědčovaly dle starších úsudků zvláště stopy kolových staveb, jež objeveny byly r. 1864 i později několikráte v Olomouci.

Roku 1864, když kladeno bylo v Olomouci potrubí plynové, zjištěny byly v zemi zbytky staré osady kolové, jaké nalezeny byly i jinde na Moravě (Náklo). V době bronzové i dříve stavěli si obyvatelé pobřeží jezerních nebo říčních, zvláště tam, kde řeky rozlévaly se do okolí a tvořily močály, obydlí nad vodou tím způsobem, že zaráželi, do vody koly, na nich nad vodou pořídili lešení a na tom postavili si příbytky, prosté chýšky. O stáří staveb soudí se z předmětů uměle zhotovených, jež zároveň s různými odpadky kuchyňskými nahromadily se pod takovým obydlím na dně močálu neb jezera a zůstaly v zemi, když močály zmizely. V Olomouci přišlo se na taková naleziště na Horním a Dolním náměstí a v Dolní ulici; nález rázu poněkud mladšího stal se na staveništi nynějšího Národního domu (roh ulice České a Bernardinské). Souhlasí to úplně se starým ramenem řeky Moravy, jež teklo nynějším městem od ulice Bernardinské směrem k jihu až do 12. stol. Nalezeny tu předměty vyrobené ze dřeva, kamene, bronzu, kosti, mnoho úlomků z nádob hliněných, zbytky zrní pšeničného a ječmenného, ořechy lískové, různé listí a mnoho kostí, rohů a zubů zvířecích.

Stavby tyto kladou se nejvýše do 2. stol. před Kr ; jsou nám důkazem, že místo naše bylo již v dávných dobách obydleno poměrně četně, a vedou k domněnce, že snad i dříve již bydlíval tu člověk. Připisovaly se všeobecně keltickým Bojům, při čemž směrodatným byl úsudek archeologů švýcarských, dle nichž nález olomucký souhlasí podstatně s nálezy ze švýcarských kolových staveb jezerních. Ale proti tomu mínění vystoupil nedávno zemřelý berlínský archeolog dr. Rudolf Virchow, jemuž byly tyto předměty z olomuckých výkopů r. 1871 zaslány a jenž r. 1875 sám do Olomouce přijel, aby zbytky nádob nově zase vykopaných prozkoumal.

Názor jeho jest, že nádoby ty byly zhotoveny na hrnčířském kole a že jsou tudíž původu mladšího než z doby Keltů na Moravě; z ornamentiky jich (hlavně z vlnovky) soudí na původ slovanský a vyvozuje, že stavby kolové v Olomouci jsou z doby slovanské aneb že aspoň dlouho do té doby stály. R. 1883 zaslány mu byly nádoby, vykopané na staveništi dómském (obr. 1.)

Virchow prohlásil je rovněž za slovanské, stanovil podobnost s nádobami staršího původu co do materiálu (hlína obsahující množství tuhy) i co do výzdoby ornamentální, ač nádoby dómské značí velký pokrok v technice; z okolnosti poslední dovozuje pak, že nádoby dómské nejsou asi mnohem starší než z 10. století po Kr.

Obr. 1. Nádoby nálezu dómského.

Virchow nechce se tím nijak stavěti proti údajům historickým o příchodů Slovanů, ježto posunuje stavby kolové — po případě jen obydlí u břehu říčního — do doby pozdější, ač jsou tu nápadny předměty rázu daleko staršího, jež nalezeny byly na těchže místech a v těchže vrstvách zemních. Nádoby nálezu dómského pocházejí však jiště z doby starší, alespoň ze stol. 9., poněvadž v 1. polovici 10. věku nadvláda maďarská ochromila veškeren život v zemi a také druhá polovice století válečnými nepokoji svými neumožňovala klidný a tak značný rozvoj průmyslový. Nebyla to nikterak „šťastná doba", jak ji nazývá inženýr Biefel, jenž přičítá vznik nádob těch dokonce Babenberkům, kteří prý tehdy na Moravě vládli.

Sporná otázka slovanského obyvatelstva objevuje se takto i v našich místních dějinách a zůstává i tu na dále spornou, dokud výzkumy nové nebo neznámé dosud prameny historické nepřinesou vyjasnění.

Po r. 451 po Kr. nastává na Moravě doba převahy slovanské. Počínají se vytvářet poměry politické, jež vedly již za 70 let k osvobození od nadvlády avarské. Letopisy franské, jež jsou pramenem pro dobu Samovu, jmenují mezi jeho národy také Slovany korutansko-pannonské (v Uhrách a ve vých. zemích alpských); podle toho patřila asi Morava do říše Samovy. O Samovi víme jen, že říši svou zachránil proti útoku z říše franské (r. 630.), o vnitřních poměrech nedovídáme se ničeho, tím méně o jednotlivých místech. Po smrti jeho (kolem r. 658) říše se rozpadla a historické světlo opět uhasíná. V Čechách vyvíjejí se vlády kmenové, na Moravě vyrostla do 1. polovice 9. stol. tak zv. říše velkomoravská s prvním známým panovníkem Mojmírem. Těžiště říše, jež sáhala i do Uher, leželo více na jihu, snad až na Dunaji; o Velehradu aspoň neděje se zmínky až r. 1131. Panovník Rostislav

počal horlivě šířiti křesťanství, aby se zachránil před církevní i politickou nadvládou Němců, jimž hlásání křesťanství bylo jen vítanou záminkou pro šíření panství. Proto též povolal věrozvěstce z Byzancie, chtěje tím zameziti působnost biskupů německých, jež počala pronikati na Moravu stále důrazněji. R. 869 jmenován byl sv. Metod arcibiskupem moravsko-pannonským bez určitého sídla. Působil tu již od roku 863 se sv. Konstantinem (Cyrillem), jenž zemřel v Římě r. 869, ale teprve nyní mohl započíti s vytváření samostatných církevních poměrů, od Němců nezávislých.

Není bohužel dochováno žádných zápisů o vnitřní činnosti obou věrozvěstů v zemích našich a tak nelze nikterak historicky potvrditi mnohá znění legendární, dle nichž kostely a kříže po našich vlastech svatými bratřími byly posvěceny.

Podobná pověst víže se též k nejstaršímu kostelu olomuckému sv. Petra a Pavla. Posvětil prý jej sv. Konstantin r. 863. P. Kráčmer snaží se vyložiti pověst tím způsobem, že u kostela toho, jenž již dříve byl vystavěn a vysvěcen, sv. Konstantin se usadil, aby podnikal apoštolské cesty do okolí (jak by o tom svědčily snad četné „cyrilské kříže“ v krajině olomucké).

Sběratel listin moravských Boček uvádí ve sbírce svojí 2 listiny, dle nichž kostel sv. Petra a Pavla vysvětil sv. Metod ; jako mnohé jiné jsou i tyto listiny dílem Bočkovým; sestrojil je prostě sám, aby do sbírky dostalo se dokumentů hodně starých! Dle jedné z nich věnoval Svatopluk kostelu veliké dary. Že chrám tento je z doby předmetodějské, dovozuje P. Kráčmer z jeho zasvěcení, jež u sv. Metoda nebylo obvyklé. Jest možné, že u hradu olomuckého byl kostel křesťanský již dříve, ale důkazu přímého zatím není.

Důležita je tu též listina biskupa olomuckého Jindřicha Zdíka z r. 1131., v níž vypočítávají se všechny statky olomuckého kostela (od doby Zdíkovy přeneseny všechny příjmy ke kostelu sv. Václava). Chrám byl té doby již velmi bohatý, i vede to Müllera k domněnce, že kostel křesťanský byl tu od dob starších než metodějských, kdyžtě tak vzrostl jeho majetek. Ale i toto zůstává jen domněnkou.

Jako o prvním chrámu křesťanském, není také pevného dějepisného udání o vzniku hradu olomuckého. Pověst připisuje založení Olomouce Libuši české k r. 711., což dokazuje nanejvýše, že místo naše mělo již v těchto dobách větší význam než místa jiná. Tu rozhodla příznivá poloha. Návrší ovládající úrodnou krajinu, ležící u hlavní řeky a k tomu poblíž východu údolí Jeseníkových, jehož okolí bylo již dávno obydleno, jistě bylo slovanským lidem po jeho zvyku záhy opevněno a zbudován na něm hrad, jenž stal se střediskem kraje. Nejlépe pro hrad hodilo se skalisko, vybíhající k východu a spadající na třech stranách ve výši asi 15 metrů k řece. Jest to místo nyn. kostela domského a budov okolních. Pouze se strany jihozápadní byl přístup volný, a tu, jakož i kolem okraju skály zbudována byla zeď spečená, zvláštní to druh opevňovacích zdí u starých Slovanů. Zeď taková pořídila se tím způsobem, že nakupilo se kamení prokládané dřívím, bylo posypáno pískem a jakousi látkou solnou; to vše se zapálilo, aby žár spekl součástky a slil je v jednu hmotu, jež pevně přilnula ke spodní skále. Látka ta měla černou lesknoucí se barvu, dle níž lid zdi takové nazývá skelnými. Stopy

její lze kolem dómu ještě sem tam ve zdech pozorovati. Později byly hradby ty nahraženy pevnými zdmi kamennými.

Hrad sám vystavěn byl v době nejstarší pouze ze dřeva a zmizel úplně v pozdějších přestavbách, z nichž samotných zachovaly se nám pouze skrovné zbytky, takže nemáme nejmenší pomůcky pro určení jeho velikosti a zevnějšku. Pouze obvod jeho lze z polohy místa přibližně označiti; zaujímal asi celé nyn. prostranství dómské, nynější náměstí, děkanství i domy až po ulici Weitersheimbskou.

Jaká vláda nad okolní krajinou vyvinula se tu v dobách říše velkomoravské, není možno říci. Hrad byl jistě správním i soudním střediskem kraje, ale vládl-li tu vévoda jako u kmenů českých aneb úředník podobný pozdějším správcům krajů čili t. zv. županům, a jaký byl jeho poměr k vládě ústřední — to jsou otázky, k nimž pro nedostatek zpráv stěží kdy se odpoví. Rovněž nelze tvrditi, že byl tu už v této době soud čili cúda a zda byl umístěn, jak se soudí, na nynějším nároží ulice Kanovnické a Františka Josefa.

Kolem hradu k jihozápadu a západu vyvinulo se na místě dnešního města t. zv. předhradí, slovanský to útvar větších osad, jenž nahrazoval u nás římský a pak západoevropský způsob osad městských. Právo a zřízení městské přejato bylo u Slovanů teprve později dle vzorů cizích. Na místě chráněném politickou mocí vlády hradní a pro obchod výhodném, vyvinulo se záhy tržiště, v němž prodávali zboží obchodníci místem projíždějící a záhy asi i obchodníci usedlí; u hradu usadili se různí řemeslníci a dodavatelé potravin, kteří v prvních dobách jistě i sami rolničili. Opevnění tohoto předhradí nelze pro tuto dobu prokázati, ale jistě stalo se v době nejbližší, před založením a opevněním města nového, poněvadž rozdíl mezi předhradím a novějším městem udržel se po dlouhá staletí a vlastně až na doby naše. Bylť město nové odděleno od předhradí zdí, v níž v místech nynější ulice Eliščiny západně od kostela P. Marie Sněžné byla brána, nazvaná Nová, jež i se svým významným jménem udržela se až do konce století 18. I od hradu odděleno bylo předhradí hradbou, v níž byla brána Hradní v nynější ulici Františka Josefa někde poblíž ulice Weitersheimbovy. Zaujímalo tedy předhradí plochu nynějšího Biskupství a náměstí Františka Josefa až po třídu Eliščinu a jest i na nynějším plánu města zcela dobře patrno jako samostatný celek. V předhradí stál od starých dob zmíněný již kostel sv. Petra a Pavla, asi v místech nynějšího německého ústavu dívčího Elisabetina.

Kromě tohoho kostela klade P. Kráčmer ku hradu kapli nebo kostelík sv. Jiří, soudě tak ze starého obrazu sv. Jiří, jenž uchoval se nad vchodem do dómské sakristie. Svatému Jiří bývaly v nejstarší křesťanské době v Čechách i na Moravě zasvěcovány svatyně, ale pro hrad olomucký nelze toho dokázati, tím méně pak klásti ji již do 9. století.

V mnohých publikacích nazývá se hrad na místě nynějšího dómu „hradem Malým" na rozdíl od „hradu Velkého", jenž stával asi do r. 1350 na návrší jižnějším, kde nyní stojí kostel sv. Michala a seminář kněžský. Dosud udržel se tu název náměstíčka „na Hradě", německy Juliusberg, což povstalo z latinského názvu Olomouce „urbs Juliomontana" (město s horou Juliovou). Název tento vyskytá se ojediněle a to až roku 1357, ale stačil dějepisci olomuckému z počátku 19. stol. Josefu Vladislavu Fischerovi, aby sestrojil z něho velmi smělý údaj

starším členem rodu, když zemřel kníže Vladislav I. r. 1125; v Čechách však nastoupil bratr tohoto Soběslav I. Práva svého hleděl Otto dobyti si pomocí císaře německého Lothara. Válka skončila bitvou u Chlumce r. 1126, v níž Soběslav zvítězil. Otto Černý v bitvě padl.

Po Ottovi nastoupil v Olomouci Václav, až do roku 1130; po něm spravoval Olomucko kníže Soběslav sám († 1140).*)

V letech těchto vystupuje do popředí biskup olomucký Jindřich Zdík, muž velkého významu pro církev i český stát, jenž zaujímal první místo vedle pozdějšího krále Vladislava II. (1140—1173). Byl synem nejstaršího českého dějepisce Kosmy, jenž teprve v pozdějším věku stal se knězem a kanovníkem pražským. Zdík jmenován byl biskupem olomouckým od Soběslava I. r. 1126. Již r. 1131 vysvětil skorem dostavěný kostel sv. Václava vedle knížecího hradu a přenesl k němu stolici biskupskou i kapitolu, již rozmnožil o nové členy, takže počítala 12 kanovníků; u kostela sv. Petra zůstali jen kanovníci 4.

Po r. 1140 († Soběslav I.) vrátil se do Olomouce z vyhnanství syn Otty Černého Otto III., hned však súčastnil se zase odboje proti novému knížeti českému Vladislavovi II.; Jindřich Zdík, jenž nechtěl ke vzpouře se přidati, musil z Olomouce uprchnouti. Smíření nastalo až roku 1144.

R. 1147 vypravili se Zdík a Otto za příležitosti 2. výpravy křížové na podobné tažení proti pohanským Slovanům polabským, nepořídili však mnoho. Jindřich Zdík zemřel r. 1150, Otto 1160.

R. 1161 strhl se v Olomouci zápas mezi králem a Soběslavem, synem někdejšího knížete Soběslava II., jenž (podruhé již) se vzbouřil a pomocí polskou zmocnil se města; král přispěchal sám a oblehl Soběslava v Olomouci, Soběslav vzdal se bez boje a byl uvržen do vězení na Přimdě, kdež úpěl až do r. 1173.

V letech 1169—1173 spravoval Moravu syn Vladislavův Fridrich.

Po smrti krále Vladislava II. 1173 nastoupil Soběslav II., dosud vězeň na Přimdě. Do Olomouce dosadil bratra Oldřicha, po něm brněnského Václava.

R. 1177 byl velmi bouřlivý v Čechách i na Moravě. Císař Fridrich Barbarossa sesadil Soběslava II. a dosadil syna Vladislavova Fridricha. Olomucký Václav byl stoupencem Soběslavovým, a tak Leopold rakouský, jenž stál na straně Fridrichově, vytrhl proti němu a oblehl jej v Olomouci. První toto obležení Olomouce trvalo od 28. do 30. června r. 1177. S hradeb olomuckých bylo bojováno kamením a praky, a trhali k tomu i samostatné zdi ochranné. Leopold zanechal záhy dalšího boje a spokojil se poplenĕním země.

Boj mezi Fridrichem a Soběslavem III. skončil se ve prospěch prvnějšího a proto musil olomucký Václav ustoupiti Konradu Ottovi Znojemskému. Tento brzo potom zvolen za knížete českého od nespokojené šlechty proti Fridrichovi. Spor vyrovnal císař tím, že Konrada Ottu na odškodněnou jmenoval markrabětem a Moravu prohlásil za říšské markrabství, nezávislé od Čech, ale ovšem od říše německé, r. 1182. Roztržení Čech a Moravy, jež císař tím chtěl provésti, vyvolalo

*) Otto Černý a Václav pochováni jsou v kostele sv. Václava a mají tu náhrobek poblíž kaple Stanislavské; místo Otty napsáno tu omylem Břetislav.

novou válku mezi Čechy a Moravany, jež rozhodnuta vítězstvím Čechů u Loděnic v jižní Moravě r. 1185. Konrad musil knížete českého uznat opět za svého pána, ale titul markrabství Moravě zůstal.

Léta následující jsou dobou největších zmatků v rodě Přemyslově; neustálé změny na trůně ustaly až po druhém nastoupení Přemysla Otakara. (Viz přehled knížat českých a vévodů olomuckých).

R. 1197 ustoupil Vlad. Jindřich bratru Přemyslu Otakarovi z Čechách a dostal Moravu s titulem markrabským. Přemyslovci moravští vymřeli v té době (z linie olomucké poslední byli Břetislav a Vladimír, synové Otty III.), takže Jindřich Vladislav spojil celou Moravu ve svých rukou a vládl jí z Olomouce jako samostatný a rovný Přemyslovi, jak zněla smlouva z r. 1197; ale ovšem proti silnému Přemyslovi vláda Jindřichova nevymanila se z područí českého, zvláště když oba bratři dobře se snášeli. Jindřich Vladislav vládl až do r. 1222.

Na Moravě a zvláště v Olomouci působil markrabí velmi blahodárně. Za jeho vlády objevují se první stopy nové organisace městské dle vzorů německých na Moravě. Pokud listinně je doloženo, dostala povolení, zaříditi se dle práv města Magdeburku, na Moravě města Bruntál r. 1213, Bzenec 1214, Unčov 1223. Pro podobné povolení městu Olomouci není z doby té dokladu; ale nedá se mysliti, že by sídelní město vévodské i biskupské, jež rozvíjelo se z moravských měst nejvíce (již k r. 1177 jmenuje Vincenc Pražský Olomouc hlavním městem), nemělo zřízení takového; nanejvýš byl by tu vadil starý řád správy a soudu t. zv. župní, ale ten stálým přítokem nového hlavně německého obyvatelstva byl podlamován a ztrácel se již za doby Přemysla Otakara I. Pevné datum pro Olomouc máme tu zajisté až r. 1261, kdy Olomouc dostala práva městská jako Brno; privilegium to zdá se však spíše jen rozšířením starších již zřízení podobných v Olomouci, nikoliv prvopočátečným zavedením jich. Pozdější organisace práv magdeburských na Moravě dokazuje, že Olomouc zaujímala první místo na Moravě v soustavě městského soudnictví. Nové udělení práva magdeburského Olomouci z Vratislavi r. 1351 nevylučuje staršího vývoje německých právních poměrů v Olomouci, nýbrž je potvrzuje stejně jako privilegium z r. 1261.

Proto musíme vznik vlastní městské obce olomucké položit již na rozhraní 12. a 13. století. Útvar ten rostl v Olomouci pomalu, protože Olomouc nebyla nikdy kolonisována větším počtem přistěhovalců najednou. Přítok cizího obyvatelstva byl stálý. Lákala je sem výhodná obchodní poloha místa, na hlavní cestě od jihu moravského do hořejšího Slezska, lesk a nádhera dvoru vévodského i biskupského, jež samotné spotřebovaly množství výrobků řemeslnických a dodávek obchodních. České obyvatelstvo domácí nedovedlo zabývati se tak zručně těmito obory a nestavělo se cizincům nijak v cestu, zvláště když vláda příchod podnikavých cizinců horlivě podporovala. Nejsme ještě v době vlastní německé kolonisace na Moravě, ale v hlavních místech země nalézáme již velký počet obyvatelstva německého, jež dosáhlo tu během 13. a 14. století většiny. Jistě již v 12. století stavěly se v Olomouci domy mimo předhradí, protože v době Otakara II. opevnilo se již toto nové město hradbami. Z té doby pochází též název města „královského“, totiž králi přímo podřízeného.

Hlavním znakem nových poměrů právních jest městská samospráva, u Slovanů před tím zcela neznámá. Obyvatelstvo dává si samo sbor konšelů a porotců (soudců), v jichž čele stojí městský fojt (advocatus), jako předseda soudu rychtář (Richter, judex civitatis) zvaný. Správa i soud městský nepodléhají krajské či župní vládě slovanské. Volby městské potvrzuje panovník. Odvolání ze soudů městských nejdou k soudům zemským, nýbrž za hranice do měst německých, jež byla zdrojem těchto právních zřízení. Nové právo to vyvíjelo se u nás znenáhla k větší určitosti a soustavnosti a dospělo vrcholu svého rozvoje až v době lucemburské. Jindřich Vladislav založil v Olomouci též nové proboštství r. 1206 a spojil je s úřadem kancléře moravského: probošt měl také spravovati diecesi, když nový biskup není ještě zvolen. Listina Přemysla Otakara I., jíž se to potvrzuje, zajímavá je hlavně tím, že se v ní kapitole výslovně zajišťuje právo svobodné volby biskupa — právo, jež má kapitola olomucká podnes.

Po r. 1222 spravoval Moravu král sám, později byli tu synové jeho Vladislav Jindřich II. († 1227) a Přemysl (1228—1239), vládl však i tu Moravou mocný jich otec.

Město Olomouc nevzrostlo za Brunona nějak nápadně; vyvíjelo se již dříve a mělo již v těch dobách obyvatelstvo většinou německé. Zároveň počíná význam města klesati proti významu Brna, což patrno též v tom, že se Olomouci r. 1261 uděluje městské právo dle vzoru brněnského.

Z r. 1261 zachována je též nejstarší listina v městském archivu olomuckém. Měšťanům dovoluje se vystavěti kupecký či obecní dům pro trhy na zboží cizích kupců. V latinské listině jest příslušný výraz přeložen do němčiny (Chaufhus = Kaufhaus), což svědčí o převaze německého živlu v městě.

Když r. 1230 nastoupil v Čechách nejstarší syn Přemyslův Václav I., došlo po několika letech mezi Přemyslem moravským a králem ke sporu, za něhož Olomouc po druhé byla obléhána (r. 1237).

Pro církevní život v Olomouci významna je zpráva k r. 1240. Biskup olomucký Robert vyzván byl od papeže Řehoře IX., aby se vzdal bezpochyby pro rozmařilý život, jenž se zahostil v kapitole. Biskup se vzdal; kapitola byla vyobcována z církve, ale — což v této době nejprudšího zápasu mezi mocí světskou a církevní nebylo nic divného — dokonce se nerozešla, nýbrž zvolila nového biskupa Viléma, jejž vypudil teprve biskup králem jmenovaný, Václav. Půtky mezi stranou císařskou a papežskou otravovaly tenkráte veškeren život veřejný i soukromý.

Dospíváme k jedné z nejzajímavějších partií dějin města — ku vpádu Tatarů a domnělé porážce jejich u Olomouce r. 1241.

Mongolský náraz z Evropy východní do střední zastihl nejdříve země slezské na jaře r. 1241. Byl tak náhlý a Evropa západní velkým svým sporem císařsko-papežským byla tak zaměstnána a nepřipravena k obraně, že veškerá tíha starostí o obranu křesťanského světa připadla králi Václavovi samotnému. Byl prozíravým dost, aby postavil se již ve Slezsku Tatarům na odpor s větší mocí. Ale rozvážné toto opatření zmařil nerozvážný vévoda slezský Jindřich, jenž nevyčkav české pomoci

již se blížící svedl s Tatary bitvu, v níž byl poražen na hlavu (u Lehnice, 9. dubna 1241). Tataři zaplavili Slezsko a nemohouce do Čech pro záseky obrátili se k jihu dvěma proudy: východnějším a západnějším, oním přes východní Moravu do Uher, tímto do nížiny moravské. Na Moravě odolala jim jen pevná města Unčov, Olomouc a Brno.

Po vítězství v Uhrách chtěli Tataři spojiti se v jediné vojsko k útokům snad dalším, ale okamžitému provedení plánu zabránilo jim silné zbrojení Václavovo a nejbližších zemí sousedních. Od dalších těžkých bojů a pustošení zachránila Evropu náhle smrt chana říše tatarské či Zlaté Ordy, Oktaje (11. prosince 1241), jež přiměla vůdce vpádu, synovce chanova Batu, k rychlému návratu na Volhu.

Po dlouhé doby soudilo se v dějepisu, že hlavní příčinou odchodu Tatarů z našich zemí byla veliká porážka, již utrpěli u Olomouce od Jaroslava ze Šternberka či ze Slivna; v lidu věří se tak dosud. Ale novější kritika historická ukázala, že celé to tvrzení jest umělým dílem dějepisců pozdějších staletí, smíšeným s pověstí.

Jest jisto, že Olomouc byla Tatary obležena a že město za hradbami se uhájilo, ale není žádných důkazů současných o výpadu z města a veliké bitvě polní před Olomoucí. Naopak jsou zachovány doklady současné a nanejvýš závažné, že Tataři u Olomouce a v Moravě dlouho se nezdrželi, nýbrž plenice a pustošíce spěchali spojit se s oddílem uherským. Tak píše vévoda rakouský císaři Konradovi 13. června 1241, že Tataři s celou svou mocí stojí na hranicích jeho zemí. Podobně píše císaři král Václav v témž měsíci, že vojsko vpadnuvší na Moravu spojilo se již v Uhrách s druhým dílem; o vítězství olomuckém není tu zmínky.

Bitva u Olomouce datována jest poprve až dějepiscem Pešinou z Čechorodu v 17. století dnem 24. června 1241; až na toto určení převzal zprávu od Václava Hájka z Libočan (ve století 16.), jenž poprvé ze všech dějepisců českých i cizích vypravuje o Jaroslavově vítězství, ale k r. 1253. Datum toto vysvětlilo omyl, jenž se stal a přecházel pak dále.

R. 1253, když vypukla válka mezi Přemyslem Otakarem II. a Belou IV. o Štýrsko, vpadl na Moravu menší oddíl vojska kumánského, tatarskému velice podobného a přitrhl dne 24. června až k Olomouci, kdež v nevelikě jinak bitvě před městem zvítězil a mnoho křesťanů pohubil. Hájek z Libočan spojil oba vpády v jeden a pošinul je k r. 1253, biskup Doubravský ve své „historii české“ opravil vročení na letopočet 1241 a Pešina přidal pak i datum dne.

Spojení bitvy olomucké s bojem na Hostýně náleží úplně mezi výmysly umělé. Pověst hostýnská objevila se poprve u Jesuity Crugeria až r. 1669.

Krásný básnický popis obou vítězství podává báseň rukopisu královédvorského „Jaroslav“. Zápas líčí se tu jako výpad Jaroslavův z Olomouce a boj ležením jich až k Hostýnu. Již velká vzdálenost zeměpisná vzbuzuje tu pochybnosti. Po historické stránce podrobil báseň důkladné kritice prof. Jaroslav Goll („Historický rozbor rukopisu královédvorského“) a přispěl tím nemálo k celé rukopisné otázce.

———

Tatarský příboj převalil se rychle a nezanechal v západnější Evropě trvalých stop: Evropu zaměstnával nadále spor moci světské a církevní, jenž znovu počal se zvedati k boji co nejprudšímu.

R. 1245 chystal se papež Innocenc IV., že prohlásí císaře Konrada za sesazeného a hleděl k účelu tomu získati též krále Václava. Při jednání tom urovnán na prvním místě spor o biskupství olomucké mezi Vilémem a Konradem. Dle přání papežova zvolila kapitola biskupa nového, kaplana papežova, dříve biskupa v Lübecku (Bukovci), Brunona hraběte Holštýnsko-Schaumburského. Chráněnci Václavovu Konradovi zajištěn z příjmů biskupských stálý roční plat na doživotí.

Král Václav dosáhl u papeže úspěchu mnohem většího: dědička zemí rakouských (po vymření Babenberků) stala se manželkou syna králova Vladislava, jejž otec jmenoval markrabětem moravským. Ale Vladislav zemřel již r. 1247 a naděje na dědictví byla zmařena.

Markrabím moravským stal se druhý syn králův Přemysl Otakar, jenž neusadil se již v Olomouci, nýbrž v Brně (r. 1247). Olomouci zůstal tak jen dvůr biskupský, který však za Brunona dovedl ztrátu tuto nahraditi. Přemysl byl brzo uznán za samostatného pána Moravy a prohlášen byl i spoluvládcem otcovým. Od té chvíle řídil osudy říše silný a energický Přemysl, jenž dovedl panství české za vhodných příležitostí rozšířiti o země rakouské, štýrské, korutanské i kraňské až k moři Jaderskému. Pravou rukou byl mu při tom biskup Bruno, výtečný diplomat, jenž udržoval Přemysla ve shodě s politikou papežskou a vytvořil tak mohutnou protiváhu proti Staufovcům německým.

Při osazování Štyrska narazil Přemysl na odpor uherského krále Bely IV. Kumáni octli se u Olomouce a pobili tu mnoho lidí, jiné vehnali do řeky Moravy. I hlavní vojsko uherské objevilo se pak před Olomoucí, ale města nedobylo (1253).

R. 1255 vidíme Přemysla Otakara již jako krále českého (1253—1278) s biskupem Brunonem na tažení proti pohanským Prusům u moře Baltického. Tehdy založil tam král město Královec. R. 1267 v zimě táhli tam zase. Výsledek nebyl valný, a tak Přemysl chtěl země severní připoutat si tím způsobem, že chtěl podříditi je církevně hodnostáři své země. Biskupství olomucké mělo býti povýšeno na arcibiskupství a rozšířit svou oboedienci na Litvu a země sousední, Galindii a Jatvěžsko.*) Papež Kliment IV. k tomu nesvolil; země jmenované mimo Litvu měl si biskup podržeti ve své duchovní správě až do dalšího rozhodnutí. Zároveň získáno od papeže potvrzení privilegia z r. 1206, dle něhož kapitola olomucká volí biskupa svobodně.

Politika biskupa Brunona jako jeho krále nesla se k tomu, aby zlomena byla moc šlechty. Za tím účelem sesilován byl stav duchovní a podporován rozkvět nového stavu městského. Moc biskupská i kapitoly vzrostla velice novými statky; duchovenstva v zemi přibylo zřizováním přemnohých klášterů. Biskup Bruno zřídil si vlastní soustavu lenní, uděluje ze svých statků léna šlechticům a připoutávaje tak šlechtu ku službám církvi. Lenní systém během jediného století tak se vyvinul, že Karel IV. jmenoval biskupa olomuckého přímým vasalem koruny české.

*) Dokazuje to prof. Goll v Čas. Matici Mor. 1892 str. 102 proti staršímu mínění, jakoby arcibiskupství olomuckému mělo býti podřízeno též biskupství pražské.

O městský stav na Moravě získal si Bruno převelikých zásluh; žel, že přízeň jeho platila Němcům, jimž otevřel nejlepší místa země a největší prameny bohatství. Nelze říci, že by slovanské obyvatelstvo nemělo podílu na vznikajícím stavu městském, účastnilo se však měrou daleko menší. Nad to zakládal Bruno města zcela nová, jako Příbor, Brušperk a Místek, do nichž uvedeno jen obyvatelstvo německé. Hornaté končiny sudetské osazovány byly Němci i v nově zakládaných vesnicích; sám biskup založil vesnic na 200.

V době Přemyslově vyvíjí se též organisace živnostenská a obchodní, zřizují se cechy a společenstva. Též mince, váhy a míry, dosud nestejné, sjednotil Přemysl Otakar II. Na Moravě klade se mincovna, od starších dob trvající, do Protivína, podle jiných byly mincovny též ve Znojmě a v Olomouci.

[illegible] v osudech velké říše české nastal volbou Rudolfa německého [illegible]76. Papežská kurie srovnala se záhy s volbou, a biskup Bru[illegible]ušti ponenáhlu svého krále. Ve sporu o země alpské navrhuj[illegible] sestavení smírčího soudu, jenž rozhodl ve prospěch Rudolfův[illegible]ský zápas rozhodl se po dvou letech na Moravském poli pá[illegible]smrti Přemysla Otakara II. (26. srpna 1278).

[illegible]d po bitvě uznala větší města moravská Rudolfa za svého p[illegible]i nimi i Olomouc. Brno bylo povýšeno za svobodné říšské m[illegible]mecké.

[illegible]avu ponechal si Rudolf ve vlastní správě jako náhradu vá[illegible]a 5 let. Země byla rozdělena na 2 místodržitelství, v olomuckém [illegible]em ustanoven místodržitelem Bruno; zemřel však již r. 1281. [illegible] stal se biskupem Dětřich z Jindřichova Hradce, z české šlechty [illegible]ů, místodržitelem jmenován vévoda Albert Saský. R. 1283 ode[illegible] byla Morava králi Václavu II.

Za nového krále vzpamatovala se země rychle z útrap válečných. Václav II. urovnal veřejnou bezpečnost, dbal o vykonávání spravedlnosti a uspořádal poměry obchodní, zrušiv veškeré mincovny až na kutnohorskou. O města pečoval Václav stejně jako předchůdcové. Městům Brnu, Znojmu a Olomouci dal r. 1291 a 1292 zlepšené zřízení městské. V Olomouci pobyl několikráte a pamatoval značnými dary na kostely a kláštery místní. R. 1298 dostali měšťané olomučtí právo, kupovati si šlechtické statky, pokud nebyly lény, vybírati taxy u soudu městského a užívati jich k udržování městských hradeb a příkopů — první to listinný doklad o hradbách městských. Po vpádu tatarském a kumanském přestěhovali se asi do města obyvatelé předměstí, takže město vzrostlo již tehdy do rozměrů, v nichž rostlo pak dále stavbou větších domů a vyplňováním volných ještě prostor.

Václav II. zemřel r. 1305, nastoupil Václav III. a to jako otec jeho i v království polském. Vládu jeho počal v Polsku ohrožovati Vladislav Lokietek. Václav odhodlal se po některém váhání k válce a odebral se do Olomouce, kdež se mělo sejíti vojsko. Ubytoval se v domě děkanství dómského, jenž měl tehdy najat moravský komoří Albert ze Sternberka. V tomto domě, když vyšel si odpoledne na pavlač na čerstvý vzduch dne 4. srpna 1306, byl král zavražděn jakýmsi Durynkem Konradem z Polensteinu (dle letopisů zbraslavských) či z Mülhova (úmrtní kniha dómská).

O příčinách této vraždy neudávají současné prameny nic určitého; nevědělo se nic, ježto vrah na místě byl ubit. Po nějakém spiknutí pánů moravských, kteří prý vraha najali, není nikde nejmenších stop.

Prof. Šembera určil přibližně místo, kde vražda se stala, i zasazena tam deska s latinským nápisem. Místo není asi totéž, poněvadž děkanství bylo několikráte přestavováno.

Václavem III. vymřel rod Přemyslovský po meči. Měl vynikající členy, již povznesli se k světové moci v tehdejších poměrech evropských, a malému poměrně národu českému vytvořili pevný útvar státní a v něm bezpečnou záruku rozvoje politického i osvětového. Nejvíce pak města, a to zvláště města německá mají co děkovati velikým svým příznivcům z pozdějších Přemyslovců za svou politickou moc, za svou sílu hospodářskou i za rozkvět vzdělanosti. Že stalo se mnoho na úkor živlu českého, bylo i jemu do jisté míry nahraženo vseobecným rozvojem země. I město Olomouc vyrostlo pod otcovskou péčí českých panovníků a dospívalo rychle k vrcholu svého významu na venek.

Konečně i vnitřní a lepší stránky života počínají se v městě rozvíjet za šťastných těchto okolností.

Tu ovšem jako vůbec za středověku hlavní zásluhy má církev. V Olomouci byly za biskupa Brunona školy církevní ve značné výši; byla tu škola kathedrální i jiné klášterní, vznikla dokonce i odborná škola pro řemeslo tkalcovské, jež velmi proslula. Počíná i činnost vědecká: v olomuckém klášteře jednom psány byly annály, jež se ztratily, ale byly pramenem pro dějepisce Přemyslova a Brunonova Jindřicha Heimburského. Též umění výtvarné vyspělo vysoce, jak v dalších částech spisu bude ukázáno.

III.

Olomouc za Lucemburků, válek husitských a Jagellonců.

Po Václavu III. nastoupil v Čechách Habsburk Rudolf, ale zemřel již roku 1307. Biskup olomucký Jan VI. působil na Moravě pro jeho syna Bedřicha, ale trůnu dosáhl manžel Přemyslovny Anny Jindřich Korutanský. Vládl tak špatně, že již r. 1310 nabídli Čechové trůn s rukou nejmaldší Přemyslovny Elišky Janovi, synu císaře německého Jindřicha Lucemburského; po krátkém boji zmocnil se Prahy a ujal se vlády.

Již r. 1311 v květnu navštívil král Olomouc; ujednána tu byla zástava knížectví opavského vévodovi vratislavskému Boleslavovi. Městům byl král Jan dosti přízniv, uděluje hojnost privilegií, ovšem později jen za značné sumy peněžité; ale pokoj v zemi nedovedl zachovati, takže rozkvět měst za doby jeho se zastavil.

Městský archiv olomucký má 6 listin od krále Jana. R. 1314 jmenuje Jan Olomouc hlavním městem země. Udělil či spíše potvrdil městu právo samostatného soudnictví, aby příslušník městský nenáležel před soud krajský a zemský, nýbrž k soudu městskému.

Práva kapitoly olomucké doznala však od Jana porušení; r. 1327 dosadil sem král za biskupa bavorského kněze Konrada, jenž nebyl ani kanovníkem olomuckým.

Ve velkých zápasech, jež nastaly mezi marnotratným králem a českou šlechtou (v čele Jindřich z Lipé), zůstalo město Olomouc věrno králi; jen Znojmo přidalo se k šlechtě (1317).

Markrabství moravské slíbil Jan již r. 1324 svému synu Janu Jindřichovi; ale když bylo nanejvýš už potřebí, aby vláda v království českém dostala se do jiných rukou, poslal sem syna Karla jako správce země s titulem moravského markraběte. Karel staral se nejprve o vyplacení královských hradů ze zástav, mezi jinými vykoupil tak i majetek hradu olomuckého (r. 1334).

Rytířské smýšlení pudilo krále Jana k podnikům více méně dobrodružným. Tak i stará tažení proti pohanským Prusům přišla znovu a naposled na denní pořádek; dle starých vzorů a snad i z touhy po rozšíření své diecese súčastnil se výpravy Janovy též biskup olomucký Jan VII. Nebylo dosaženo ničeho; vojska pro vlhké počasí vrátila se domů.

Změna v církevních poměrech nastala doma; r. 1344 zřízeno arcibiskupství pražské a biskup olomucký místo do Mohuče podřízen nyní do Prahy jako suffragán.

Král Jan padl u Kreščáku 26. srpna 1346. V Čechách nastoupil Karel, jenž brzy se stal i císařem německým. Na Moravě vládl již od r. 1340 Jan Jindřich, který však poddával se úplně vlivu a vedení svého velikého bratra. Různá zařízení moravská pocházejí všechna od Karla.

Tak svedl Karel desky zemské, do nichž zapisovalo se dosud v každém kraji, do hlavních míst Brna a Olomouce r. 1348. Desky olomucké mají nyní i tu historickou přednost, že v nich dosvědčen je nejstarší záznam z r. 1303. Zápisy děly se tehdy latinsky.

V předpisech daných Karlem v Praze r. 1348 ustanovuje se mezi jiným, že biskupství olomucké jako markrabství moravské a vévodství opavské jsou lény králů českých, jimž každý nový držitel je povinen přísahou věrnosti.

Od r. 1349 do r. 1375 vládl Jan Jindřich jako samostatný markrabě. V péči o zvelebení měst moravských pokračoval pod návodem Karlovým.

R. 1351 zaslala městská rada ve Vratislavi měšťanům olomuckým na zvláštní rozkaz císaře Karla své právo magdeburské či saské, aby si je Olomučtí opsali a dle něho se zařídili. V hlavních rysech právo takové v Olomouci již bylo, nyní dochází jen k organisaci. Jan Jindřich potvrdil právo r. 1352 a podřídil městskému soudu olomuckému jakožto vrchnímu četná města moravská, jakož zase rada olomucká zavazovala se, že odvolání z rozsudků jejích zřízena budou k soudu vratislavskému.

I v soudnictví zemském vyhraženo bylo Olomouci přední místo; od dob Karlových konány každoročně soudy zemské, a to střídavě v Brně a v Olomouci.

Vedle městské rady vznikl v městech úřad zeměpanský, jenž spojen byl s úřadem rychtářským, od něhož purkmistrovství již dříve se oddělilo. Byl to najímatel důchodů městských a králův zástupce v radě. Města dosáhla časem práva voliti jej a omezila jeho úřad na správu policejní. Za válek husitských zbavila se ho docela, Olomouc již r. 1419.

V době lucemburské počal živel český v Olomouci s
již r. 1214 nasvědčují tomu jména některých radních; úřední
skou však zůstala němčina.

Konečně založena byla r. 1350 v Olomouci kniha právní
jež měla býti zákonníkem. Ale již r. 1430 založil notář městsk
z Jihlavy knihu novou, převzav do ní po větší části obsah kni
Z knih těch poznáváme také rozlohu tehdejšího města a to z
kostelů, s čímž souhlasí i jiná kronika z té doby, Fischerem
Byly tu v Předhradí kostel sv. Petra a Pavla, sv. Václava a
v městě pak kostely sv. Blažeje, dominikánský „na hradě" a
kánek u sv. Kateřiny. Dle kroniky mělo město za Jana Jindřich
obyvatel, více již než nyní. Zcela právem nazývá se doba
i v dějinách Olomouce „dobou zlatou".

Jan Jindřich zemřel r. 1375 a ustanovil svým nástupcem n
syna J o š t a. Jošt byl velmi svárlivý a hrabivý a svými věčný
způsobil velké klesnutí blahobytu na Moravě.

Po smrti olomuckého biskupa, vynikajícího Jana ze Střed
spor mezi kapitolou a Joštem a výměr daní, jež kapitole byly
Městská rada stála na straně Joštově a kanovníky vypudila.
i radu stihl řádný trest: biskup litomyšlský, ustanovený k to
žem, uvalil na ně klatbu církevní a na celou zemi moravskou
čili zákaz služeb božích. Výsledek byl, že kapitole vráceny byly
zabavené statky, ale tato zavázala se platiti daně (1380). J
roku znepřátelil se s biskupem Petrem, nevíme oč; čeled
zapálila při tom střechu kostela dómského i dům biskupův.
ním však Jošt velmi pospíchal, ježto nastával mu spor s brat
kopem o úděl třetího bratra Jana Soběslava.

R. 1388 zastavil bratr krále Václava IV. Zikmund Braní
zdědil po otci, moravským markrabím Joštovi a Prokopovi,
z Brna a Olomouce po 23 léta vládlo vzdálenou zemí i Berlí
velmi obezřele.

Za dvojice papežské, jež vznikla r. 1378, přidržoval se d
i Jošt Urbana VI.; ale Prokop a s ním olomucký biskup
stoupenci protipapeže Klimenta VII. Biskup byl proto dán i d
a mezi nižším duchovenstvem rozmohla se tím více nekázeň
slušnost k představeným, o čemž máme v Olomouci zprávy již
biskupa Středy.

Od r. 1393 do r. 1406 zmítaly zeměmi českými neustá
koje; členové rodu lucemburskéko vedli spolu domácí války z
šlechty, při čemž nejvíce nepřátelství a ústrků bylo snésti králi V
I na Moravě zuřila válka mezi stoupenci různých stran, kteří s
vrhali se na statky církevní. Teprve r. 1406 nastal klid; Još
smrti Prokopově (r. 1405) již sám pánem Moravy a hleděl
i městům nahraditi ztráty a škody utrpěné za války. Olomučti
byli již r. 1404 osvobozeni na 4 léta ode všech poplatků k
markrabské.

Do bouří válečných přimísily se též spory o osazení b
olomuckého. Vystřídali se rychle za sebou tři biskupové,
o stolec biskupský stál je tolik peněz, že zastavovali statky
příjmy jak mohli. Arcibiskup pražský Jan z Jenštejna přijel
r. 1392 k zevrubné visitaci diecése a nařídil tu každoroční
přísné statuty, jež však velmi málo prospěly.

Úpadek kázně kněžské a rostoucí rozklad v životě církevním vyvolal veliké hnutí pro opravu zřízení církevních a nápravu mravní. Morava dala českému národu velkého kazatele a horlitele pro mravní obrození, Jana Miliče z Kroměříže, jenž chtěl českému lidu býti tím, čím německému byl o něco starší kazatel rakouský Konrad Waldhauser. Oba působili hlavně v Praze, ale Milič měl i na Moravě stoupence kazatele.

Vlastní zápas český o náboženské opravy zahájil však teprve mistr Jan Hus a spojil s tím, jak poměry zvláště na universitě české žádaly, i boj proti vládychtivosti Němců, kteří z národního záští snahám jeho stavěli se v cestu. A tak vyložíme si snadno, že obyvatelstvo německých měst zůstalo k učení Husovu nejen chladno, nýbrž že stalo se jeho největším nepřítelem a stranníkem věci katolické — obraz, který nemění se po celých sto let, aby pak náhle přešel v přímo opačný. Za to lid český na Moravě stal se záhy horlivým přívržencem Husovým, podobně i šlechta moravská, ač ne na dlouho.

Zajímavo pro nás jest, že jeden z předních protivníkův Husových byl z nejbližšího okolí Olomouce. Byl to Štěpán, převor kartuzianského kláštera v Dolanech, jenž proti Husovi vydával velké latinské spisy a s nímž Hus i několik listů vyměnil. Z Olomouce též postoupil do Prahy za arcibiskupa Konrada z Vechty, který však později přestoupil k husitství.

V říjnu r. 1414 odebral se Hus do Kostnice ke koncilu, v prosinci byl uvězněn a 6. července 1415 upálen. Proti uvěznění a tím více proti rozsudku zaslali stížnost ke koncilu stavové moravští zrovna jako čeští. Za to německá města královská zahájila nejprudší nepřátelství proti husitům.

Již osmý den po smrti Husově dala městská rada v Olomouci upáliti dva mladíky, kteří byli stoupenci Husovými, ač sama kapitola tomu bránila. Byli to studenti university pražské; tato stěžovala si u hejtmana moravského, vykládajíc ukrutnost olomuckých Němců záštím národním. V Olomouci páleni byli i nadále husitští kazatelé nebo alespoň husitské knihy; bylo to známo i koncilu, jenž zvláštním listem vybídl radu k další horlivosti. Ovšem na druhé straně nezůstali dlužni husité katolíkům a tak vedly se drobné, ale ukrutné půtky ještě za života krále Václava IV.

Ale i v Olomouci samotné byli přívrženci Husovi dosti četni. Když r. 1416 zemřel biskup Václav z Buřenic, byli od rozdvojené kapitoly zvoleni biskupové dva: biskup litomyšlský Jan a vyšehradský kanovník Aleš. Husitská strana moravská byla pro Aleše a vymohla jeho potvrzení u krále i u arcibiskupa; za to koncil kostnický ustanovil zatím Jana administratorem diecese. Tento rozdíl mezi kandidáty dokazuje patrně, že i v kapitole olomucké byli stoupenci učení Husova. Král Václav kázal městu přijmouti Aleše, a když toto se zdráhalo, dal jej dosaditi mocí vojenskou. Biskup Aleš uvedl k dómu kněze husitské a zavedl nové bohoslužby. Jan vedl o biskupství válku po 2 leta, až r. 1418 spor byl narovnán; Jan stal se biskupem olomuckým, Aleš dostal uprázdněný po něm stolec v Litomyšli.

Biskup J a n byl vůdcem katolické strany na Moravě i v Čechách. Byl povahy neobyčejně bojovné, takže zcela případně dostalo se mu druhého jména „Železný“. Měl dosti značné vojsko vlastní, jež vydržoval

ze svých příjmů a z loupežení, jemu po bok stavěli se horliví měšťané z královských měst, nejvíce olomučtí. V žádné jiné době nebyla městská rada olomucká tak samostatnou ve věcech politických a vojenských, jako za husitských válek a ještě i v době poděbradské, přes to, že Morava nezůstala na dlouho bez panovníka, jak tomu bylo v Čechách; město jest tu skoro státem ve státě. Ku vzájemné podpoře vcházela města ve spolky vojenské; r. 1423 utvořil se na Moravě z dřívějších menších skupin velký spolek měst Brna, Jihlavy, Olomouce, Znojma, Jevíčka, Litovle a Unčova, jenž vládl slušnou mocí válečnou a vytrvale chránil veškerých katolických měst moravských proti útokům husitským.

Války husitské rozpoutaly se brzo po smrti krále Václava IV. (v srpnu 1419); Zikmund, bratr Václavův a nástupce, zpupným jednáním svým celou stranu podobojí dohnal k odboji. Jinak bylo na Moravě. Šlechta nebyla tak rozhodná a přijala Zikmunda již v prosinci 1419 za panovníka. Husitství nerozšířilo se po Moravě nikdy tak všeobecně jako v Čechách; biskup olomucký, královská města a katoličtí páni zabránili jeho rozšíření, a vláda zemská zůstávala po celou dobu válečnou v rukou katolických.

V červenci 1420 byla vojska Zikmundova poražena na Vítkově (Žižkově), v listopadu před Vyšehradem; tím Čechy pro Zikmunda i pro katolictví byly ztraceny. Arcibiskup pražský, Konrad z Vechty, již dříve husitům nakloněný, přestoupil zjevně k podobojím.

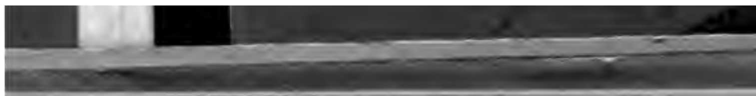
Kanovníci pražští utekli se do Žitavy a do Olomouce, vypověděli s biskupem olomuckým i litomyšlským Konradovi poslušenství a přijali za administratora arcibiskupství Jana Železného.

Ale i na Moravě vypukly bouře na různých místech. V únoru 1421 zřídili si husité moravští dle českého vzoru „nový Tábor“ na ostrově řeky Moravy jižně od Uherského Hradiště, veliteli byli výstřední kněží Bedřich ze Strážnice a Tomáš z Vyzovic. Biskup olomucký vypravil se proti nim s měšťany olomuckými a s pomocí rakouskou i uherskou. Byl však odražen a mnoho Olomuckých přišlo tu o život.

Na osvobození Moravy z moci Zikmundovy tato selská vojska nestačila, i chystali se Pražané a Táboři k velkému tažení na Moravu. Stavové moravští, chtějíce zachrániti zemi od hrůz válečných, přidali se na sněmu v Čáslavi a pak v Brně (v červnu 1421) úplně ke stavům českým a vypověděli Zikmundovi poslušnost.

Ztrátě Moravy musil Zikmund zabránit za každou cenu, i vypravil sem vojsko pod vedením Florenčana Pipy z Ozora, jež spojilo se s vojskem Jana Železného a počalo strašně páliti a pleniti. Stavové moravští počali se zase poddávati Zikmundovi, až celá země přešla znovu v jeho moc. Po té odvážil se Zikmund po třetí do Čech, ale vojska jeho obrácena na útěk (od Německého Brodu, v lednu 1422).

Zatím nabídli Čechové korunu polskému králi Vladislavovi, a když tento nepřijal, velkoknížeti litevskému Vitoldovi, jenž poslal do Čech svého příbuzného Zikmunda Korybutoviče. Ten s vojskem litevským a polským vpadl na Moravu v dubnu r. 1422 a zaměřil přímo k Olomouci, musil však po statečném výpadu měšťanů ustoupiti. Olomučtí pomáhali též hájiti proti němu města Unčova, ale město padlo a bylo vyloupeno.

Hrozby papežské způsobily, že Korybutovič z Čech byl odvolán již r. 1423. Polsko i Litva přidaly se dokonce ku králi Zikmundovi, jenž zabezpečil si též pomoc Rakouského vévody Albrechta, postoupiv mu markrabství Moravské mimo krajiny jihovýchodní, jež chtěl připojit k Uhrám (v únoru 1423). To nezůstalo v Čechách bez ozvy. Na Moravu vypravilo se velké vojsko husitské pod vedením Diviše Bořka z Miletínka, dobylo Přerova a oblehlo Kroměříž. Tam srazili se s vojskem rakouským a celou mocí katolických stavů moravských; mezi vůdci byl ovšem i Jan Železný. Po vítězné bitvě osadili Kroměříž husité, ale brzo potom přitáhl biskup Jan znovu a Kroměříž znovu obsadil. Konečně vypravil se na Moravu sám Žižka, nedobýval však měst královských, nýbrž z tábora u Kroměříže dal plenit katolické statky a zvedl se brzo k odchodu do Uher. Drobnější půtky mezi katolíky a husity moravskými trvaly i po jeho odchodu, a statky církevní i městské v okolí Olomouce byly stále pustošeny.

R. 1224 po smíření Žižkově s Pražany přijat byl Zikmund Korybutovič znovu za správce země a dohodl se s Žižkou o nové tažení na Moravu. Na pochodu zemřel Žižka u Přibyslavě 11. října 1424. Velení převzal Diviš Bořek a dobyl na Moravě Boskovic, Ivančic a na severu Mohelnice.

Moravští páni pod obojí Petr z Kravař a Jan Tovačovský z Cimburka zmocnili se v únoru 1425 kláštera dolanského a škodili odtud Olomuckým jak mohli. I větší vojska česká objevila se ještě několikráte na Moravě. Tak r. 1430 Prokop Holý dobyl města Šternberka; za 2 léta přešlo zase v ruce spojených měšťanů olomuckých, litovelských a unčovských.

Velká ztráta potkala Zikmunda i Albrechta úmrtím biskupa Jana r. 1430. Po vítězství českém u Domažlic (v srpnu 1431) neodvážil se Albrecht již vůbec čeliti moravským pánům pod obojí a odešel ze země, zanechav jen v německých městech větší posádky, tak i v Olomouci. Ale ta nedovedla zabrániti pádu kláštera na Hradisku, jenž dosud byl v rukou katolických. Jaké nebezpečí vzcházelo Olomouci, je vidno z toho, že sám Albrecht vrátil se z Rakous a husity v klášteře oblehl (na jaře 1432). Proti němu přišel svým na pomoc Prokop Holý a pustošil nesmírně okolí, ale nezůstal tu dlouho, ježto bylo ho potřebí ve Slezsku proti městu Vratislavi. Posádka hradištská se asi uhájila ještě na nějaký čas. Teprve po čase odtáhla a tu Olomučtí rozbořili klášter, aby nestal se již oporou nepřátel proti městu. Podobný osud stihl r. 1437 klášter dolanský.

Jednání s císařem Zikmundem a s církví vedlo po 6 letech konečně k cíli; dne 5. července 1436 prohlášena v Jihlavě svoboda přijímání podobojí v Čechách i na Moravě (kompaktáta) a Zikmund přijat za krále českého. Mír náboženský nebyl však nikterak proveden; Zikmund v Čechách i Albrecht na Moravě nadržovali dále katolíkům, a válka domácí povstala znovu.

I Olomučtí ještě jednou chopili se meče proti nenáviděným kacířům. Na podzim r. 1437 přitáhl na Moravu Jan Pardus (z Horky) a dobyl Litovle (1. listopadu), Olomučtí a Unčovští přitáhli k městu a dobyli ho zase, využitkovavše prý opilosti husitských vojáků. Němci zajali mnoho husitů a pověšeli je (prý 114 lidí celkem dle Václava z Jihlavy, notáře olomuckého), Pardusa odevzdali v moc Albrechtovu. Po-

slední válečná akce z Olomouce proti husitům bylo tažení proti Přerovu, jež skončilo dobytím města.

Císař Zikmund zemřel již po roce své české vlády r. 1437. Dědičný nárok dopomohl Albrechtovi Rakouskému k uznání, ale nový panovník zemřel rovněž záhy potom r. 1439. Dědic jeho Ladislav (Pohrobek) narodil se až r. 1440 a byl uznán za budoucího krále. Zemím českým vládlo se ze dvora jeho poručníka císaře Friedricha III. ve prospěch katolíků, až došlo k převratu. Jiří z Poděbrad zmocnil se Prahy r. 1448, stal se pánem země a byl r. 1451 potvrzen za správce zemského.

V Římě byli by rádi získali Jiřího pro víru katolickou a počali vůbec pusobit na obyvatelstvo podobojí, aby vrátilo se do lůna církve. Do zemí českých vyslán byl proslulý či spíše pověstný kazatel, mnich řehole františkánské Jan Kapistrán, rodem Vlach, maje zviklati v lidu příchylnost k přijímání pod obojí a přidržování se kompaktat.

Kapistrán přišel nejdříve na Moravu a to do Brna (v červenci 1451), odtud odebral se do Olomouce 17. srpna a zůstal tu až do 5. září. Kázal latinsky, ale jiní kněží převáděli kázání jeho současně do češtiny i němčiny. Překladatelem takovým byl též Vilém z Nikopole, později suffragan u biskupa olomuckého. Kapistrán obrátil prý v Olomouci ke katolictví na 4 tisíce husitů, mezi nimi mnoho šlechticů; všichni asi nebyli z Olomouce. Jeho kázání nepůsobila tak slovy, jako vášnivým pronesením a různými prostředky často velmi odvážnými. Byl při tom velký nepřítel Židů, a nebylo asi náhodou, že kázával v blízkém sousedství tehdejší čtvrti židovské na volném prostranství, kde nyní prostírá se zahrada kláštera dominikánského a stojí budova školy Matiční (nyní reálky české). Na památku jeho činnosti v Olomouci vystavěn tu byl hned potom klášter františkánský, nyní dominikánský a došlo k bouřím protižidovským, za nichž byli Židé z města úplně vypuzeni.

Strana kališnická postavila se proti Kapistránovi velmi rozhodně: na Moravě napsal mu pan Ctibor Tovačovský několik ostrých listů.

Mladý král Ladislav přišel po dlouhých odkladech do Čech r. 1453 a dal se korunovati biskupem olomuckým Janem Házem, ježto za arcibiskupa pražského byl delší dobu zvolen kněz podobojí Jan Rokycana. V Čechách potvrzen byl již před tím Jiří správcem zemským na dalších 6 let, na Moravě r. 1455 Jan z Cimburka, ale s 10člennou radou, v níž byl i biskup olomucký Bohuslav ze Zvole. Mezi listinami danými tohoto roku jest i privilegium, jímž olomuckým kupcům dostává se volného průchodu zeměmi rakouskými i uherskými.

Ladislav zemřel v listopadě 1457 bez potomstva a na trůn český povznesl se dosavadní správce země Jiří z Poděbrad volbou stavů českých dne 2. března 1458. Moravští stavové nebyli k volbě pozváni, ale uznali Jiřího s podmínkou, že bude zachovávati svobodu katolického náboženství. Za to města německá Brno, Olomouc, Jihlava a jiná nechtěla se podvoliti vládě panovníka, jenž nebyl katolíkem, a chystala se k odporu jako ve Slezsku město Vratislav. Jediným, kdo by mohl zjednati narovnání, byl nově zvolený biskup olomucký Tas z Boskovic, jenž byl přítelem Jiřího a brzo stal se kancléřem královským pro Moravu.

Ale všechno namáhání Tasovo zůstalo bezvýsledným. Odpor německých měst moravských zlomen byl teprve válečnou výpravou Jiřího proti Jihlavě a Znojmu a potom i Brnu. V Brně potom přísahali králi věrnost též poslové z Olomouce, Unčova a Uherského Hradiště.

Král Jiří byl poprvé v Olomouci již r. 1458 v létě a potom podruhé v únoru 1459, účastně se zemských sněmů. Potvrdil městu všechna privilegia listem pro město velmi lichotivým. R. 1460 sešel se tu s uherským Matyášem, s nímž přátelský poměr dosavadní počal se kaliti.

Míru a pokoje nemělo býti dopřáno nešťastné zemi a ušlechtilému králi, jenž za krátkou dobu prvních let své vlády tak mnohou ránu zacelil a sesláblé síly národa k novému rozvoji osvěžil.

Kurie papežská nechtěla Čechům ponechati nadále výhod, jež ohrožovaly jednotu církve. Pius II. prohlásil ustanovení kompaktat za zrušena 31. března 1462 a legát jeho v Praze hrozil Jiřímu dokonce sesazením. Král ohradil se proti tomu rozhodně a pevně; následek byl, že celá katolická strana domácí postavila se proti králi. Jedině biskup Tas krále neopustil a namáhal se dle svých sil o prostředkování. Papež však v boji postupoval a počal i jednotlivým městům posílati listy, jimiž povzbuzoval k odboji; tak psal do Olomouce biskupovi, kapitole i městu. R. 1464 vyhlásil konečně soud nad Jiřím a volal jej do 180 dnů do Říma.

Biskup Tas přes to vše neustával pusobiti ke smíření. Odebral se do Vratislavě spolu se zástupci měst moravských (i Olomouce), aby papežskému legátu Rudolfovi, jenž ve Slezsku se zdržoval, vyložili nebezpečí vzpoury.

V Čechách již r. 1465 učinili katoličtí stavové jednotu proti Jiřímu na Zelené Hoře, a biskup Tas i města německá, Olomučtí též, ještě r. 1466 zapřisahají papeže Pavla II., aby nežádal po nich zbytečného a neoprávněného rušení pokoje, jehož zemi třeba.

Ale r. 1467 nastal obrat. Pavel II. donutil hrozbami biskupa Tasa, by přistoupil k jednotě zelenohorské, a královská města Brno, Olomouc, Znojmo a Jihlava učinila s biskupem spolek ve Vyškově.

Vzpouru takovou bylo potřebí potlačiti násilím. Vojsko české pod vedením královice Viktorina vtrhlo na Moravu a spojilo se s hotovostí zemskou. Válčeno na ruzných místech, drobně také u Olomouce, kdež král Jiří dal již dříve znovu a pevně zbudovati klášter Hradisko a dal jej Praemonstrátum, maje při tom na mysli asi též účely vojenské. Opat zůstal králi věren a přijal silnou posádku, proti níž Olomučtí nemohli ničeho pořiditi.

Řím počal se ohlížeti po pomoci vydatnější, zvláště když nezdařila se křížová výprava proti Čechum. Když se nepochodilo u Polského krále Kazimíra, nabídnuta byla koruna česká Uherskému králi Matyáši. Matyáš vyhověl vyzvání a vtrhl na Moravu. Po těžkém boji u Třebíče ustoupil Viktorin a Matyáš, dav obléhati Špilberk v Brně, táhl k Olomouci, kde oblehl klášter Hradisko. Viktorin dlouho dovedl dodávati obležené posádce potraviny, a blížila se již pomoc poslaná Jiřím pod vedením pana Zdeňka Kostky. Ale vojsko Kostkovo bylo poraženo u Zvole nedaleko Zábrehu; posádka hradištská musela se vzdáti odešla (v říjnu 1468). Pan Ctibor Tovačovský chtěl se Olomouci

stoupencem reformace. Němci, kteří byli až do té chvíle nejzuřivějšími nepřátely kacířství husitského, přidávají se k reformátoru, jenž nezapřel příbuznost svých názorů s učením Husovým, setkávají se v jediném táboře s českými podobojími, kteří v protestantismu nalezli novou silnou myšlenku náboženskou, jíž mohli nahraditi svou již odumírající.

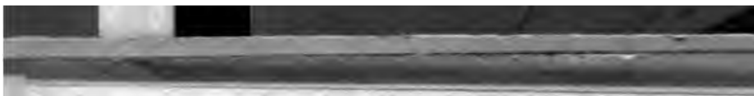
Vysvětlení dlužno hledati ve změněných poměrech tehdejšího duševního života. Vystoupení Lutherovo stalo se za docela jiných okolností než Husovo. Po jeho bok postavily se přední veličiny literárního světa německého, jako Oldřich z Huttenu, Jiří Melanchthon. Humanismem čili studiem starověku pohanského a velkým vzpružením vědeckého a kritického nazírání, z něho plynoucím, připraveny byly mysli pro samostatné myšlení; odpor proti Římu nejevil se vzdělanému světu již v hrůzách kacířství jako dříve, naopak potkal se s všeobecným skoro souhlasem.

Vedle toho rozhodla o síle reformace i národnostní stránka Lutherova boje; vmluvilť se zajisté velmi v přízeň národa zavedením bohoslužeb čistě německých. Ale to vše nestačilo by na výklad hnutí, jež zachvátilo všechny vrstvy společnosti, zvláště pak lid venkovský. Protestantství přineslo s sebou i mnoho reforem sociálních, uvolňovalo naprosto poměr k vrchnosti duchovní a slibovalo i osvobození od jha panství vrchností světských; zdálo se, že nastanou pro obecný lid zcela nové časy, že pomine všechna bída a otroctví — představy ovšem klamné, jak brzo se ukázalo. Vrstvy vzdělanější lákalo odpoutati se od duchovní nadvlády vysoké hierarchie, šlechta zase přestupovala k novému učení za svůdnou příležitostí obohatiti se zabavenými statky církevními. A dokonce i kněžstvo samo opouštělo církev svou z příčin uvedených, anebo prostě, aby vymknulo se z příkazu coelibátu.

Na venek příklonili se čeští i moravští protestanté ke straně podobojí, a to jak Čechové tak Němci; mělať strana ta organisaci uznanou a zákonnou, i bylo v ní poskytnuto ochrany velmi výhodné proti katolické vládě; na Moravě nebyla ovšem tak pevná jako v Čechách, ježto odporem biskupů olomuckých nastal tu citelný nedostatek kněží. Jediní Čeští Bratří zůstali stranou v samostatném svém zřízení. Na druhé straně vznikly rovněž a velmi záhy nejrůznější sekty reformačního učení, z nich na Moravě nejvíce rozšířila se sekta Novokřtěnců.

Proudy tyto určují též průběh náboženského převratu v Olomouci. Byly zde již v 16. stol. učené společnosti humanistické, jednak kněžské kolem kanovníka dr. Augustina Käsenbroda, jednak i z laiků. Jmenují-li se v Olomouci koncem 16. věku dvě společnosti humanistické, jest jedna z nich asi převahou kněžská, jak domnívá se prof. Prasek, t. zv. sodalitas Maierhofiana (v té octl se i Jan z Doubravky, kancléř biskupský a později biskup), druhá více městská sodalitas Marcomanica, tak jako v Olomouci vůbec byly tehdy dva proudy, což jeví se i v řevnivosti škol katedrální a svatomořické. (Blíže vyloženy budou tyto věci v dílu II.)

Sám biskup Stanislav Thurzo byl horlivým humanistou a pohostil ve svém paláci dokonce i Oldřicha z Huttenu, jenž městem prošel na svých cestách. Týž biskup ovšem krutě soudil jihlavského kazatele Pavla Sperata. R. 1523 byl Speratus na rozkaz krále Ludvíka poslán k biskupu olomuckému, aby se zodpovídal, ale ujal se ho zemský soud, právě v Olomouci konaný, takže se volně vrátil zpět; většina přísedících

Po stránce politické vyplněna jest vláda Vladislavova nekonečnými rozepřemi mezi stavem panským, rytířským a městským. Na Moravě dosáhlo se narovnání již za Matyáše a to poměrně snadno. Města královská domohla se při tom znamenitých práv. R. 1486 ustanovil sjezd panský v Brně, že měšťané královských měst smějí si kupovati statky v deskách zemských vedené a dáti si je zapsati, naopak zase páni smějí si kupovati domy v městech, ale musejí z nich platiti daně městské a nesmějí v nich nalévati piva ani vína. Ale přes mnohou výhodu hmotnou upadl přece jen stav městský v době té do područí šlechty, jež ovládla sněmy zemské (stav duchovní od dob husitských nebyl zastoupen) a omezila i moc královskou. Vliv měst na záležitosti veřejné ztrácí se od té chvíle trvale a mizí konečně v nových útvarech státní správy v době habsburské. Samospráva městská udržuje se ovšem dále; městská rada zůstala v témže složení do r. 1620 i dále až do r. 1786. Městský soud zůstává poslední instancí, od něhož odvolání dosud řídilo se do Vratislavě.

Správu Moravy měl od dob Jiřího pan Ctibor Tovačovský, vzorný český šlechtic, jakých bylo málo. Dopomohl českému jazyku na Moravě k prvnímu místu o 16 let dříve než v Čechách; po jeho návrhu děly se zápisy do desk zemských v Brně a v Olomouci od roku 1480 jen česky.

Po Janu Tasovi z Boskovic stal se biskupem olomuckým Jan Filip, rodák prostějovský, r. 1482, ale za 10 let vzdal se a vstoupil v Olomouci do kláštera. Kapitola zvolila pak po dvakráte slavného pěstitele humanistických studií a básnictví, Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, ale papežové nepotvrdili jej, zadávajíce stolce biskupské svým příbuzným a přátelům.

Když Matyáš zemřel r. 1490, zvolen byl Vladislav za jeho nástupce v Uhrách a Morava vrátila se k Čechám beze vší výplaty.

Král Ludvík (1516—1526) měl po celou svou vládu jako otec jeho co činit se spory stavů. Spor takový mezi pány a rytíři na Moravě narovnával Ludvík na sněmu v Olomouci r. 1523. V městech královských přidružily se k tomu zcela nové zmatky náboženské šířením učení Lutherova. V Uhrách zůstal Ludvík skoro úplně bez moci; smutné jeho vládě nadešel zde konec ještě smutnější - tragická jeho smrt utonutím na útěku z prohrané bitvy s Turky u Moháče 29. srpna 1526.

IV.

Doba prvních Habsburků až do války třicetileté. Reformace a protireformace.

R. 1517 vystoupil ve Vittenberce mnich dr. Martin Luther proti katolické církvi — a do desíti let, ba dříve, vidíme celý skorem německý národ i končiny sousední opouštěti dosavadní víru a přidávati se k učení novému: t. zv. protestantská reformace. Také do našich zemí vniklo hnutí reformní záhy, byvši přineseno kazateli německými i českými. (Do Vittenberka chodilo se z Čech mnoho studovat). A tu nastává převrat po dosavadních poměrech náboženských naprosto neočekávaný: katolické dosud německé obyvatelstvo královských měst stává se nejhorlivějším

apelace do Magdeburku a Vratislavě; ponenáhlu provedl změnu tu i na Moravě; za Maxmiliana II. šly již všechny apelace král. měst do Prahy.

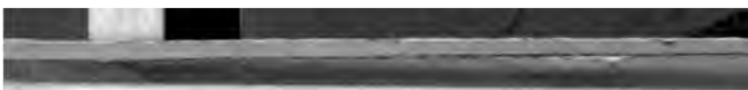
Vítězství svého využil Ferdinand k omezení náboženské svobody, nejprve v Čechách a to proti Bratřím již v říjnu 1547. Biskup bratrský Jan Augusta uvržen do vězení na Křivoklátě, ač sám biskup olomucký osobně u Ferdinanda zaň se přimlouval. Na Moravě popraven byl téhož roku olomucký knihtiskař Jan Olivetský, proslulý vydavatel bratrských a učených spisů v Prostějově a v Olomouci. (Viz díl II.) K dalším krokům královým proti Bratřím na Moravě nedošlo, ježto zmařil je rozhodný odpor stavů, zvláště zemského hejtmana pana Václ. z Ludanic. A tak byla Morava i na dále útočištěm Bratří z Čech; Olomouc neměla pro ně velkého významu, zvláště po smrti Olivetského, bratrskou školu v Olomouci lze však stopovati až do r. 1589; působilť při ní Šimon Ennius, pozdější správce bratrské školy v Prostějově.

Postup reformace nedal se ničím zadržeti; tak i v Olomouci vzmáhalo se protestantství v pozdějších letech vlády Ferdinandovy velmi rychle. R. 1553 přepadli nekatolíci Dominikány v jich klášteře „na hradě" a ztýrali je zcela beztrestně. Téhož roku odpadl farář u sv. Mořice Jan Kunzel, o něco později farář u sv. Blažeje Martin Adler Kurz, vedle něhož působil tu v stejném smyslu český kněz Václav. Městská rada odvážila se žádat krále zvláštní deputací, aby kazatele odpadlé ponechal u chrámů; zamítavá odpověď vzbudila velké nepokoje, až došlo 25. ledna r. 1558 ku krvavé srážce obou stran. Proti biskupu Khuenovi, nástupci Doubravského, byla rada silnější a mařila žádosti jeho, aby nekatoličtí kazatelé byli vypovězeni.

Náboženský mír augsburský z r. 1555, jímž protestantská církev v říši německé dosáhla státní oprávněnosti, byl velmi nebezpečný pro katolickou věc v zemích českých. Ferdinand neustával sesilovati katolickou stranu a nalezl výtečného vykonavatele svých snah v nově zřízeném řádu Jesuitském, jehož hlavním úkolem bylo přivésti obyvatelstvo zpět do lůna církve (t. zv. katolická protireformace).

V Praze zřízena byla již r. 1556 kolej jesuitská, na Moravě snažil se o uvedení řádu toho biskup Khuen, ač pro nedostatek místností a výživy pro členy kláštera nemohl úmyslu svého ihned provésti. Ferdinand osadil též arcibiskupství pražské, od válek husitských osiřelé, velmistrem křižovníků Antonínem Brusem z Mohelnice. Zároveň namáhal se úsilovně sloučiti podobojí s katolíky a dosáhl r. 1564 dokonce obnoveného povolení kompaktát, čímž umožněno utrakvistům přijímati podobojí způsobou v katolických kostelích. Ale snaha ta byla marna; zvolený prostředek přišel příliš pozdě, kdy již národ český úplně k protestantismu se příklonil.

Po Ferdinandovi nastoupil syn Maxmilian II. (1564—1576), ve věcech náboženských daleko snášenlivější. Že za jeho vlády protestantství na Moravě a také v Olomouci nedostupuje naprosté převahy, děkuje církev katolická velikému biskupu Olomuckému Vilému Prusinovskému (1565—1572). (Jako zvláštnost dlužno připomenouti, že biskup tento jakož i nástupci až do války třicetileté kurií papežskou byli podřízeni arcibiskupovi mohučskému a nikoliv pražskému, jak tomu bylo do válek husitských, patrně z příčin politických).

Vilém Prusinovský za hlavní úkol si dal uvésti Jesuity do Olomouce. R. 1566 podařilo se mu získati od vídeňského provinciála řádu, že poslal do Olomouce 2 Jesuity, k nimž záhy přibyl třetí. Založena hned 4třídní škola střední a seminář kněžský. Jesuitů přibývalo; usadili se v budově kláštera minoritského (někdy františkánského), opravili ji a již r. 1567 otevřeli třídu pátou a druhý seminář pro šlechtické mladíky. (V tomto dlel také 13tiletý Albrecht z Valdštýna po jeden rok (1596 1597). K výživě daroval biskup řádu statek vyškovský. Přikročeno záhy k nové stavbě koleje na místě zakoupených domů soukromých vedle kláštera staršího; budova byla hotova r. 1569, ale ne ještě v té podobě, v jaké jest nyní (kasárna Jesuitská). O něco později vystavěn byl konvikt, v němž splynuly oba semináře (nyní kasárna Konviktská). Škola rozšířena na 6 tříd a brzo o ročník filosofie a theologie, takže rovnala se skoro tehdejším universitám. Potvrzení university stalo se r. 1574, první zápis žáků konán v říjnu 1576. Konečně založeno bylo r. 1581 t. zv. nordické kolegium, jež udílelo hodnosti universitní.

Činnost Jesuitů jevila se hlavně ve škole, v kázáních a bohoslužbách a v pořádání slavných průvodů (obnovili slavnost Božího Těla) jakož i divadelních představení; slavnostní hra taková konala se ku př. r. 1573 na počest kancléře českého Vratislava Pernštýna, jenž škole za to daroval svou knihovnu, nebo r. 1577 při uvítání císaře Rudolfa II.

Proti školám jesuitským bylo třeba městské radě starati se o řádné školy své. Až do r. 1589 mělo město několik škol nekatolických; katolická byla u sv. Mořice.

Podobný vliv jako ve škole osvojila si církev i na vydávání knih. Již od dob Ferdinandových stopovati lze právo olomuckého biskupa, povolovati nebo zakazovati vydání té neb oné knihy (censura). Mandátem Maxmilianovým z r. 1567 byla censura svěřena biskupovi Prusinovskému, jenž do komise přibíral Jesuity, a vedle něho zemskému hejtmanu. Císař Rudolf II. zostřil nařízení to r. 1580 ještě tím, že místem pro tisk ustanoveno jedině město Olomouc jakožto sídlo biskupské.

Po Prusinovském nastoupil Jan Grodecký (1572–1574), jenž stejně pečoval o řád Jesuitský; již před tím jako probošt brněnský uvedl Jesuity též do Brna. Třetí nástupce tohoto byl Stanislav Pavlovský (1579–1599). Hleděl zmocniti se sám jediný dozoru na vydávání knih, v čemž mu stavové zabránili; dosáhl od vlády vypovězení mnohých kazatelů bratrských, jiné sám věznil. Velkého úspěchu docílil tím, že vymohl si na Rudolfovi II. (1576–1612) nové potvrzení práva, dle něhož duchovní patří jen před soud církevní a nikoli zemský. Císař Rudolf udělil mu za zásluhy o církev titul knížete biskupa.

Mocný a energický biskup ve spojení s Jesuity zvítězil nad protestanty alespoň v sídelním svém městě. K r. 1589 zapisuje městská kronika, že při volbách do rady městské nebyl zvolen žádný luterán. Školy městské svěřeny byly téhož roku vesměs katolickým učitelům.

Současně s biskupem Pavlovským působil v Olomouci veliký nepřítel Českých Bratří, Jesuita Václav Šturm, jenž vyučoval tu na jesuitské akademii od r. 1574 do 1592, pak dlel tu zase od r. 1 do smrti r. 1601. S Bratry bojoval spisy polemickými i veřej dáním ústním.

Strana katolická v zemích českých očividně se vzmáhala; odvahy dodávalo jí značně vítězství protireformace v zemích alpských. V Čechách došlo r. 1602 k mandátu Rudolfovu proti Bratřím; na Moravě jmenoval císař o své újmě podkomořím zemským katolíka Zikmunda z Dietrichšteinu, což bylo zvláště pro královská města velmi nebezpečno, ježto podkomořímu podřízena byla města se všemi svými záležitostmi. Též v úřad zemského hejtmana uváděni jen katolíci.

Nejmohutnějšího však a nejlepšího vůdce, jakého u nás kdy měla, nalezla strana katolická v nástupci biskupa Pavlovského. Byl to kardinálkněz František z Dietrichsteinu, rodilý z Madridu, kanovník vratislavský a olomucký, probošt litoměřický a na konec rádce papežský v Římě. R. 1599 byla kapitola olomucká donucena zvoliti jej biskupem. Rozvinul neobyčejnou činnost pro povznesení katolické církve a k obrácení nekatolíků; sám kázal, vodil procesí a zpovídal jako obyčejný kněz, aby předcházel příkladem.

Proti velkému vůdci katolickému stojí na straně druhé zjev ještě skvělejší — důmyslný a ušlechtilý bratrský šlechtic, Karel starší ze Žerotína, vroucí obhájce svobody náboženské a práv českého jazyka a geniální politik.

Poprve srazili se tito představitelé náboženského i národnostního zápasu na sněmu zemském v Olomouci r. 1600, když měl kardinál býti přijat do sněmu zemského. Žerotín nechtěl dovoliti, aby kardinál ve sněmu mluvil německy nebo latinsky; celý sněm stál za ním, takže biskupovi nezbývalo, než učiti se česky; vida, že bude mu to s prospěchem, učil se tak pilně, že záhy ovládal řeč dokonale.

Národnostní stránka zápasu způsobila, že v obyvatelích měst Brna a Olomouce, ač v nitru stále protestantských, probudili se Němci a postavili se proti Žerotínovi. Mandát proti Bratřím v Čechách rozšířen pak i na královská města moravská; za nové měšťany směli býti přijímáni jedině katolíci.

Nespokojenost s císařskou vládou a naděje na dosažení svobod náboženských vedly Žerotína a stavy moravské k tomu, že počali vyhledávati styků s bratrem Rudolfovým Matyášem, jenž octl se s císařem ve sporu a chystal se k válce. Celá Morava přidala se k Matyáši, takže mezi zeměmi, jež císař bratrovi v míru libeňském r. 1608 postoupil, byla i Morava. Žerotín stal se zemským hejtmanem a docílil svou obezřelostí, že vydán byl zákon proti jakémukoliv stíhání nekatolíků na Moravě. Za ústupnost v otázce svobody náboženské přiznal Matyáš stavům a zřízení zemskému takovou samostatnost, že nastala v pravdě vláda šlechty v zemi. Stav duchovní a městský octl se ve věcech zemských v úplném pozadí.

Převraty v Čechách (majestát o svobodě náboženské z r. 1609 a v pád Leopolda Pasovského 1611) způsobily, že Rudolf vzdal se trůnu českého ve prospěch Matyášův 1611; když brzo potom zemřel r. 1612, dosáhl Matyáš i koruny císařské. Vláda Matyášova, ač proti moci stavův nemohla mnoho pořiditi, byla přece jen namířena proti nekatolíkům stejně jako dříve. Hlavním činitelem byl tu první rádce Matyášův, vídeňský biskup Melichar Khlesl; podporoval podniky Dietrichsteinovy, přispěl k tomu, že královská města Brno a Olomouc opětně vymanila se z vrchní moci zemského soudu, byl původcem rozkazu královského, jímž protestantskému obyvatelstvu královských měst zaka-

zovalo se choditi k protestantským bohoslužbám na statky šlechtické; poslední nařízení Žerotín jen s největším úsilím zase odvrátil.

Město Olomouc jako Brno bylo v té době úplně pod vládou katolickou; městská rada byla celá katolická, a vězení městská byla plna nekatolíkův. Biskup uvedl tenkráte také nový řád Kapucínský do Olomouce; usadili se mimo hradby města na Prostějovském předměstí tehdejším.

Vším tím byl Žerotín tak rozmrzen, že vzdal se r. 1615 úřadu zemského hejtmana a odešel do soukromí; nástupcem jeho byl katolík pan Popel z Lobkovic. A ještě smutnější perspektiva do budoucnosti otevřela se nekatolíkům, když za budoucího krále českého přijat byl r. 1617 Ferdinand Štýrský, katolík co nejrozhodnější. Nástupce trůnu přijel téhož roku na Moravu a pobyl i v Olomouci. K žádostem o svobodu vyznání odpovídal všeobecně a vyhýbavě.

Město Olomouc mělo tehdy s předměstími 1942 domů a budov a přes 30.000 obyvatel. Popis města z té doby zachoval se v latinské básni Šimona Ennia výše uvedeného, jíž sepsal ku chvále Olomouce. Chválí vynikající stavby, residenci biskupskou, radnici, chrám sv. Mořice a orloj, zmiňuje se o hradbách a příkopu městském, o branách, zdobených malbami a znamenitě stavěných domech měšťanských, jež vypadají jako šlechtické. Zevních bran mělo město 9, menších branek 6. Věže chrámové a hradební dodávaly městu rázu daleko malebnějšího než nyní, jak svědčí pohled na Olomouc z r. 1593, zachovaný v městském museu (obr. 2.)

Pohled na Olomouc z r. 1593.

1. Věže dvojnásobných zdí u Dolní brány. 2. Střední brána. 3. Chrám sv. Kateřiny. 4., 5. Zvonice a střecha sv. Blažeje. 6. Radnice. 7. Kaple sv. Cyrila a Methoda. 8., 9. Zvonice a střecha sv. Mořice. 10. Klášter Dominikánský na Hradě. 11. Nová věž (mezi městem a Předhradím). 12. Jesuitský chrám. 13. Chrám P. Marie v Předhradí. 14. Chrám sv. Petra a Pavla. 15. Biskupský palác. 16. Biskupský chrám s kaplí sv. Stanislava.

V.

Olomouc za války třicetileté.

Napjetí mezi stavy a dvorem vídeňským vedlo ke konečnému výbuchu odboje v Praze v květnu 1618: královští místodržící smetáni s oken hradu 23. května, a sjezd protestantských stavů, prohlásiv se

sněmem zemským, zvolil revoluční vládu 30 direktorů. Vrchním velitelem vojska zvolen Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu.

O pomoc a účastenství stavů moravských ucházeli se vzbouření stavové čeští na sněmu v Olomouci v červnu 1618; ale Žerotín zamezil účast země ve vzpouře, za to na sněmě v Brně prorazil s návrhem, že Morava má býti otevřena vojskům císařským.

Následek byl, že Thurn vtrhl na Moravu a postrašil tím i samého kardinála Dietrichsteina, jenž nebránil se již spolku česko-moravskému, ztrativ úplně ducha. Stavové moravští přidali se záhy úplně k odboji. Jediný Žerotín nepřidal se a neochvějně snášel pád své politiky, již vedla prozíravost jeho a předtucha, že odboj šťastně se neskončí.

Stavové sebrali na jaře r. 1619 hotovost zemskou; s jízdou stál Jiří Náchodský u Brna, pěchotě postavené u Olomouce velel Albrecht Valdštýn. Albrecht přemluvil Náchodského, aby přestoupil k císaři, ale důstojníci to zmařili a zůstali věrni stavům. Za to Valdštýn rozhodl se pro císaře. Aby nabyl prostředků peněžitých, odebral se večer dne 30. dubna 1619 s vojenským průvodem k zemskému výběrčímu daní v Olomouci, Birettovi, který měl ve správě stavovskou pokladnu, a donutil jej násilím, že vydal 96.000 tolarů, jež v pokladně byly uloženy. Valdštýn dopravil peníze šťastně až do Vídně, ačkoliv vojsko po cestě z valné většiny jej opustilo.

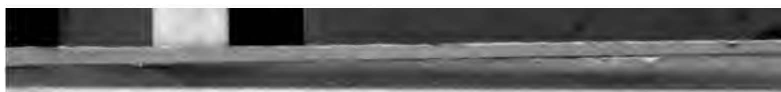
Již 2. května přešlo do rukou stavů město Brno a sněm tam konaný usnesl se zabaviti všechen majetek církevní, tak i statky Olomuckého biskupa a kapitoly. Kardinál byl vypovězen ze země na věčné časy.

Vyslanci tohoto sněmu brněnského objevili se 10. května před hradbami olomuckými a vyjednali s radou městskou, že budou vpuštěni do města dne následujícího. Vůdcem jich byl Petr Sedlnický, purkmistrem v městě Damasko. Dne 11. května přečten byl na radnici český přípis stavů, v němž žádalo se vypuzení Jesuitů, odevzdání kostela sv. Mořice protestantům a nová volba rady. V radě městské nastalo zděšení; ač platila za zcela katolickou, objevila se v ní okamžitě silná strana protestantsky smýšlejících, a menšina katolická srovnala se s návrhem, aby svoláno bylo veškeré měšťanstvo k poradě. Schůze konala se na náměstí o 1 hodině odpoledne; katolíci se nesúčastnili, i přiznalo se tím město k poslušnosti vládě stavovské.

Komisaři brněnští převzali klíče od městských bran a odebrali se ihned do koleje Jesuitské s rozkazem, že musí býti do rána příštího dne vyklizena.

Pak zmocnili se kostela Mořického a poslali si pro evangelického kazatele do Sternberka, jenž potom již následující neděli 12. května konal tu bohoslužby. 14. května obnovena byla městská rada, do níž zvoleno bylo i několik katolíků. Vojenským velitelem v městě stal se hejtman Buchheim. 29. června obsazen byl z města klášter Hradisko, jehož opat byl uvězněn; proti klášteru pomáhali vydatně reformovaní Valaši, kteří dávali se najímati od stavů za žoldnéře.

Kapitoly dosud bylo sice ušetřeno, došlo však na ni konečně přece. Dne 15. srpna pozval si Buchheim kanovníky dómské k hostině do t. zv. kapitulního domu (v České ulici č. 514, zbořený za stavby Národního domu). Kanovníci přišli a byli v domě uvězněni. V chrámu

dómském i v residencích kanovníků pořízen byl hned úplný inventář věcí, jež složeny byly do beden a uschovány na radnici. Zvláště probošství bylo úplně zpustošeno a vyloupeno, konfiskace účastnil se i lid městský a hleděl si co možná nejvíc odnésti.

Buchheim provedl též úplné odzbrojení měšťanstva; protestantům byly ovšem zbraně již druhého dne vráceny.

V srpnu 1619 zvolen proti Ferdinandovi II. za českého krále Bedřich Falcký. Sněm usnesl se zároveň o konfederaci zemí českých a rakouských. Na články konfederační mělo se v Olomouci přísahati dne 24. září. Katolíci v radě vzpírali se všemožně, též katoličtí měšťané shromáždění mezi ostatními na náměstí nechtěli vyhověti vyzváním, jež pronášeny k nim se schodiště a balkonu radničního. Teprve když vtáhl na náměstí oddíl vojska v plné zbroji, povolili a přísahali. Za nového krále měly se vyhlásiti z kazatelen modlitby, což nikdo z katolických duchovních nechtěl učiniti; byli za to vězněni, někteří uprchli.

Dne 27. září vypuzeni byli z města Kapucíni, klášter i kostel zpustošil fanatický lid. Kapucíni odešli do Brna a vymohli si tam vrácení konfiskovaných předmětů až na zlato a stříbro, ale dostali zpět jen část. Po nich došlo i na mnichy ostatní. Františkáni byli vyhnáni, ale v Brně povolen jim byl návrat. Nastalť tam již obrat ku vládě spořádanější; někteří direktoři byli sesazeni, a hejtmanem zemským zvolen Ladislav Velen z Žerotína, bratr Karlův.

Počátkem r. 1620 vybral se král Bedřich na Moravu a to do Brna. Karel z Žerotína vítání se nesúčastnil. 15. února přibyl do Olomouce a ubytoval se v domě hraběte Valdštýna (Horní nám. č. 26.) Dne příštího přítomen byl kalvínským bohoslužbám, jež v jesuitském kostele, až dosud zavřeném, konal kazatel Abraham Scultetus, krále provázející. Potom přijal hold města z balkonu domu č. 27. na Horním náměstí, kde byla ubytována jeho družina.

V těchže dnech konal se v Olomouci ukrutný soud nad katolickým knězem Janem Sarkandrem, někdy farářem v Holešově. Byl obviněn, že byl v dorozumění s ruskými Kozáky, kteří byli posláni z Polska na pomoc Ferdinandovi, ba že prý je sám do země povolal; bylť nedlouho před tím v Polsku, ale pouze na pouti v Častochově. Podezření uvalil na sebe tím, že zachránil město Holešov od drancování kozáckého. Když Kozáci vtrhli do města, vystoupil totiž Sarkander ze svého úkrytu, v němž dosud se tajil, vzal posvěcenou hostii a vyšel s ní proti nepřátelům uprostřed zástupu obyvatelstva; Kozáci myslíce, že lid je katolický a vidouce asi též jeho nuzotu odtáhli dále. To bylo 7. února 1620 — a již 12. února zatčen byl Jan a přiveden do Olomouce před zvláštní soud, jemuž předsedal Buchheim. Soud chtěl po něm přiznání ku spojení s Kozáky a hleděl vynutiti po něm též různé zprávy o katolickém pánu Popelovi z Lobkovic, jehož důvěrníkem Sarkander byl. Kněz byl ve věci první nevinen a ve věci druhé odvolával se na zachovávání zpovědního tajemství. Byl po 5 dní vyslýchán a tak krutě při tom týrán a mučen, že již 19. února zemřel. (Mučírna, v níž byl mučen, byla poblíž budovy obecní, dřívější rychty; na místě jejím vystavěna byla r. 1672 kaple, v níž zachována jsou některá z mučidel, jimiž Jan byl mučen.)

Králi Bedřichovi nebyla o tomto soudu zpráva asi podána, poněvadž by stěží byl dovolil další mučení nevinného kněze.

Přítomností svou posilnil král v Olomouci stranu protestantskou tak velice, že počala u vědomí své bezpečnosti dovolovat i slavné katolické bohoslužby v některých kostelích. Kanovníci byli v březnu r. 1620 propuštěni a směli volně z města odejíti, někteří však zůstali jako prostí kněží v městě. Za to Dominikánům stalo se příkoří; v červnu 1620 byli násilně vystěhováni ze svého kláštera „na Hradě" a musili se usaditi v klášteře bernardinském, kde jsou i nyní. Zasedal právě zemský soud, jenž konal se jako zemské sněmy v budově poblíž kláštera Dominikánův, kteří prý tak všechno slyšeli, co se ve sněmovně mluví; mohlo to býti konečně pravda. A tak zbavili se stavové bez dlouhých okolků nemilých sousedů a svědků.

Zatím však chýlilo se již k rozhodnutí velkého zápasu katolictví a protestantství na české půdě. Vojska císařova a katolické ligy překročila v září 1620 hranice české; moravští stavové usnesli se na sněmu v Olomouci, že pošlou do Čech celou svou hotovost zemskou, jakmile bude o ni požádáno; ale hotovost nesešla se ani z polovice. Po dvou měsících postupu učinilo katolické vojsko útok na tábor český na Bílé hoře v neděli 8. listopadu. Boj trval něco přes hodinu, a přece dobyli jím katolíci skvělého vítězství nad celou zemí. Král Bedřich z Prahy uprchl, Praha se vzdala a v Čechách nastal naprostý zmatek.

Stavové moravští nechtěli věřiti v tak daleké následky jediné bitvy. Tak psal zemský hejtman Velen z Žerotína Olomucké radě ještě 22. prosince, aby starala se o opravu hradeb; 1. ledna 1621 kvitují stavové Olomuckým půjčku z městské pokladny.

Ale brzo přitáhlo na Moravu císařské vojsko a učinilo konec všem nadějím. Během ledna otevřely se veliteli Buquoyovi brány Brna, Znojma i Olomouce (20. ledna). Tím dnem přestala tu vláda protestantská. Kostely vráceny byly opět katolíkům, mniši vrátili se do svých klášterův. Již 22. ledna konány byly u sv. Mořice protestantské bohoslužby naposled.

Nyní zvedl se opět kardinál Dietrichstein. Byl povolán do rady k císaři, i navrhoval tu důrazně, aby bezohledně provedla se reformace katolická; stavu duchovnímu mělo se vyhraditi první místo na sněmě zemském. Císař s návrhy souhlasil a učinil zatím kardinála komisařem pro Moravu.

Městům královským vyměřena byla pokuta nejdříve, Olomouci uloženo zaplatiti 60.000 tolarů. Ale daleko horším trestem byly velké vojenské posádky, jež musili měšťané ubytovati a vyživovati.

Válku s císařskými udržoval již jen sedmihradský kníže Betlen Gabor. Spojenec jeho, markrabí krnovský, přitáhl v červenci 1621 až k Olomouci, chtěl se města zmocniti a uložiti mu kontribuci, ale zabránil tomu příchod pluku Valdštýnova. Okolí Olomouce bylo i potom pleněno od pluků Betlenových, které pronikly až k Moravské Třebové.

Drobné tyto půtky nedovedly již zabrániti, aby císař Ferdinand neprovedl co nejpřísnější potrestání vzpoury a zlomení moci stavovské. Na Moravě zřízena byla zemská generalní komise, která v září 1622 vynesla celou řadu rozsudků nad osobami stavu panského, rytířského i městského.

Z Olomouee odsouzeni byli měšťané Václav Lužický, člen direktoria, ku ztrátě jmění, Hanuš Adam k dvouměsíční práci v okovech, Vít Oesterreicher ku ztrátě tří čtvrtin jmění. Poslední dva byli původně odsouzeni k smrti, ale trest jim zmírněn, jakož vůbec na Moravě nebyl popraven nikdo, kdežto v Čechách popraveno 27 osob. Též některé domy šlechtické v Olomouci konfiskovány, tak Žerotínův a rytíře Vodičky z Jemníka.

Po těchto prvních nálezech soudních vyhlášen byl dne 9. listopadu 1622 t. zv. generální pardon, jímž se ostatním účastníkům vzpoury odpouštěly tresty na těle a na cti, ale nikoliv na majetku. V konfiskácích se pokračovalo. Celkem zabaveno bylo na Moravě 135 statků. Biskup olomucký, kapitola i kláštery nahradily si hojnou měrou škody dřívější. Mezi jiným dostala kapitola dům, v němž byli vězněni kanovníci (odtud teprve „kapitulním" zvaný) a predikát „vždy věrná" s písmenem F (fidelis = věrný) ve znaku.

Vítězství svého využiti chtěl Ferdinand i k úplnému vyhlazení protestantství ze svých zemí. Již 19. dubna 1622 zakázáno nekatolíkům v Brně a v Olomouci chodit k službám božím do osad nekatolických vrchností. V Olomouci zasedala nová komise reformační, jež vypovídala nekatolické kazatele nejen z měst, nýbrž i ze statků šlechtických.

Od r. 1625 počalo se s vypovídáním nekatolického obyvatelstva z měst i vesnic. Zvláště v městech nesměl nikdo zabývati se ani obchodem ani řemeslem, kdo nebyl katolík, a tak vystěhovalo se z měst mnoho lidu, zvláště Bratří, při čemž ještě čtvrtinu majetku musili odevzdati komoře královské. Na stav panský došlo až r. 1628 a povolena ještě lhůta k obrácení na katolictví do března 1629, jinak musili se vystěhovati.

Po celou tu dobu až do r. 1626 vykonával kardinál Dietrichstein v zemi nejvyšší vládu světskou i duchovní. Od r. 1620 do 1628 nebyl svolán ani jednou sněm zemský. Dietrichstein měl dokonce právo, vydávati vlastní dekrety vládní. Absolutismus takový zlomil ještě před vydáním obnoveného zřízení veškeru moc měst královských. Vláda zavedla v nich nový úřad císařského rychtáře, jenž dozíral na každé hnutí magistrátu a velkou svojí mocí samostatnost městských rad úplně ochromil. V Olomouci byl prvním rychtářem takovým od r. 1621 Magnus Brandl z Brandelfelsu.

Ohromné ztráty na majetku a převeliké útrapy, spojené s vydržováním vojska způsobily všeobecnou bídu a takový nedostatek prostředků k živobytí, že v městě vznikl r. 1624 mor, jemuž prý padlo 14 tisíc lidí za oběť. Katolické obyvatelstvo trpělo tím zrovna jako protestantské, ale všecky prosby u kardinála, aby posádka olomucká byla zmenšena zůstávaly marnými. R. 1626 byla již protireformace v Olomouci úplně provedena; Olomouc byla zase městem katolickým, ale blahobyt a význam dřívější byl úplně zlomen. Bylof r. 1631 v Olomouci již jen 377 osob platících daně!

R. 1628 vyhlášeno bylo na Moravě Obnovené zřízení zemské (v Čechách r. 1627). Duchovní stav uveden na první místo ve sněmu zemském a vůbec v zemi; zemští úředníci uvedeni v odvislost od vlády a němčina povýšena za řeč státní vedle češtiny.

Mezi tím trvaly války náboženské dále, jen že jeviště jich rozšířilo se po celé střední Evropě. Za t. zv. války falcké (—1624) a dánské (—1629) popleněno bylo okolí Olomouce několikráte a trpělo neméně i občasným příchodem vojsk císařských. Město trpělo a chřadlo neustále, i není divu, že úpadek takový připravil je o poslední zbytky jeho významu v zemi. V Brně zřízen byl zeměpanský úřad t. zv. tribunál královský, v jehož čele stál gubernator. Když byl gubernatorem hrabě Julius ze Salmu, přeložil úřad do Olomouce, maje odtud blíže na své statky. Když však byl Salm nahražen panem z Lichtenburka, neudržel se tribunal v Olomouci a přestěhoval se trvale do Brna; s ním přeloženy i olomucké desky zemské, jež spojeny s brněnskými (r. 1641). Tím ztratila Olomouc dosavadní rovnoprávnost s Brnem, zvláště když i soudy zemské od té doby jen v Brně se konaly. Hlavním městem země stává se jediné Brno.

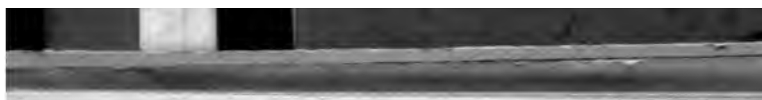
Ale ještě větší utrpení usouzeno bylo těžce stíhanému městu. Na jaře r. 1642 dobyl švédský vojevůdce Linhart Torstenson nad císařskými rozhodného vítězství u Svídnice ve Slezsku a vtrhl s celou svou armádou na Moravu, blíže se rychle k Olomouci. Tu byla jen malá posádka 8 tisíc mužů, jíž velel generál Antonio Miniati. Pomoci očekávané Olomouci se nedostalo, a tak bylo odkázáno město samo na sebe. Hradby byly ve stavu velmi špatném, posádka naprosto nedostatečná. Bohatší měšťané již 8. června uprchli k Brnu; na 400 vozů odváželo jich majetek. Kdo vydali se na cestu dnů následujících, padli již do rukou Švédův, kteří velmi rychle zaplavili celou krajinu. Torstenson ubytoval se dne 10. června v klášteře kapucínském na předměstí.

Městu bylo velmi těžko se udržeti i s pomocí měšťanstva, třebas Torstenson měl s sebou v té chvíli jen jízdu a lehká děla. Miniati poradil se s měšťany a za jejich souhlasu rozhodl se 13. června odpoledne, že se vzdá. (Miniati byl za to obviňován ze zrady a tvrdilo se, že byl ve Vídni odsouzen k smrti a popraven; ale souhlas měšťanstva vylučuje takovou vinu, a skutečně žil Miniati klidně ve Vídni až do smrti r. 1646).

Podmínky kapitulace byly téhož dne v noci od Švédů přijaty. Miniati s posádkou smí volně odtáhnouti; katolickému náboženství a privilegiím, zvláště právu svobodné volby městské rady, zaručuje se nedotknutelnost; osob duchovních i majetku církevního má býti ušetřeno; do domů kněžských a městským radním náležejících nemá se ubytovati švédské vojsko.

Dne 15. června obsadil Torstenson město; zahrady kolem města byly vysekány a předměstí spálena. K opravě hradeb uloženo městu zaplatiti 150.000 tolarů, z nichž sešlo se 30.000. Klášter hradišťský byl úplně spálen; mniši uprchli částečně do Olomouce, částečně do Obrovic. Švédům pomáhali při drancování kalvínští Valaši, již dříve neblaze známí. Minorita Žačkovic složil na ně v Olomouci posměšné písně. Kapitola odstěhovala se do Brna, zůstal jen správce bisk. Středele a světící biskup Mientini.

Torstenson odešel z Olomouce již 17. června a zanechal tu velitelem Königsheima, jenž byl však 24. června odvolán a nahrazen plukovníkem Paikulem. Tento počal záhy rozvíjeti libovolnou vládu, neohlížeje se na ustanovení podmínek kapitulačních. Z počátku vzali si Švédové pro své bohoslužby jen kostel sv. Blažeje, ale v prosinci 1642

násilím zmocnili se chrámu sv. Mořice; spálili tu všechny obrazy svatých, jiné předměty však uložili a zachovali neporušeny až do roku 1650, kdy je vrátili katolíkům. Katolíci konali potom své bohoslužby v kapli sv. Cyrila a Metoděje a u sv. Michala, kdež byli Bernardini. Přes ujednání kapitulační počali se Švédové záhy usazovati v klášteřích. V Olomouci bylo tehdy 7 mužských klášterů a 4 ženské, a majetku zvláště v cenných předmětech bylo tu dost. Švédové počali po řeholích vynucovati zlato a stříbro a to v takových dávkách, že poklady klášterní brzo byly vyčerpány. Od správce biskupství Středele bylo žádáno měsíčně 2 tisíce zlatých, nemají-li býti všichni mniši z Olomouce vypovězeni. Biskup to odmítl, a byl tak ztýrán, že po krátké době zemřel. Klášterům zabavovány byly i zásoby potravin, celkem však nedostatek potravin nenastal, poněvadž potřebné věci dodávali velice rádi Valaši, již je prostě uloupili a Olomuckým výhodně prodávali. Zvláště dobytka dodali do Olomouce tolik, že nebylo možno jej uživiti; povstal pád dobytka a z toho i mor. Opatření Švédův proti tomu byla málo vydatná, a tak zhubil mor mnoho Olomučanů i Švédův, a byl by jistě zhubil ještě více, kdyby Paikul nebyl se již dříve zbavil chudiny, shromáždiv ji lstným způsobem za podělováním penězi a vykázav pak všechny z města.

V létě 1643 zemřel i světící biskup Mientini a biskupství zůstalo osiřelé. Shořel klášter Všech Svatých v Předhradí; mniši jeho odešli. Též Jezuité opustili město.

V říjnu 1643 zdálo se, že se blíží vysvobození. Císařský vojevůdce Gallas vypravil k Olomouci generála Bucheima, aby se města zmocnil. Bucheim oblehl město, chtěje je vyhladověti. Ale Švédové zmocnili se Šternberka 27. ledna 1644 a dodali odtud do Olomouce velké množství potravin. Bucheim na jaře odtáhl a zanechal u Olomouce jen oddíl vojska pod Ladislavem Valdštýnem, jenž pokračoval v pravidelném obléhání města. Nad to podařilo se mu najíti pomocníka v městě samém, bernardinského mnicha P. Michala, zvaného Pomořanského, jenž získal si u Paikula neomezené důvěry a hodil se tak za strůjce spiknutí; s ním zasvěcen byl též rada městský Ferdinand Zirkendorfer.

Paikul zatím vypudil z města všechny mnichy až na několik málo. Horlivě opravoval hradby, na nichž i měšťané musili kopati. Velké zhoršení pro město nastalo, když císařští odvedli hlavní rameno Moravy (nynější menší městu bližší) do tehdejšího vedlejšího ramene, jehož užíváno jen za odtok vody za povodní, a to tím způsobem, že strhali stavidla v Černovíře. V městě nastal citelný nedostatek vody.

V tuto výhodnou chvíli přikročil Valdštýn se svými spiklenci k činu. P. Michal namluvil Paikulovi, že císařští udeří ráno 20. září na bránu Blažejskou. Švédové skutečně postavili tam skoro všechno své vojsko, a císařští útok učinili; ale zatím vniklo již v noci několik set vojáků císařských do nestřeženého děkanství dómského a do biskupského paláce; ti měli ráno za útoku vyrazit a obsadit bránu Novou mezi městem a předhradím a otevřít svým bránu Hradní; oddíl císařských měl tam státi připraven. Ale právě tito nedostavili se v čas, snad pro nevraživost důstojníků, a velitel vojáků v městě ukrytých, Radvit de Souches nemohl se odvážiti ven z úkrytu. Útok u Blažejské brány Švédové odrazili — a nalezli dům biskupský osazen nepřáteli. Povstal

tuhý zápas, při němž všichni císařští padli; podobně stalo se s těmi, již zavřeli se v děkanství. Souches utekl v čas i s Michalem a Zirkendorfrem.

Valdštýn neodvážil se pak útoku na město až 11. listopadu, ale i ten byl marný. Spokojil se pak jen bráněním dovozu, takže v městě vznikl velký hlad a mnoho lidí se vystěhovalo.

Od r. 1645 měl velení v městě Winter. Obležení od císařských bylo na povážlivou, i rozhodl se sám Torstenson, že město z obležení vybaví. Císařští chtěli jeho tažení na Moravu zabrániti a postavili se proti němu u Jankova (u Benešova v Čechách), ale byli poraženi; Torstenson táhl dále a Valdštýn již třetí den po bitvě jankovské od Olomouce odtáhl.

Torstenson pustil se pak do obléhání Brna, ale nepochodil. Když bojů u Brna bylo zanecháno, vrátil se do Olomouce Paikul, jehož prvním činem bylo, že vypudil všechny kněze až na jediného P. Začkovice. — Tenkráte byla také skorem celá knihovna jezuitská konfiskována a odvezena do Švédska, s ní i knihy z jiných klášterů a mnoho drahocenných předmětů. Transport počal 6. ledna 1647 na mnoha stech vozech, ale do Švédska dostal se jen nepatrný díl; většina nákladů utonula s loďmi za bouře na Baltickém moři. Historie města oloupena tím o mnohý cenný dokument a vzácnou památku.

Útrapy katolíků byly tak velké, že mnozí počali přestupovati k protestantství. Pronásledování obrátilo se konečně i proti klášterům ženským, jež dosud v městě se udržely.

Švédskému panství v městech moravských nebylo možno učinit konce. Měli osazeno 5 měst: Sovinec, Unčov, Fulnek, Olomouc a Jihlavu, a jedinou jen Jihlavu podařilo se vysvoboditi 7. prosince 1647. Na vyrvání pevné Olomouce nebylo pomyšlení, dokud trvala válka. Teprve mír vestfálský 24. října 1648 přinesl kýžený konec, vlastně jen přiblížil. (P. Žačkovič píše ve své kronice, že týž den zjevilo se v Olomouci množství čápů a letělo dále k severu (?), znamení to, že Švédové brzo již odejdou.) Zpráva o míru došla Paikula do 14 dnů, ale zároveň rozkaz, aby zůstal v městě. Švédové ponechali si města moravská jako zástavu, dokud nebude vyplacena válečná náhrada. Výplata protáhla se na celá dvě léta, takže teprve r. 1650 v létě opustili Švédové Olomouc a ostatní města po 8letém neblahém vladaření.

Spousty, jež zůstaly tu po nich a vůbec po třicetileté válce byly hrozné. Jedině na Moravě zbořeno bylo 63 zámků. 22 měst a 333 vesnic. V Olomouci bylo před r. 1642 700 domů, r. 1650 zbylo 145 měšťanských a 23 šlechtických a duchovenských, ostatní byly zbořeny docela nebo pobořeny. Z 30.000 obyvatel r. 1620 zbylo jich r. 1650 pouhých — 1675. Přibylo jich zase návratem uprchlíků z posledních let, ale veliké množství těch, kdož opustili město pro své náboženství, nevrátilo se již. Mír vestfálský nevymohl náboženské svobody pro země české; švédští zástupcové upustili od požadavku toho za jiné výhody. Do zemí habsburských směli se emigranti vrátit, ale jen, přestoupí-li ke katolictví. Ze statků zabavených měly se vrátit jen ty, jež byly zabrány po r. 1630; v Čechách a na Moravě bylo takových velmi málo, ježto konfiskace provedeny byly dříve. A tak zůstala vítěznou u nás reformace katolická i neomezená moc dvoru vídeňského.

Pro Olomouc jsou poslední léta války a léta následující dobou největšího úpadku. Ztraceno bylo vše, význam a moc na venek i blahobyt a rozkvět uvnitř. Z těžkých ran nezahojilo se město vlastně po dnešní den; k prvnímu městu v zemi nepovznesla se Olomouc již nikdy.

VI.

Olomouc ve stol. 17., 18. a 19.

Po válce třicetileté nastává v dějinách našich zemí teprve vlastní novověk. Zbytky středověkých forem politických i právních ztrácejí se, aby učinily místo novým útvarům veřejného života. Jest to doba srůstání a scelování, doba absolutismu. Celé země ztrácejí svůj ráz suverenních jednotek a stávají se částmi velkého státního celku; tím spíše malé jednotky, města. Politický úpadek jejich, jenž počíná již v době jagellonské, dovršil se v století 17. a 18. Ve veřejném životě měst nastává uniformita a jednotvárnost, podstatný rys novověkých poměrů. Přestává vinouti se červená nit politického vývoje, opouštějí nás v dějinách měst velké události místního původu, způsobené z vlastní iniciativy, jež by se zvedaly k dějinnému významu pro celou zemi. Pozornost dlužno obrátiti zcela jen k místnímu vývoji hospodářskému a osvětovému. O tomto pojednáno bude souvisle později; k prvnímu poznamenávám, že nemohu uváděti zde veškeré změny ve správě státní, jež týkaly se přirozeně všechny též života v městech, poněvadž jsou celé říši společny; vedlo by to k nepotřebnému opakování věcí odjinud známých. Proto všímati si budeme jen událostí a změn pro dějiny naše význačnějších.

Z těžkých pohrom válečných bylo zvedati se městu novou usilovnou prací namnoze zase od samých začátku. Největší a nepopíratelnou zásluhu má tu církev, biskup a řehole klášterní. Olomouc jeví se nám nyní až do doby terezianské jako město pc přednosti kněžské, sídlo hierarchie v pravém smyslu slova. Později teprve přistupuje druhý činitel, jenž vtiskl Olomouci ráz na posledních sto let — pevnostní zřízení vojenské. Charakter města na venek určen je činiteli těmi podnes; živel měšťanský nedovedl a nemohl se vyvíjeti svobodně. Odtud opozdění Olomouce ve vzrůstu hospodářském a průmyslovém, ochromení přítoku obyvatelstva, jež nastalo jinde za volnějších podmínek.

Řády řeholní vrátily se po r. 1650 četněji než dříve. Jesuité počali hned opravovati a přestavovati budovu konviktu a dali jí onen monumentální ráz, v jakém zachovala se podnes. Stavba byla hotova již r. 1667. Kapucíni zakoupili 19 domů neobydlených na Dolním náměstí a vystavěli klášter a kostel dosud stojící v letech 1652—1661. I jiné řády vrátily se do svých klášterů. Otevřeny opětně veškeré školy katolické, v nichž učiteli byli jedině kněží. V klášteřích počal opět pravidelný život v blahobytu a pokoji; moc biskupská a nádhera jeho dvoru zastiňovala všechen ostatní malý a skromný život měšťanský.

Město samo povstávalo zvolna z rozvalin k nynější podobě. Mnohé domy měšťanské, jež dosud ve vnitřním městě se udržely, pocházejí z této doby; že nezachovalo se více, dlužno připsati hlavně

velkému požáru r. 1709, jenž zničil na 350 domů a 2 kláštery. Hradba mezi předhradím a městem stála dosud poblíž kostela Jesuitského; hradby zevní byly ve stavu velmi zuboženém až do r. 1742. Hřbitovy zůstaly sice na dále v obvodu města kolem některých kostelů, ale počalo se víc a více pochovávati mimo hradby. Též v předměstích počal znovu ujímat se stavební ruch; míst prázdných užilo se k založení četných zahrad, jež při pozdější stavbě pevnosti byly zase zničeny.

Duševní život klesl surovostmi dob válečných a pro všeobecnou bídu náramně hluboko; byl tak porušen pověrečností a zálibou v ukrutnosti, že mohlo v době poměrně tak pozdní dojíti k zjevům nanejvýš smutným a skorem neuvěřitelným. Jsou to processy proti čarodějům a čarodějnicím, jichž oběti v zemích našich a německých nelze spočítati. I Olomouc má v historii jejich své místo; sídlilť tu hlavní soudce čarodějnictví a inkvisitor pro severní Moravu, Boblig. Sám děkan v Šumberku obviněn byl ze styků s ďáblem na „Petrově Kamenu“ u Šumberka (bylo prý to středisko sluhů ďáblových), biskupem olomuckým předán soudu městskému, jemuž předsedal Boblig a odsouzen ku smrti upálením (1685). —

Zásady centralistické správy říšské pronikly i do representace městské. Rozhodujícího vedení nabývá tu městská rada či magistrát, ve složení stále stejném a s císařským rychtářem v čele. Dříve překládal magistrát důležitější věci veškerému měšťanstvu, v té době však již vládne městu dekrety svými jako vrchnost podřízeným. Občas vzchopila se rada i k odporu proti nadvládě hierarchie, hájíc stará privilegia městská proti přehmatům a porušování. Tak r. 1702 nechtěl magistrát dopustiti, aby občan jeden, pohnaný kapitolou k zodpovídání, k soudu duchovnímu se dostavil, odvolávaje se na výsadu do té chvíle platnou, že měšťané mohou býti pohnáni k soudu jedině magistrátem. Kapitola odpověděla slavnostním vyhlášením klatby na magistrát — v Olomouci naposledy. Následky brzo se ukázaly; povstaly nepokoje, magistrátu odpírána poslušnost a mnozí nechtěli platiti daní, i obchod vázl. Olomučtí zakročili u gubernia brněnského a dosáhli též, že správce biskupství Orlik klatbu zrušil a obyvatelstvo musilo se vrátiti k poslušnosti úřadů městských. Též soudní a policejní moc v městě byla dosud v rukou magistrátu, jenž vydával nová nařízení k udržování veřejné bezpečnosti a bral pokuty dosti značné za přestupky všeliké. (Policejní hodina v hostincích byla v 9 hodin večer; jedině universitní studenti směli žádati o dovolení k „hudebním zábavám“ za letních nocí).

Rostoucí militarism těch dob vedl i vlastenecké měšťanstvo ku zřizování vojenských sborů, t. zv. městských gard. Zprvu byly určeny k obhajování hradeb a skládaly se jen z měšťanů: potom však najímáni od města žoldnéři k službě vojenské (policejní) za doby míru. Teprve r. 1726 zřízena zase vlastní garda z měšťanstva. Společnost ostrostřelců v Olomouci datuje se již z doby starší, ze století 16.

Obraz města z doby té podává nám illustrace č. 3.

Vidíme tu již výstavné domy měšťanské nebo šlechtické zvláště na Horním a Dolním náměstí; některé střechy zvonic chrámových a věží městských zmizely; nejvýše ční věž Nová na počátku předhradí (v pravo od radniční). Hradby městské sesíleny byly tu a tam kulatými baštami, z nichž jedna zachovala se dosud (v nyn. Františkově stromořadí). Před městem viděti rozsáhlý hřbitov.

Ze zevnějších událostí uvésti dlužno jedině pobyt Polského krále Jana Soběského v Olomouci 26. srpna 1683, na tažení jeho k Vídni Turky obležené.

Obraz 3. Pohled na Olomouc r. 1674.

Po hrůzách požáru r. 1709 dostavil se z nenadání nový příšerný host, mor, r. 1715. Po tři čtvrtiny roku zuřil v Olomouci. Když konečně ustal, vystavěna na Dolním náměstí socha ku cti P. Marie (do-

končena r. 1727). V letech oněch stavělo se v Olomouci hodně soch a kašen, tak sochy sv. Jana Nepomuckého na náměstí Dómském a P. Marie před kostelem Marianským na předhradí, studny Caesarova na Horním, Jupiterova a Neptunova na Dolním náměstí.

Město zase se vzmohlo a čítalo v letech 1730—1740 na 6 tisíc obyvatelů, domů 625; v předměstích žilo 1216 lidí v 225 domech.

V době Karla VI. (1711—1740) hnulo se také trochu otázkou dobrých cest dopravních, jichž byl velký nedostatek. Na Moravě stavěna silnice z Vídně do Brna a do Olomouce, později za Marie Terezie přibyla silnice na východ do Těšína, potom i jiné. Pošty jezdily z Olomouce do Vídně dvakrát za týden; v Olomouci byla jedna z 12 státních pošt, jež byly do r. 1740 na Moravě zřízeny. Pomýšlelo se též již tenkráte na splavnění řeky Moravy. Návrh dal olomucký konšel Dimbter, splavnění mělo počínati od Olomouce. Podnik celý usnul netečností a hrabivostí osob, jimž práce přípravné svěřeny. R. 1731 zřízen byl v Olomouci hlavní celní úřad. Též byla tu jedna ze tří tehdejších tiskáren na Moravě (v Brně, Olomouci a ve Znojmě).

Též nový ústav školský přibyl městu r. 1724. Stavové moravští byli by rádi universitu olomuckou vymanili z moci Jesuitů, i chtěli dosavadní studia theologická a filosofická doplnit právnickými a lékařskými, jež by vedli professoři světští. Karel VI. povolil jen zřízení dvou takových stolic právnických. Vedle toho zřídili si stavové při universitě akademii pro cvičení ve zbrani a pro vědy technické s prostornou jízdárnou (nyn. zbrojnice).

Po smrti Karla VI. r. 1740 nastoupila dle pragmatické sankce jeho dcera Marie Teresie. Současně s ní nastoupil v Prusku Bedřich II., jenž použil nepřátelského smýšlení Francie a Španělska proti Marii Terezii a vzav si za záminku jakési dávno již neplatné nároky na některá knížectví slezská, zvedl proti císařovně válku.

Až skorem na konec r. 1741 byla Morava války ušetřena; ale když Bedřich dne 19. prosince osadil Opavu, hnul se hned dále na Moravu, zmocnil se Unčova (24. pros.) a táhl k Olomouci. Město bylo úplně nepřipraveno; pevnost byla v chatrném stavu a měla jen malou posádku, jíž velel baron Terzi. První den (24. pros.) konaly se sice v městě přípravy k obraně, ale brzo přišel rozkaz od gubernia, kde znali smutnou situaci Olomuckých, aby hleděli si zjednati čestný odchod z města. Podmínky brzo byly ujednány: volný odchod rakouské posádky, nedotknutelnost zřízení obecního i majetku církevního a městského, právo katolických bohoslužeb a osobní bezpečnost katolíkův; zvláště vytknuto, že nemají se zřizovat nekatolické školy. Občané směli se během 4 neděl vystěhovati.

Dne 28. prosince odtáhlo vojsko rakouské a vešlo do města pruské. Velitel Schwerin ubytoval se zprvu v residenci biskupské, potom v domě zvaném Žerotínském na Dolním náměstí. Město velmi trpělo kontribucí a ubytováním vojska, jehož nebyly ušetřeny ani obydlí duchovních.

Koncem ledna 1742 přišel do Olomouce sám pruský král a ubytoval se v paláci biskupském, potom v měšťanském domě na Dolním náměstí. 5 února odešel k Brnu, jež oblehal bezvýsledně až do 5. dubna;

v jižní Moravě stála již silná armáda pod Karlem Lotrinským, i nuceni byli Prusové z Moravy ustoupiti. Též z Olomouce odešli Prusové 22. dubna, a již 23. dubna byl tu Lotrinský. Prusům konali prý v době okupace velmi dobré služby Židé jako vyzvědači i jako obchodníci.

Válka skončila se mírem vratislavským v červnu 1742, jímž Prusku postoupeno bylo dolní i horní Slezsko s Kladskem mimo Těšínsko, Opavsko, část Krňovska a Nisska. Tím posunuta byla hranice říšská značně na jih, a Olomouc nabyla málem významu pevnosti pohraniční. Proto rozhodnuto bylo ještě před uzavřením míru, že Olomouc má býti opevněna znovu a mnohem důkladněji. Plány zhotovil generál Rochepine a rozvrhl opevnění na vnitřní a vnější (s kruhem menších pevnůstek kolem města na důležitějších bodech, z nichž většina dosud stojí). Již v květnu 1742 zahájeny byly práce. Obyvatelstvo nebránilo se tomu, netušíc, jak těžké okovy městu se kladou; naopak samo pracovalo s nadšením a konány celé slavnosti, zvláště když 11. května i studentstvo objevilo se s motykami na staveništi.

Hlavní opevnění vnitřní bylo již hotovo r. 1744., kdy Bedřich II. znovu udeřil na země české. Válka dotkla se jen poněkud severní Moravy. Židé opětně obviňováni ze služeb vyzvědačských, i byli královským reskriptem r. 1744 vyloučeni ze všech trhů v Praze, Brně a Olomouci a vypovězeni z měst těch na 2 míle; r. 1745 dokonce nakázáno, aby se vystěhovali z českých zemí vůbec. Ale již r. 1748 žádali stavové moravští u císařovny, aby dovolila Židům se vrátiti, zvláště do Brna a Olomouce, ježto obchod bez nich trpí velké ztráty. Návrat byl povolen; Židé platili za trest po následující léta toleranční poplatek.

Válka skončila se mírem v Drážďanech r. 1745; Slezsko zůstalo v moci Bedřichově. Mír oslaven byl návštěvou císařských manželů na Moravě, a to v Brně, v Kroměříži a 17. června v Olomouci. Uvítání bylo nad míru slavnostní, večer bylo město skvěle osvětleno. Druhého dne prohlédli si hosté tábor vojenský u Olšan a večer byli přítomni „hanáckému divadlu“ v klášteře Hradisku. Dne 19. června jeli na Sv. Kopeček a prohlédli si u Chvalkovic tábor ruského vojska, jež přišlo na pomoc, poněvadž dosud nebylo úplného bezpečí. Dne 20. vrátili se do Brna a do Vídně.

Ve stavbě pevnosti pokračovalo se dále až do r. 1755. Hradbám a příkopům padlo za oběť více než 350 obydlených domů a mnoho předměstských zahrad, jež patřily šlechtě; to způsobilo, že šlechta většinou se vystěhovala. Obvod města značně se zmenšil; obyvatelé zbořených domů dostali peníze nebo státní pozemek dále od města, a tak povstaly obce předměstské, jež dosud jsou všechny samostatnými obcemi a až na Novou Ulici jen vesnicemi. Rameno řeky Moravy, zvané Povelka, jež teklo asi nynějšími sady městskými, svedeno bylo blíže k hradbám (nyn. Mlýnská strouha) a ústilo do jiného ramena pod branou Kateřinskou. (Nyní bude potřebí strouhu zase s velkým nákladem zasypati). Do města dány velké zásoby zbraní všeho druhu a silná posádka; město nabylo tím rázu naprosto vojenského. Kasáren nynějších nebylo ještě, a vojsko ubytováno bylo hlavně v kasematách hradebních, jež sloužily i za vězení.

R. 1754 byli Marie Teresie i císař František znovu v Olomouci, aby prohlédli si pevnost již dokončovanou. Při té příležitosti vysvěcena

byla socha sv. Trojice na Horním náměstí, založená již r. 1716. na památku moru v r. 1715.

Do těchto let spadá též založení učené společnosti v Olomouci, první toho druhu v Rakousku. Založil ji svobodný pán Josef Petraš r. 1746 pod názvem „Učená společnost neznámých v zemích rakouských" (latinsky). Společnost vydávala první literární list v Rakousku a pustila se do pořádání sbírky českých spisovatelů. Ale to narazilo na odpor censury, jež byla již od r. 1709. ve Vídni u královského tribunálu a na Moravě měla podřízenou komisi zemskou; společnost počala se rozpadávati a r. 1754 byla rozpuštěna. (Více v dílu II.)

Pro živnostníky v městech, kde byli zvláště četni, měly býti zřízeny „mechanické školy" odborné, tak i v Olomouci, ale nedošlo k tomu. Za to dostalo se Olomouci trhu na dobytek a na vlnu a trhy zařazeny tu do první třídy o 14 dnech. Cizí kupci směli choditi na trhy jen v Brně a Olomouci; Židé nesměli obchodovati cizími výrobky. I v poštovnictví stal se pokrok; r. 1750. měla Olomouc již denní poštu s Vídní a Brnem a poštovní spojení přes Hradec Králové do Prahy. Každý týden jezdily t. zv. diligence, poštovní vozy pro větší zásilky. Po r. 1775. jezdilo se z Brna na Olomouc do Opavy, Těšína a Lvova.

Obrat v zahraniční politice rakouské, jaký nastal sblížením s Francií r. 1756, měl za následek novou válku rakousko-pruskou. Již koncem srpna 1757 valila se vojska pruská do Čech. Rakousko mělo 2 armády, jedna stála v Čechách u Kolína, druhá poblíž Olomouce u Olšan. R. 1758 pojal Bedřich myšlenku, údolím řeky Moravy zamířit přímo k Vídni. V cestě stála mu pevnost olomucká, i bylo třeba se jí zmocniti; dne 5. května objevil se pruský král s dvěma proudy vojska v okolí města.

Velitelem pevnosti byl polní zbrojmistr Arnošt Marschall z Biebersteinu. Město mělo 10.000 mužů vojska, k tomu ozbrojené měšťanstvo; i klášter Hradisko tvořil pevnost a měl silnou posádku. Pevnost rychle připravována k obraně; okolí, zvláště severní, zatopeno bylo vodou. Dne 6. května rozbořena byla předměstí a vysekány stromy.

Od 11. května připravovalo se vojsko pruské k obléhání, stavějíc ochranné náspy a batterie pro děla. Od 18. května počalo vlastní obléhání. Hlavní linie obléhací šla od Neředína přes Novou Ulici k Novosadům, a měla zvláště na Tabulové hoře ovládající postavení; do 28. května vystavěna i linie bližší od Tabulové hory k Povli a Novosadům, ale obě byly ještě příliš daleko, takže koule nedolétaly do města. Vystavěna tedy paralella ještě bližší, ale v poloze nevýhodné, k níž donutila ji městská pevnůstka Salcarovská (viz plán města čtverec C 3); proti této bylo třeba se postaviti tak, že naopak z hradeb městských mohlo se na linii útočiti s velkou výhodou se strany.

Dělostřelba počala 1. června. Olomucká posádka odvažovala se smělých výpadů, jimiž velká část obléhacích prací byla zničena. Prusové přes to tlačili se k městu, a v noci z 11. na 12. června padlo do města již na 700 bomb. Zároveň počali město obkličovati i z druhé strany od Holice a Bystřice, ač ještě 22. června přibyla tudy do města posila.

Třetí parallelou přiblížili se Prusové hradbám již tou měrou, že počalo se stříleti z ručnic. V městě počali stavěti barikády v ulicích, Horní a Dolní náměstí přepásána byla hradbou, aby postupu Prusů i v městě mohlo se ještě brániti. Marschall byl odhodlán k boji do krajnosti; město bylo by za takového boje ovšem úplně ztroskotáno.

Ale zatím blížilo se již z Čech vojsko císařské pod vedením maršalka Dauna a počalo z povzdálí ve velkém kruhu obkličovati vojsko pruské. Hlavní tábor měl Daun u Brodku v okolí Prostějova. Prusové hleděli proti tomu sevříti město úplně, což se jim podařilo koncem června osazením sv. Kopečka.

Nastával boj ohromných rozměrů, nebyl však rozhodnut na rovině, nýbrž v průsmycích horských. Bylo třeba za každou cenu zabránit velkému pruskému transportu potravin a střeliva, jenž blížil se od Nisy údolími Jeseníkovými. Geniálnímu Daunovi podařilo se zmařit příchod transportu vítězným bojem u Domášova. Vedle toho osadil Daun 1. července návrší u Velkého Týnce a Čechovic, klamav až do té chvíle Bedřicha, že chce na Prusy udeřiti od Prostějova.

Tím byli Prusové uvedeni do velkého nebezpečí, takže rozhodli se upustiti od obléhání a krýti si volný ještě směr odchodu k severozápadu. V noci z 1. na 2. července vychrlili do města poslední zásoby kulí, a již ke druhé hodině noční dali se na pochod k Litovli. Do rána bylo město volno. Hned poslána zpráva do Vídně a na dómě konány slavné bohoslužby. Dne 3. července vtáhl do města maršálek Daun. Posádka ztratila 189 mužů, raněných bylo 548, měšťanů padlo 12, raněno 13.

Za zdatné služby měšťanstva odměnila se císařovna tím, že dala povolení, aby městský znak dosavadní (moravská orlice) měla ve středním poli písmena F. M. T. (František, Marie Terezie). Měšťanské sbory dostaly právo, slavit osvobození města každoroční slavností dne 2. července. Mnozí měšťané povýšeni byli do stavu šlechtického. Na uhrazení škod vyplaceno vládou něco přes 24 tisíce zlatých, což ovšem daleko nekrylo velké ztráty měšťanů na majetku.

Z různých reformních zařízení z doby Marie Terezie a Josefa II. dotkneme se tu jen těch, které měly zvláště velký význam pro město; o změnách ve školství a pod. jednáno bude podrobně v díle II.; na tomto místě postačí jen uvésti, že byla v Olomouci od r. 1762 zřízena zemská komise studijní pro Moravu, čímž Olomouci přiznán primát alespoň v oboru školním.

Velké následky v dějinách města zanechalo zrušení řádu jesuitského r. 1773. Universita dostala se tím do rukou světských professorů, jen na fakultě filosofické udrželi se bývalí Jezuité dále. Mezi kněžími a laiky ve sboru professorském docházelo k neshodám, až zakročila zvláštní dvorní komise, na jejíž návrh universita přeložena byla do Brna r. 1778 a s ní i knihovna universitní, jež povstala z knihoven zrušených klášterů jesuitských a čítala tehdy 36.000 svazků, k nimž brzo potom přibylo množství nových ze zrušených klášterů ostatních.

V bývalé koleji jesuitské zřízen byl ústav pro výchovu kněží, jejž dosud měli Jesuité, t. zv. dům kněžský. Již před tím stal se pokus takový, nyní zřízen ústav zatím pro 60 alumnův.

4

S Jesuity zmizel z města hlavní činitel hierarchické nadvlády nad celým duševním životem; pro duchovní správu nebyla ztráta tak veliká, ježto Jesuité neměli v Olomouci farního kostela. Snaha vlády tehdejší byla zcela oprávněna; kněží mělo se dostati lidu venkovskému, aby nezůstával bez správy duchovní. V olomucké diecesi bylo příliš málo kněží na venkově, za to v městech byl jich přebytek v řeholích. Císařovna pojala úmysl odpomoci tomu stavu v první řadě tím, že by se správa velikého obvodu dosavadního biskupství olomuckého rozdělila. V Olomouci mělo se zříditi arcibiskupství, v Brně a Opavě biskupství.

Již r. 1774 počala vláda vyjednávati s papežem Klimentem, aby ku změnám těmto přivolil. Jednání šlo příliš pomalu, takže po smrti biskupa Hamiltona r. 1776 císařovna ujednala přímo s kapitolou olomuckou hotové návrhy a předložila je papeži Piovi VI. R. 1777 zvolen kapitolou za budoucího arcibiskupa Theodor hrabě z Colloreda a Waldsee a světící biskup z Olomouce ustanoven vládou za prvního biskupa brněnského. Povolení papežské došlo konečně 5. prosince, kdy vyhlášeny 4 bully změn se týkající. V Opavě biskupství zřízeno nebylo; zůstal tu generální vikář biskupa vratislavského.

Zřízením arcibiskupství nahrazena církvi ztráta moci a vlivu, jež nastala zrušením kongregací jesuitských. Olomouci dostalo se skvělého dvoru arcibiskupského a prvního místa v zemi, priority i před Brnem, tehdy již daleko větším. Rázu hierarchického nepozbylo město ani za následujícího zrušení jiných ještě řádův.

Moc arcibiskupská brzo se projevila. Společně s městskou radou docílil nový arcibiskup, že universita opětně z Brna vrátila se do Olomouce aspoň částečně. Josef II. změnil ji v lyceum a od 1. listopadu 1782 dal ji do Olomouce. I knihovna opětně se vrátila. Lyceum rovnalo se sice universitě počtem fakult i udílením hodností, ale nemělo samostatné soudní právomoci, jakou se honosily university od dávných staletí. Ústav nový umístěn byl v dřívějším semináři jesuitském a označen nápisem: „Optimarum artium ludis Josephus II. 1783.“ — Akademie rytířská byla zrušena.

R. 1783 založen při lyceum generální seminář kněžský, nové to studium kněžské pod dozorem státním; seminář biskupský trval vedle něho, v Brně zřízen biskupský seminář rovněž. Kněží vzdělávali se theoreticky v semináři generálním a vstupovali pak do biskupského za výcvikem praktickým.

Generální seminář byl nejdříve v lyceu, r. 1785 přestěhoval se do kláštera hradišťského, jenž byl zrušen. Od r. 1789 byl tu ředitelem spisovatel Josef Dobrovský, jenž také při fakultě theologické vyučoval české řeči v letech 1786—1790 a to dobrovolně, ježto nebyla tu zřízena stolice českého jazyka jako ve Vídni a v Praze. R. 1790 byly generální semináře zrušeny a Dobrovský dán na odpočinek.

Též gymnasium jesuitské vzato do správy státní a změněno v ústav úplně německý.

Ještě snad větší převrat v městě způsobilo zrušení četných klášterů a kostelů r. 1782. V Olomouci byly zrušeny kláštery: kartouzský, augustinianský, dominikánský, františkánský, minoritský, uršulinský, klarisský a klášter praemonstrátský na Hradisku.

Klášter kartouzský blíže kostela P. Marie v Předhradí proměněn byl ve vojenské skladiště a zbořen pak r. 1841; z kláštera augustinianského stala se kasárna, (nyn. „školní"), z minoritského nemocnice (zřízena r. 1787), z dominikánského na Hradě seminář kněžský a Dominikánům dán (podruhé) klášter františkánský, jejž mají posud; „svaté schody", jež tu stály od r. 1751, byly brzo potom přestavěny na budovu c. k. hlavní (normální) školy. Uršulinky přestěhovány ku sv. Kateřině a z jejich kláštera na Bělidlech zřízena sladovna, později i pivovar a domy soukromé. Klášter Klarisek změněn v kasárnu, a kostel, vystavěný teprve r. 1772 a bohoslužbě ještě neodevzdaný, dán universitní knihovně.

Z kostelů zrušen byl chrám sv. Petra a Pavla v Předhradí r. 1785, po sedmi letech zbořen; téhož roku zavřen i chrám P. Marie na Předhradí a stal se skladištěm obilí; zbořen byl r. 1839. Kostel sv. Blažeje byl odsvěcen rovněž a srovnán pak se zemí téhož roku jako předchozí.

Kaple sv. Cyrila a Metoda poblíž sv. Mořice proměnila se ve skladiště vojenské a v kasárnu r. 1786, r. 1812 i ta zbořena. Udržel se jedině kostel konviktský (někdy pro seminaristy jesuitské), jejž dostali protestanté; první pobožnost konali tu až r. 1822.

Též kolej kanovníků u Všech Svatých na Předhradí byla zrušena, r. 1814 pak rozbourána.

Město bylo tím zbaveno nejen velkých výhod hmotných, jež plynuly z dodávek klášterům, nýbrž i mnohých nepopíratelných předností osvětových; bourání tolika architektonických památek ochudilo velmi zevnějšek města a často zbytečně, protože všechny kostely jistě nevadily komunikaci a byly by se daly udržeti, jsouce stavby velmi pevné (tak ku př. Blažejský). Že padla též Nová věž mezi městem a předhradím, bylo už spíše omluvitelno potřebou širšího průjezdu v tomto nejužším místě.

V době josefinské organisována byla též správa městská. V čelo magistrátu postaven starosta a 6 radů (v Brně 8, jinde 5), již byli voleni zvláštním výborem z měšťanstva a měli býti práva znalí, takže musili se dokonce podrobovati zkoušce u gubernia. Magistrátu takto z právníků sestavenému ponechána na dále soudní moc dosavadní; úřad císařského soudce čili rychtáře zanikl. Ale věc měla též svou stránku stinnou, jelikož radními stávali se nyní více právníci přistěhovalí, než měšťané usedlí; tito přestali se účastniti obecního vedení, městské kroniky a knihy právní nebyly dále psány a upadly v zapomenutí.

Olomouci dostalo se v těch letech nového poštovního spojení s Haličí po říšské silnici právě dostavěné, tak zvané haličské.

Po smrti Josefově mnohé z reforem byly zase odvolány. Města královská žádala vrácení svobodné volby magistrátu a zrušení některých ustanovení hospodářských a obchodních. Olomučtí žádali, aby krajský úřad, přeložený do Unčova, dán byl zase do Olomouce, aby magistrát mohl spravovati nové ústavy lidumilné a lyceum aby proměněno bylo v universitu. Císař Leopold povolil znovuzřízení někdejší stavovské akademie alespoň z části, (přeložena k části druhé do Brna r. 1847) lyceum přes žádosti Brněnských ponecháno v Olomouci; nebylo povoleno navrácení úřadů krajských a spravování ústavů humanitních magistrátem; kláštery zrušené neměly se vůbec obnovovati.

———

Tím vyřízeny byly definitivně všechny otázky, vyvolané novotami josefinskými; městům bylo se srovnati s novým stavem věcí. V dobách následujících ustává politický ruch v městech naprosto. Nastaly francouzské války, jež zmítaly celou Evropou a zastavily všechen vývoj vnitřní. V dějinách našeho města z těchto let vynikají jen některé zvláštní události, tak hned na počátku válek uvěznění francouzského generála Lafayetta v Olomouci.

Generál Lafayette, pokusiv se marně o zničení hrůzovlády národního shromáždění v Paříži, přešel za hranice, ale byl tu zajat, střežen nějaký čas vládou pruskou a odevzdán v květnu r. 1794 vládě rakouské, jež uvěznila jej v Olomouci v někdejší koleji jesuitské.

Přátelé Lafayettovi za hranicemi snažili se vysvoboditi jej nějak ze smutné situace. Londýnský Němec Bollman dorozuměl se se štábním lékařem v Olomouci Haberlainem a doručil uvězněnému po tomto otevřený lístek, na němž citronovou šťávou připsány byly podrobnosti plánu k útěku. Lafayette jezdíval každého dne z města ven, jsa churav; na takové vyjížďce měl býti vysvobozen z moci dozorců. Provedení ustanoveno na den 8. listopadu.

Dne toho odpoledne vyjel Lafayette s průvodci svými jako obyčejně do polí, tentokráte za vesnici Chvalkovice; Bollman a pomocník jeho Huger sledovali je nepozorovaně na koních.

Když Lafayette s jedním z dozorců vystoupili z vozu a procházeli se po polích, přihnali se a dozorce odzbrojili; kočí s vozu přihlíželi nečinně a dokonce obrátili se zpět, snad ze strachu; i podařilo se Lafayettovi a Hugrovi ujeti na jednom koni, ale Bollman se opozdil, poněvadž splašil se mu kůň a venkované teprve po chvíli přivedli mu jej zpět. Ve Dvorcích čekal na ně připravený vůz, ale Lafayette s Hugrem spletli si cestu, takže Bollman boje se o svou kůži ujel za hranice sám; byl však od Prusů vydán zpět a dopraven do Olomouce jako vězeň. Lafayette i Huger byli tu zatím již také; prozradili se neznalostí řeči a nabídkou větší sumy peněžité. Bollman i Huger byli po několika měsících propuštěni, za to Lafayette uvězněn v kasematách zvaných Vodních (u brány Kateřinské, nyní již zbořených) a držen tu až do r. 1797, kdy mírem v Lubně od Napoleona z vězení byl vybaven.

Za druhé koaliční války proti Francii pobyl v Olomouci dne 5. února r. 1800 slavný ruský generál Suvarov; ubytoval se v České ulici v tehdejším hotelu „u modré hvězdy". Olomoucí prošlo mnoho ruského vojska.

Tehdy také měšťanstvo konalo služby vojenské, ježto celá posádka skorem z města odešla. K nově zřízené legii zemské obrany postavili Olomučtí 96 mužů.

Třetí válka koaliční odehrála se ve své nejrozhodnější části na půdě moravské (bitva u Slavkova 2. pros. 1805). Krátce před ní hostila Olomouc ve svých zdech císaře Františka a Ruského cara Alexandra; bydleli v paláci arcibiskupském. Po bitvě zjevil se u Olomouce 6. prosince malý oddíl francouzských myslivců, kteří žádali zpupně o vydání města, v němž bylo té chvíle na 10 tisíc vojska. V Olomouci očekávali jistého obležení od Francouzů, ale zatím umluven byl mír prešpurský.

I r. 1809 konali měšťané vojenské služby v pevnosti. Válkou s Napoleonem vysílilo se Rakousko tak velice, že nařízeno bylo odvá-

dění všeho zlata a stříbra z pokladů chrámových (v únoru 1810). Na dómě olomuckém stěží zachránili tenkráte vzácnou monstranci posázenou drahokamy od smutného konce ve vídeňských mincovnách.

V letech následujících nedotkly se již události válečné Olomouce, a město žilo tichý život maloměstský až do r. 1848. Nad všední průběh vyniká tu jedině opětné povýšení lycea na universitu r. 1827, stavba kněžského semináře vedle kostela sv. Michala v letech 1839—1841, jiz uskutečnil arcibiskup Maxmilian Josef ze Sommer-Beckhu (odtud název Maxmilianova náměstí), stavba t. zv. Špitálské kasárny na náměstí Jesuitském (později Františka Josefa zvaném), jakož i založení četných zahrad a stromořadí za velitelů pevnosti maršálka Radeckého (1829—1830) a svob. pána z Laueru.

R. 1841 dne 17. října vjela do nádraží olomuckého první lokomotiva nazvaná „Olomucia", na nejstarší části dráhy císaře Ferdinanda z Uh. Hradiště do Olomouce. Dne 20. srpna 1845 otevřena pak i dráha z Olomouce do Prahy. Obě události, otvírající městu nové spojení se světem a novou budoucnost, oslaveny byly velkolepě; na slavnost r. 1845 věnovali stavové moravští 15 tisíc zlatých.

Od r. 1811 bylo město řádně osvětlováno. Též divadlu městskému, umístěnému do té doby na Dolním náměstí v domě nyn. knihtiskárny Groákovy, dostalo se nového a na tu dobu skvělého útulku v nové budově divadelní na Horním náměstí, jež dostavěna r. 1830.

Politické a národnostní zápasy, jež vyvolaly v Evropě události r. 1848, únorová revoluce pařížská a březnová vídeňská, zachvátily do jisté míry i tiché dosud město Olomouc. Heslo svobody národů vzbudilo všude nejživější ohlas, u nás ovšem jiný u Čechů i jiný u Němců, takže obě národnosti ocitají se po delší době stagnace zase v prudkém boji. Proti snahám českým, dosíci samostatného zřízení v zemích koruny svatováclavské, stavěli Němci v zemích českých program národa německého, utvořit ze všech zemí bývalé říše německé, tudíž i z Habsburských, jednotu národní s jediným parlamentem. Nebyli však přece jen pro úplné splynutí s novým státem německým, alespoň ne vrstvy konservativnější.

Tak i olomučtí Němci obeslali zemský sněm v Brně čtyřmi z 6 zvolených zástupců a vedle praporů barev německých vyvěsili též prapory barvy moravské. Soustřeďovali se tenkráte ve spolcích „Concordia" a „Eintracht", kdežto Češi měli spolek „Slovanskou Lípu" v Litovelské ulici čís. 33, jehož předsedou byl dr. Mošner.

Autonomistické snahy pronikly i do zřízení obecního. Výbor měšťanův od dob Josefa II. velmi omezený proti moci magistrátu, pozvedl se k rozhodující moci, rozšířiv se na 36 členů — t. zv. výbor komunální. Všude v zemích rakouských zřizovaly se politické a zároveň branné sbory, národní gardy a studentské legie akademické. V Olomouci zřídilo se 5 setnin měšťanských, 1 ostrostřelců, 3 národní gardy a 1 studentská.

Volby do říšského sněmu frankfurtského, jenž měl jednati o budoucím státu německém, vypsány byly i v zemích rakouských. Přes odpor Čechů provedly se, ovšem hlavně jen v okresech německých; z Olomouce vysláni do Frankfurtu delegáti dva.

Dne 25. dubna 1848 vyhlášena byla ústava pro země rakouské s říšským sněmem o dvou komorách; zároveň snažila se vláda zrušiti gardy i legie. Obojí vyvolalo odpor zvláště ve studentstvu, a ve Vídni došlo k druhé revoluci 15. května. I v Olomouci studenti se bouřili, ale velitel pevnosti svob. pán Sunstenau dovedl nepokoje utišiti..

Císař Ferdinand V. (I.) svolil ku zřízení říšské rady o jediné komoře; avšak ústřední výbor národních gard donucen byl se rozejíti a legie akademické podřízeny vojenskému velení. To vyvolalo třetí revoluci ve Vídni 26. května, k níž přijelo i z Olomouce po železnici několik set studentů.

Ke dni 31. května svolán byl zemský sněm moravský, k němuž z Olomouce jelo 10 zástupců: z university 5, za město 4 a 1 za velkostatek.

Dne 10. června vypsány volby do ústavodárného říšského sněmu rakouského; v Olomouci zvolen byl Szabel. Sněm zahájen byl ve Vídni 22. července. Město Olomouc zástupcem svým nehlásilo se k levici sněmovní, jež žádala připojení rakouské polovice říše k spolku německému, nýbrž ku pravici; zastupitelstvo města vyslovilo se zvláštním listem 26. srpna pro takovou ústavu, v níž by i zemím ponechána byla samostatnost v některých věcech.

Ve Vídni však zatím Maďaři, jimž vláda nechtěla povoliti v jejich požadavcích, nastrojili čtvrtou revoluci 6. října, při níž oběšen ministr vojenství hrabě Latour. Pravice sněmovní opustila Vídeň a císař s celým dvorem odstěhoval se do Olomouce, kam přibyl 14. října a ubytoval se v arcibiskupském paláci.

Tím změnila se situace v městě úplně. Přítomnost císařského dvoru a nezvyklost všech těch zjevů, jež s tím se dostavily, upoutala pozornost všech a oslabila politické vášně stran v městě zápasících.

Do Olomouce přicházely denně deputace z venkova s barvami slovanskými i německými, též deputace poslanců českých i německých, jakož i z měst přicházely deputace o ušetření Vídně. Ale tam odboj přemožen 31. října a přísně potrestán. Říšský sněm svolán byl do Kroměříže k 22. listopadu a v Olomouci jmenováno nové ministerstvo s hrabětem Schvarzenberkem v čele. Revoluce zuřila dále v Uhrách a boj přenášel se i na jižní Moravu.

Politika říšská řízena byla ministerstvem současně z Vídně, Olomouce i Kroměříže. Dvůr zůstával passivní; v císaři dozrával úmysl vzdáti se trůnu, o čemž nejbližší okolí jeho po nějakou dobu již bylo zpraveno.

Důležitý tento akt státní proveden byl v Olomouci v arcibiskupském paláci dne 2. prosince 1848, a jest pro dějiny města zajisté událostí nanejvýš pamětihodnou. Obřad odehrál se v trůnní síni paláce u přítomnosti členů císařské rodiny, ministrů a vrchních velitelů armády; ostatní pozvaní hosté čekali zatím v místnostech sousedních, nemajíce o ničem nejmenšího tušení. Pozvání znělo na 8. hod. ranní, dobu to u dvora neobyčejnou a nápadnou. Celý akt sestával ze čtení několika listin: prohlášení císaře Ferdinanda, že se trůnu vzdává; vyhlášení arcivévody F r a n t i š k a J o s e f a, tehdy 18-letého, plnoletým; listiny, jíž bratr císařův Karel práva nástupnictví zříká se ve prospěch svého syna Františka Josefa a konečně slavnostní odevzdání vlády novému panovníku. Po té podepsány příslušné listiny a mladý zástupce přijal

od císaře a od císařovny Anny požehnání. Když ještě o celém průběhu přečten byl protokol a podepsán, vrátili se členové císařského rodu do svých komnat a sál otevřen hostům, jimž předseda ministerstva oznámil změnu na trůnu. Obyvatelstvu městskému ohlášena byla událost v obou řečech zemských na třech místech, na náměstí Horním, Dolním a Dómském. Hned po té přijal nový vládce vojenská hlášení na cvičišti před městem a již o 1 hodině odpolední odjeli císařští manželé do Prahy beze všech oslav, ježto obyvatelstvo o odjezdu nebylo zpraveno.

Večer bylo celé město osvětleno a před arcibiskupským palácem uspořádány oslavy a projevy oddanosti. Po celou řadu dní trvaly v městě nejrůznější slavnosti, přijížděly vznešené návštěvy od evropských dvorů a nesčetné deputace; obyvatelstvo prožívalo dny plné lesku a slávy jako v největším městě sídelním. Rozšířila se i pověst, že sám papež přijel do Olomouce a ubytoval se v hotelu „u labutě", což bylo ovšem příliš zvláštní a příliš neuvěřitelné, než aby to byla pravda. V divadle městském konala se slavnostní představení u přítomnosti dvoru; 5. prosince dávána po německu opera „Marta", 10. byla hrána česky Štěpánkova veselohra „Čech a Němec".

Dvůr císařský zůstal v Olomouci až do května r. 1849. Z velkých událostí říšských, jež vyšly z Olomouce, dlužno jmenovati vyhlášení oktrojované ústavy 4. března 1849 a rozpuštění kroměřížského sněmu 7. března. V dubnu dlel v Olomouci návštěvou císař Ferdinand. Poslední osoby císařského služebnictva opustily Olomouc 26. května a v městě zahostilo se opět ticho a klid.

Na památku ražena byla v Olomouci pamětní mince stříbrná a bronzová, a v trůnním sále arcibiskupském zasazena byla votivní deska s latinským nápisem.

Z období následujícího vynikají na venek jen návštěvy panovníků a státníků, již velmi rádi volili si Olomouc za místo schůzí jako město tiché a při tom dosti veliké a pohodlné; rozhodovala též geografická blízkost od hranic pruských i ruských i od Vídně.

R. 1850 ve dnech 28. a 29. listopadu konala se v Olomouci důležitá konference mezi zástupci Rakouska, Ruska a Pruska o věci německého spolku. Prusko zřeklo se tu záměru o zřízení užší jednoty německé (bez Rakouska). Porada konala se v arcibiskupském paláci, kdež vyslanci též bydlili; obyvatelstvo dovědělo se až později o schůzce diplomatů, jež odvrátila nebezpečí války již hrozící. Výsledek porad zván jest „olomuckými punktacemi".

R. 1851 a 1853 sešli se v Olomouci po dvakráte císař Rakouský a Ruský car Mikuláš I.; r. 1853 byl tu též pruský korunní princ.

Od 1. ledna 1852 vstoupila v platnost stará soustava absolutní, ústava z r. 1849 zrušena. Teprve r. 1860 diplomem říjnovým slíbeno zase ústavní zřízení a dáno pak státu dne 26. února 1861 ve formě, v jaké trvá podnes až na změny, jež staly se r. 1867 21. prosince za příčinou vyrovnání s Uhry.

Změny ty jeví se též ve zřízení městském. Výbor 36 členů trval jen do r. 1850, kdy vydána zatímní úprava obecního řádu, jež však nebyla nahražena až r. 1866. Po celé toto období byla rada volena jen

jednou r. 1860, jinak byla doplňována libovolně. Od vydání zákona ze dne 24. ledna 1866 zůstalo obecní zastupitelstvo v Olomouci nezměněno. Čítá 30 členů a volí si 6tičlenou městskou radu, jež se starostou od císaře potvrzovaným jest výkonným sborem. Obec jest automní ve věcech obecních i domácích politických a nepodléhá okresnímu hejtmanství, nýbrž přímo místodržitelství (t. zv. vlastní statut).

Značnou ztrátou pro město bylo zrušení university r. 1855, třebas měla málo studentstva a nepatrný již význam. Zůstala jen fakulta theologická a do r. 1873 ústav chirurgický, jenž vychovával praktické lékaře, neuděloval však diplomu doktorského; poslední zbytek této fakulty jest škola babická, připojená nyní k zemské nemocnici v Olomouci.

R. 1860 konána byla v Olomouci církevní slavnost blahořečení Jana Sarkandra. Ostatky jeho byly dne 22. září z kostela sv. Michala přeneseny na dóm.

Zmíniti se dlužno též o zavedení plynového osvětlení v městě r. 1864.

Válku rakousko-pruskou r. 1866 prodělalo město Olomouc ze všech rakouských měst jediné od prvního počátku až do uzavření míru.

Když v květnu 1866 přípravy k válce byly již zcela veřejné a zvláště v Olomouci horlivě se děly, odstěhovalo se z města mnoho rodin, které pak již se nevrátily. Byla to ztráta pro město, kterou nemohlo nahraditi prohlášení Olomouce za shromaždiště severní armády. Množstvím vojska, jež nahrnulo se do malé pevnosti, situace stísněného města jen se zhoršila. Obchodu a řemeslu dařilo se sice zprvu dobře pro velkou spotřebu všelikých dodávek u vojska, ale brzo nastalo ochabnutí a v měsících pozdějších přerušeny byly úplně. I s ubytováním byly potíže. Školy byly zavřeny a proměněny v kasárny; jen na fakultě theologické a na ústavu chirurgickém v klášteře dominikánském přednášelo se dále. Vyšší hodnostáře vojenské přijímali do bytu kanovníci; vrchní velitel severní armády, polní zbrojmistr Benedek, jenž přibyl do Olomouce 27. května, ubytoval se v paláci arcibiskupském.

V červnu pošinula se armáda od Olomouce k severozápadu do Čech, kam vpadli Prusové neosazenými průsmyky pohraničními.

V pevnosti olomucké konaly se zatím veškeré přípravy k řádnému vypravení jejímu do války. Opatřeny zásoby potravin, tak zvláště dobytka a soli, vodovod městský opatřen parním strojem. Hradby a stavby opevňovací byly vyzbrojovány děly a potřebnými přístavbami, stromy a keře v okolí počali vysekávati a severní okolí města zatopili vodou.

V tom nastal ve válce osudný obrat porážkou u Král. Hradce 3. července; vojsko dalo se na útěk k jihu, a teprve pevnost olomucká mohla být bodem, kde se rozptýlené šiky opět spořádaly. Prusové byli jim v patách; již 5. července přicházely poplašné zprávy, že Prusové táhnou na město, takže mnoho lidí se vystěhovalo. Dne 9. července vrátil se do Olomouce Benedek se svým štábem a ubytoval se ve školních kasárnách, v residenci arcibiskupské usadil se korunní princ saský.

Od 14. července počali se Prusové ukazovati v okolí na západ od města, ale postupovali stále k jihu, nedbajíce mnoho o pevnost. Vojsko rakouské musilo z Olomouce odejíti, poněvadž přicházelo do nebezpečí místo daleko důležitější, sama Vídeň.

Při tomto ústupu k jihu strhla se bitva u Tovačova 15. července, nedaleko Olomouce. Prusové ovládli bojiště a zaplavili celý kraj; spojení s ostatním světem zůstalo Olomouci jen na východ po haličské silnici k Lipníku. Pošta vídeňská docházela do Olomouce až přes Uhry a o celý týden později. Po vesnicích řádili Prusové velmi krutě, zvláště ku konci války; do vnitřního obvodu mezi kruhem pevnůstek a městem ovšem nemohli, ale i tu utrpělo obyvatelstvo ztráty příkazem o zničení porostu na polích a osekání veškerých stromů; tak byly zničeny krásné aleje na cestách hradebních kolem města i alej Rudolfova.

Útoku na město Prusové nepodnikli. Nebylo jim potřebí namáhat se o dobytí pevnosti, jež postupu jejich nezabránila. V prvních dnech byli by města dobyli poměrně snadno, poněvadž válečné vystrojení provádělo se tu až za války samotné a bylo hotovo obstojně teprve, když byl již prohlášen mír! Dne 28. července došly zprávy, že příměří proměnilo se v předběžný mír v Mikulově. Tím bylo město uchráněno dalšího nebezpečí.

Kolem 18. srpna nebylo již Prusů v olomuckém okolí, a 25. došla zpráva o míru pražském. Přebytečné vojsko odešlo, zavodnění krajiny bylo zastaveno, a město počalo se starati o nápravu spoust na majetku soukromém i veřejném, tu pak zvláště o znovuzřízení někdejších stromořadí. Získalo se povolení, aby alej Rudolfova mohla býti rozšířena na větší městský sad, základ to nynějšího. I cholera vzniklá válkou již ustávala, ač se v Olomouci mnoho nerozmohla; onemocnělo tu jen asi ke stu lidí, z nichž jen asi čtvrtina zemřelo.

Bezcennost olomucké pevnosti nemohla býti lépe prokázána. Přece však trvalo to ještě 10 let, než podařilo se vymoci zrušení opevnění vnitřního, beztoho zbytečného, protože ochrany daleko účinnější poskytovaly pevnůstky obvodové. Byl to jediný úspěch, jehož město od vlády docílilo. (Snahy o znovuzřízení university zůstávaly marnými.) R. 1876 5. června konáno slavnostní zahájení prací bouracích; starosta Josef z Englů první zabořil rýč do hradebního náspu. Pevností zůstala Olomouc ještě až do r. 1888, kdy konečně zrušena úplně a rozprodány i pevnostní objekty zevní. Celkem koupilo město od eráru pozemků a budov za 2 mil. zl.

Hradby pevnostní nepadly najednou, na místech méně důležitých viděti zbytky jich po dnešní den. Nesmíme je zaměňovati za starší zdi městské, jež na mnohých místech byly při stavbě pevnosti převzaty a jen poněkud opraveny; takovými jsou vysoké hradby na skalnatém podkladu na dómě a od českého gymnasia až po ulici Kateřinskou, též zbytek hradby za kasárnou Klarisskou, viditelný z ulice Koželužské. Mnohé však partie složitých hradeb a příkopů pevnostních zmizely již docela, a na jich místech rozkládají se nyní nové části města s výstavnými domy.

Brány vojenské zmizely časem všechny, nejdříve Svatokopecká (směrem k nádraží) a Kateřinská (k jihu). Byly stavěny všechny týmže způsobem, s hlavním obloukovým průjezdem uprostřed a postranními užšími průchody pro pěší; uspořádání hořejších částí a štítu upomíná silně na antické triumfální brány římské z doby císařské. Ukázkou budiž vyobrazení brány Františkovy, jež pochází z r. 1833 a jeví úplně ráz doby, jež libovala si v napodobení staveb římských (obr. 5.), a brány

Terézské, jež zachována je dosud, ale osamocená jen jako relikvie.

Z menších bránek zachovaly se některé prostě klenuté průchody zvané „výpady“; zajímavější je branka zvaná „Michalský výpad“, jež schodištěm svým tvoří nutné a dosud jediné spojení vysokého niveau města na Hradě s cestou ležící mnohem níže (obr. 5.). Vížka i schodiště jsou tvarů zcela jednoduchých a hrubých, přes to však mají vzhled dosti malebný a připomínají na staré doby městských tvrzí středověkých. Do století 15. slula branka tato Židovská.

Obr. 4. Bývalá brána Františkova.

Obr. 5. Branka výpadu Michalského.

Prolomením hradeb umožnilo se zbudování volných cest z města, podél nichž povstaly pak za zvýšeného stavebního ruchu v letech 90tých (hlavní podnikatel M. Fischer) nové moderní ulice. Hlavními těmito tepnami dopravními jsou třída Nádražní a Laudonova, Kateřinská, Terezská a Litovelská; pátý východ ulicí u Františkovy brány nemá velkého dopravního významu. Třídy ty jsou kostrou pro nové čtvrti městské, jež v době přítomné rostou na dvou protilehlých bodech: směrem k nádraží a na jihozápadě směrem k sadům. Otázka o zachování starého rázu města není v Olomouci zatím tak palčivá; mnohé partie vnitřní jsou dosud zachovány nedotknuty, tak zvláště část města v okolí kostela Michalského, na Bělidlech a komplexy mezi Horním a Dolním náměstím až k Mlýnské strouze. Nejméně bude škoda posledních, ježto odbouráním jich a sousedních kasemat získá se místo pro zbudování pěkné třídy okružní; mlýn Passingrův ovšem musí

být odstraněn a strouha zasypána. Tím také nabude se organického připojení nových částí města k částem starším. Této chvíle čítá město 10 náměstí a 69 ulic. Značné kusy stavební plochy ponechány byly volné pro náměstí a sady, jež obepínají nyní město kolem do kola.

Pro zlepšení zdravotních poměrů bylo v městě mnoho vykonáno; dávno neplatí již stesky ze století 18. i 19. do nezdravosti Olomouce, naopak má nyní Olomouc po stránce hygienické mezi městy na Moravě i v říši jedno z předních míst. Město opatřeno je výbornou pitnou vodou z vodovodu, nyní pracuje se též o moderní kanalisaci celého obvodu městského.

Též prostředky velkoměstského pohodlí tu nalezneme; město má elektrickou dráhu, vlastní elektrárnu a plynárnu, tržnici a porážku; opravuje dláždění, které kdysi bylo sice vynikající, nyní však nedostačuje; representaci městské chystá se důstojný stánek v budově radnice, jež od r. 1901, kdy vystavěna budova soudní, vrácena zase k užívání městu a opravuje se nyní s velkým nákladem.

Uvolnění z pout hradebních zvýšilo stavební i obchodní ruch v městě, ale pro větší průmysl nebylo již příhodných podmínek a nebude jich tu asi na déle. Olomouci zůstane asi ráz města úřadův a škol, k čemuž přistupuje četně zastoupená hierarchie a značná posádka vojenská; v měšťanstvu převládá zaměstnání obchodem a menším průmyslem. Vzrůst města není nadprůměrný, ale také ne zrovna slabý; od roku 1890 do r. 1900 přibylo 2172 duší civilního obyvatelstva, což činí přírůstek 11%. Roku 1900 napočteno bylo v Olomouci přítomných 21.933 obyvatel občanských; z toho připadá na Čechy (pokud se přihlásili) něco přes 6 tisíc, na Židy 1½ tisíce. Vojska jest ke 4 tisícům. Ve skutečnosti jest v Olomouci v širším smyslu slova lidí na 35.000, poněvadž v bezprostřední souvislosti s městem jsou mnohé osady se značnou populací (Nová Ulice, Hodolany a j.) I v Olomouci přichází pomalu na denní pořádek otázka připojení předměstí, což znamenalo by vlastně jen návrat k poměrům před r. 1742. V komplexu tom možno počet českého obyvatelstva v přítomné době odhadovati skorem na polovici.

V poslední době ztratila Olomouc vůbec ráz čistě německý, jaký měla na venek od věku 14., ač česká menšina nikdy v městě nevymizela. V dobách starších nebyl poměr obou národností k sobě tak napjatý. Až do války třicetileté úřadoval magistrát i na venek též česky; z Olomouce psalo se česky i do měst německých, jako do Šternberka, Unčova, Mohelnice a Hranic; s pány dopisováno do r. 1631 po česku a Karel starší z Žerotína r. 1610 výslovně upomenul Olomucké, že sněmu mají psáti jedině česky. V době reformace živel český v městě sesílil zvláště přítomností šlechty, jež měla tu mnoho domů; v dobách pobělohorských šlechta město opouští a s ní ztrácí se i platnost českého jazyka na veřejnosti. Byl sice od r. 1649 do 1670 na sněm zemský vysílán z Olomouce 1 Čech a 1 Němec, (r. 1667 bylo tu 91 českých měšťanů), ale ve století 18. český zvuk ustupuje úplně do soukromí; bohoslužby české konaly se jen v malé kapli sv. Alexia u kostela sv. Michala. Na universitě a lyceu češtině se neučilo, na akademii rytířské až od r. 1831.

Teprve nová doba přinesla i české menšině olomucké obrození. V r. 1848 vidíme tu čilý spolek „Slovanskou Lípu", jenž hostil často poslance české, mezi nimi i dra Riegra; v době absolutismu zanikl, ale již v letech 60tých rozkvétá zase Čtenářský spolek, v němž byl velmi čilý ruch. Tehdy byl zvláště silný příliv český do města, takže r. 1860 z 13 tisíc obyvatel měli Češi ke 40%. Ale vrstvy tyto stávaly se obětí odnárodňování již v nejbližší generaci, poněvadž nebylo českých škol obecných; české státní gymnasium založené r. 1867 nemohlo tomu odpomoci. Když počátkem let 70tých český život nabyl i opory finanční zřízením Ústřední záložny rolnické a Občanské záložny, a v novém domě Občanské besedy na Dolním náměstí pevného útulku dostalo se nově vzniklým spolkům Besedě, Sokolu, ochotníkům divadelním a spolku dělnickému — tu podařilo se konečně zabezpečiti i budoucnost českému jazyku zřízením spolku pro vydržování české školy obecné. Škola otevřena r. 1873 a měla v prvním roce 21 žáků, r. 1874 byla již ve vlastní budově. Matice školská v Olomouci jest nejstarším spolkem pro zřizování českých škol obecných vůbec. Během let 70tých vzmohli se Čechové i k oprávněnému požadavku, aby byli zastoupeni v radě městské; tehdejší „strana měšťanů" přijala do listiny 2 české kandidáty, ale ti, ač několika hlasy, přece jen zůstali v menšině. Od těch dob neúčastní se Čechové voleb obecních a hledí nabýti pevné půdy v městě hlavně zakupováním domů, zařizováním obchodů a podniků průmyslových; velikou péči věnují svému školství, zřídivše si pokračovací školu průmyslovou a kurs obchodnický, od r. 1902 pak reálku; škola obecná převzata již do správy obecní, o vzdělání dívek postaráno jest založením ústavu dívčího od hraběte Poettinga (otevřen 1895). Jako politický činitel uplatňují se Čechové olomučtí zatím ve volbě poslance do říšské rady za města Olomouc-Prostějov-Brodek, v poslední době pak spolu s venkovem i ve volbách do obchodní komory (založené r. 1850). O založení Musea Vlasteneckého r. 1883 promluveno bude obšírněji v dílu II., rovněž o ostatních osvětových snahách a pracech olomuckých Čechů. Z časopisů politických vycházely v Olomouci tyto české: v r. 1848 Holomoucké Noviny, nahražené Konštitučním poslem do r. 1849 (prof. V. Šembera chtěl již r. 1841 vydávat v Olomouci český list); od r. 1865 Olomucké Noviny, jež r. 1869 změněny v Našinec; k tomu přistoupil časopis Pozor již v letech 70tých, později Selské Listy a Moravan. Založením Národního domu r. 1887 získalo se pěkné budovy representační a pro nové spolky výhodných místností, tak zvláště pro koncerty spolku „Žerotína" (zal. 1880) a divadla ochotnického spolku velkým sálem, a pro „Českou Besedu" (zal. 1887) v místnostech vedlejších, jichž užívají i mnohé spolky jiné.

A tak ukončuji již svůj obraz pohledem do budoucnosti, jenž by odpovídal přání každého nezaujatého člověka: město s tak velkou minulostí a takového významu pro obě národnosti v zemi žijící rozvíjejž se dále k pravému kulturnímu i hospodářskému středisku moravského severovýchodu a k vnitřnímu pokroku, jemuž by politické zápasy neměly býti překážkou, nýbrž spíše vzpružujícím pozadím.

Přehled posloupnosti od r. 1030

Knížata a králové v Čechách.	Knížata údělná v Olomouci a markrabové moravští.	Biskupové a arcibiskupové v Olomouci.
Oldřich 1012—1037		
Břetislav I. —1055		
Spytihněv II. —1061	Vratislav I. 1054—1061	
Vratislav olom., král —1092	Ota I. —1087	Jan I. 1063—1086 Vecel —1091
Břetislav II. —1100	Boleslav —1090	
Bořivoj II. —1107	Svatopluk —1107	Ondřej I. —1097
Svatopluk —1109	Ota II. —1110	Jindřich I. —1099
Vladislav I. —1117	Vladislav český 1113	Petr I. —1104
Bořivoj II. podruhé —1120	Ota II. podruhé 1125	Jan II. —1126
Vladislav I. podruhé —1125		
Soběslav I. —1140	1125—1126 Václav —1130 —1135 Lupolt —1137 —1140	Jindřich II. Zdík —1151
Vladislav II. král —1173	Ota III. —1160 —1169	Jan III. —1157 Jan IV. —1172 Dětleb —1182
	Fridrich —1173	
Fridrich —1174	Oldřich Soběslavovič —1176	
Soběslav II. —1179	Václav Soběslavovič —1179	
Fridrich podruhé —1189	Konrad Ota markrabí —1189	Pelhřim —1183
Konrad Ota olom. —1191	Vladimír a Břetislav —1191	Kaim —1194
Břetislav Jindřich —1197	Vladislav Jindřich, markrabí —1194	Engelbert —1199
Vladislav III. Jindřich, markrabí mor. (vzdal se)	Vladimír (podruhé) —1200	Jan V. ze Strakonic —1201
Přemysl Ot. I. král —1230,		Robert —1240 (sesazen)
	Vladimírem končí řada údělných knížat olomuckých. Zatím byl již od r. 1197 Vladislav Jindřich, markrabí mor. —1222	
Václav I. —1253	Vladislav, syn jeho—1227 Přemysl —1239 —1246	Fridrich —1245 (sesazen)
	Vladislav —1247	Bruno hr. z Holštýna —1281
Přemysl Ot. II. —1278	Přemysl Otakar II., český —1278	Dětřich —1302
Václav II. —1305		Jan VI. z Valdštýna —1311
Václav III. —1306		Petr II. —1316
Jan L. cemb. 1346	Karel (IV.) 1333—1340	Konrad I. —1326
Karel IV. —1378	Jan Jindřich —1375	Jindřich III. —1333
Václav IV. 1419	Jošt († 14)	Jan VII. —1351
	Prokop († 1405)	Jan VIII. z Vlašimi —'364 (arc. praž.)
	Soběslav (pozd. biskup)	Jan IX. —1380
	Jošt jest poslední markrabě moravský.	Petr III. —1387
		Mikuláš —1397
		Jan XI. Mráz—1403

Králové Čeští.

Zikmund —1437

Albrecht Habsburský —1439
Ladislav Pohrobek —1457

Jiří z Poděbrad —1471
Vladislav II. Jagejlovec —1516
(Matyáš Uh. na Moravě 1478—1490)
Ludvík —1526

Rod Habsburský:
Ferdinand I. —1564

Maxmilian II. —1576

Rudolf II. —1612
(Matyáš v držení Moravy od 1609)

Matyáš —1619
Friedrich Falcký —1620
Ferdinand II. —1637
Ferdinand III. —1657
Leopold I. —1705
Josef I. —1711
Karel VI. —1740
Marie Terezie —1780

Rod Habsb.-Lotrinský:

Josef II. —1790
Leopold II. —1792
František I. —1835

Ferdinand V. —1848
František Josef I.

Biskupové a arcibiskupové v Olomouci.

Ladislav z Kravař —1408
Konrad z Vechty —1413
Václav Kralík —1416
Jan XII. Železný —1430
Konrad III. ze Zvole —1434
Pavel z Miličína —1450
Jan XIII. —1454
Bohuslav ze Zvole —1457
Protáz z Černé hory —1482
Jan XIV. Vitic (admin.) —1492
Jan XV. Borgia, kard. —1497 vzdal se
Stanislav I. —1540
Bernard Zoubek ze Zdětína —1541
Jan XVI. Doubravský —1553
Marek Khuen —1565
Vilém Prusinovský —1572
Jan XVII. Grodecký —1574
Tomáš z Helfenberku —1575
Jan XVIII. —1578
Stanislav Pavlovský —1598
Frant. z Dietrichšteina, kard. —1636
Jan XIX. z Plattenšteinu —1637
Leopold Vilém arcikníže —1662
Karel I. Josef arcikníže —1664
Karel II. z Lichtenšteinu —1695
Karel III. Lotrinský —1711 (arc. trevír.)
Volfgang hr. Šratenbach, kard. —1738
Jakub z Lichtenšteinu —1745 (arc. solnohrad.)
Ferd. hr. Troyer, kard. —1758
Leopold hr. Egkh —1760
Maxm. hr. z Hamiltonu —1776

Arcibiskupové:

Ant. hr. Colloredo 1777—1811
M. Tadeáš hr. Trautmannsdorf —1819
Rudolf Jan arcikníže —1831
Ferd. hr. Chotek —1836
Maxm. sv. p. Somerau-Beckh, kard. —1853
Fridrich lantkrabě z Fürstenberku, kard. —1892
Dr. Theodor Kohn —

Část II.

—

Památky architektonické.

A) Z dob slohu románského.

1. Zbytky knížecího hradu v Olomouci.

Že hrad údělných knížat olomuckých stával v nejbližším okolí kostela dómského, potvrdilo se objevem kn. arc. inženýra Karla Biefela r. 1867. Nalezeny tu zbytky vzácné umělecké hodnoty, svědčící o veliké nádheře místností, i nedají se vysvětliti jinak než jako zbytky sídla knížecího.

Místo dotyčné sousedí na severní straně s nyn. dómem. Mezi tímto a kaplí sv. Anny vede vchod do křížové chodby, jež uzavírá malý dvorek (na plánu přiloženém vyznačen malým čtverečkem). Na jižní straně hraničí chodba s chrámem, na západní s kaplí sv. Anny, na severní s kaplí sv. Jana Křtitele, na východ přistavěna jest sakristie vikářská. V severovýchodním rohu dvorku stojí vížka, v níž vedou schody do podstřeší nad chodbami.

V podstřeší tomto otevřel Biefel volně zazděné prostory a nalezl v pokračování severní a západní zevnější zdi chodby křížové krásně zachované zbytky nádherných oken románských, jejichž jemně tesané sloupky a oblouky i jich ostění obloženo bylo volně zdivem; toto končilo nevysoko nad okny a neslo novější krov. Celkem našly se stopy po 10 oknech.

V severní zdi byla 4 okna trojnásobná, rozdělená 2 sloupky a 2 dvojnásobná s jedinou příčkou; 1 okno rovné těmto poslednějším bylo ve zdi západní, první od rohu; obojí okna mají završovací oblouky polokruhové (archivolty), zdobené jedním pásem listoví. V západní zdi konstatována byla 3 okna dvojdílná, ale s dvojitou listovou archivoltou. Z toho bylo úplně zachováno: z oken trojdílných 3 oblouky a 1 sloupek s patkou i hlavicí, z oken dvoudílných jednodušších dvě celá okna, ze složitějších ve zdi západní jedno. Dnešního dne viděti tu mnohem méně, poněvadž mnoho bylo vybráno pro musea místní (průmyslové, v obch. akademii, diecesanní) i jiná.

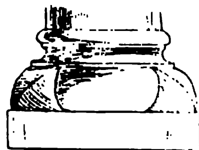
Různé druhy oken a stopy po rozdělovacích zdech, které Biefel objevil, vedly k určení místností.

Na severní straně byl velký sál, osvětlovaný 4 okny trojdílnými, snad síň zasedací a slavnostní; k ní přiléhala místnost rohová s 2 dvojdílnými okny na sever a jedním na západ, a dále k západu místnost třetí s 3 okny dvojdílnými s dvojitou archivoltou; obě tyto komnaty sloužily asi k obývání. V severním rohu místnosti prostřední vystupují ze zdi dva z části ozdobené kameny jako podstavce, na nichž byly podložky pro oblouk, který rozpínal se ve směru úhlopříčny — asi

Obr. 6. Nákres části dvojdílného okna v západní zdi hradu knížecího.

zbytky někdejšího krbu. Všechny místnosti prostíraly se dovnitř směrem k nádvoří chodby křížové, které bylo patrně již ve starém hradě v téže podobě.

Každé okno, ať dvoj- či trojdílné, překlenuto bylo nahoře ještě jednou velkým obloukem odlehčovacím; ani jeden není zachován celý, protože krovy nynější střechy leží příliš nízko, a tak nedá se souditi o konstrukci stropu leč tolik, že byl asi z trámů; stopy obloukových pásů jdoucích přes místnosti vysvětliti se dají tím, že pásy ty sloužily za podporu trámům příčným.

Veškeré původní zdivo, jež se místy zachovalo a všechny součástky oken provedeny jsou z bílého pískovce opatovického, dosti tvrdého i hustého i jemně zrnitého, takže možna byla v něm nejdetailnější práce kamenická, která v ostrosti a přesnosti tvarů poměrně velice drobných hraničí s propracovaností provedení řezbářského.

Vyobrazení naše předvádí nám konstruktivní jednotku z dvojdílného okna místnosti západní, jejíž útvar je nejjednodušší a nejjasnější. (Obr. 6.)

Na hranatém podstavci čili plinthu spočívá patka sloupku, formy silně antické, při čemž přechod ku dříku sloupku zprostředkován dvěma oblouny se žlábkem a 4 rohovými čili krycími lístky v rozích oblé části patky. Sloupek je štíhlý a zcela hladký, uprostřed sesílený, nahoře zase užší (t. zv. entase). Malý obloun odděluje dřík od korintské hlavice vyplněné akantovým listovím, výše pak volutami, mezi nimiž vytesána jest osmirohá hvězdice. Hvězdice tato vyskytuje se na všech zachovaných hlavicích sloupků, i vysloveno bylo mínění, že není to pouhý motiv dekorační, nýbrž snad znak erbovní nebo nějaký symbol. Ale výkladů těch není potřebí; hvězdice takové jsou stálým motivem byzantského slohu a přešly s ním do Italie (do Ravenny), odkudž dostaly se do nejstaršího období slohu románského. Nad korintskou hlavicí leží nízká deska vykrojená dle profilu volut; z ní vyrůstá druhá hlavice, zdobená listovím ve způsobě sedla, nad ní opět deska dvojitě seříznutá a hranatá podložka pro archivolty. Tyto jsou široké a složené z pásu vnitřního vyzdobeného palmetami a z pásu hladkého; vbíhají přímo na podložku, při čemž mezera mezi nimi vyplněna je opětně listovím až do výše, kde sbíhají se neozdobené obloukové obruby archivolt. Sedlová hlavice tvoří velmi pěkný přechod oblouků v hlavici a přímý směr sloupku.

U oken v místnosti hlavní přistupuje k dvěma hlavicím ještě třetí.

Okna s dvojitým listovím jsou nejsložitější. Mají trojdílné hlavice vyzdobené co nejbohatěji; hvězdice umístěna tu na zvláštní přechodní desce. Oba pásy listoví na archivoltě neleží v téže rovině, takže větším vykloněním listů z plochy čelní dociluje se mistrného přechodu linií obloukových v pravoúhlý tvar krycí desky hlavice.

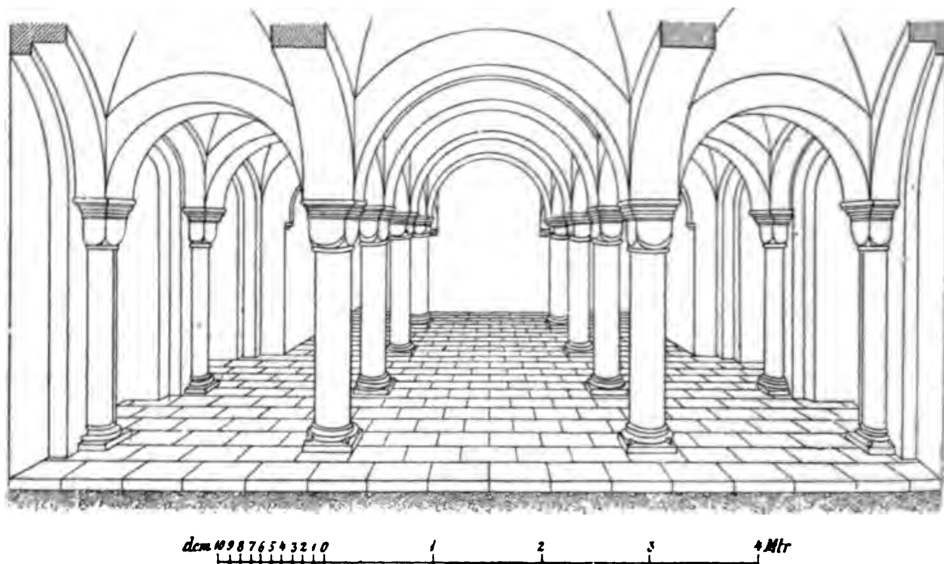
Velká umělecká cena této nádherné výzdoby okenní jakož i nepopíratelné stáří povznáší památky ty mezi nejpřednější v zemi. Svědčí o neobyčejné přízni k umění a obětavosti hmotné u těch, kdož práce ty objednali, i o vysoké vyspělosti umělců, kteří znali do všech podrobností jižní slohy stavitelské. Jací to byli umělci, nemožno říci; těžko je odpověděti i k otázce, z které doby dílo asi pochází. Útvar hlavic, hlavně znásobování jich nad sebou svědčí rozhodně pro období slohu románského, a to pro období nejstarší; ale dílo umělecké zřídka samo se vročuje, zvláště v dobách starších a v zemích, kam proudy umělecké přicházely zdaleka a ojediněle. Určení časové podá spíše dějepis. Zdá se, že jakési budovy vládní stávaly na místě tom již v prvních dobách slovanských; nicméně přestavby a výzdoby v paláci knížecím provedeny byly asi až za Přemyslovců. Kostel dómský stavěn byl v letech 1107—1131; při stavbě zaměstnáni byli umělci cizí i domácí a přítomnosti jich použito bylo snad i pro výzdobu hradu. Klásti puvod oken do století 9. až 10. bylo by v nesouhlase s jejich slohovým rázem i s jinými okolnostmi.

Přístup k vzácným a jediným v celé zemi pomníkům tak dávné minulosti jest pohříchu tak málo upraven, že dostati se k nim jest hotovou obtíží, a velmi těžko jest na místě je studovati, tím méně prohlížeti je hromadně. Jest velkou otázkou, jak dlouho zbytky, které tam ještě ponechány, vydrží na tom místě; a odnésti i ty poslední někam do musea bylo by velkou nešetrností k místům tak významným.

2. Kostel sv. Václava v době románské.

Přípravy a vlastní přestavba kostela dómského v letech 1883—1891 přinesly množství zajímavých dokladů o podobě kostela z jeho nejstarší doby 1131—1201. Z objevů dá se složiti zcela jasný obraz.

Chrám nejstarší byla románská stavba třílodní, široká jako chrám nynější, na délku pak dosahovala až tam, kde nyní počíná presbytař. Vchod v průčelí kryl se s nynějším. Střední loď končila nízkou apsidou, pod níž v těchže rozměrech založena byla románská třílodní krypta. Stavitel dómu Gustav Meretta pořídil nákres idealní rekonstrukce, než zbytky byly rozbourány. (Obr. 7.).

Obr. 7. Románská krypta na dómě v ideální rekonstrukci.

V místnosti bylo 5 dvojic sloupů, velmi jednoduchých, 10 polosloupů u zdí pobočních a 6 konsol ve zdech čelních. Z těchto opor vystupovaly pásy, jež ohraničovaly jednotlivá pole křížových kleneb. Malá okénka byla asi ukončena v polokruhu. (Krypta tato nebudiž zaměňována za nynější podobnou místnost pod presbytaří).

Půdorys kostela nebyl pravidelný, skládal se ze 3 polí obdélníkových a 1 čtverce. Z nepravidelnosti té soudí se, že strop kostela byl rovný (t. zv. basilika, i v románském slohu se vyskytující).

Ze západního průčelí zachovalo se zdivo věží až do r. 188. Když bylo tu bouráno, našlo se, že věže neměly vůbec vchodů, za to však přišlo se na stopu dveří, jež ze severní věže vedly do hořejšího patra křížové chodby, tam kde bývaly komnaty knížecí. Zdivo věží zdá se býti starší než chrámové. Věže podle toho stály asi dříve jako součástky chrámu a při stavbě chrámu byly propůjčeny za průčelí. Na svědčuje tomu též, že věže neměly v dolejších patrech oken, nýbrž jen střílny, teprve výše byla okénka románská jednoduchá i dvojitá.

Vůbec se zdá, že kostel sv. Václava postaven byl na místě, kde stávaly před tím nějaké budovy. Ve spodních vrstvách objeveno bylo tu zdivo základové, jež sloužilo částečně za zdi hradební, částečně jako základy, jež se táhly pod nyn. kostelem; na jižní straně poblíž bývalé apsidy románské našly se stopy po založení románské brány. Též v jižní věži chrámové stávala kdysi brána kamenná.

Značí tedy stavba chrámu velké změny na staveništi tom, takže i úpravu místností ve vlastním paláci knížecím dlužno klásti k témuž období. Co bylo tu před tím, dá se stěží již kdy blíže vyšetřiti.

Románská stavba kostelní zachovala se neporušena jen do r. 1204, kdy požár ji poškodil; tenkráte shořelo při chrámu také mnoho listin. Ve zmínkách o chrámu chválila se jeho veliká nádhera. Kostel byl opraven, ale shořel r. 1265 znovu, jen věže zůstaly beze škody. Biskup Bruno přestavěl pak kostel i jeho okolí severní; při tom ustoupil knížecí dům stavbám kostelním úplně. V době té nesídlil v Olomouci již žádný údělný kníže, markrabové oblíbili si Brno; požárem r. 1265 byl snad palác stižen jako kostel a poškozen. Z dolních místností stala se chodba křížová, na severu přistavěna kaple sv. Jana Křtitele. Tím vysvětlíme si, proč Václav III. při pobytu v Olomouci nebydlil již v paláci knížecím, nýbrž v sousedním děkanství, a zároveň, proč nelze připustiti nějaký ještě větší knížecí hrad poblíž sv. Michala, jenž snad vůbec nikdy nestál.

3. Chrám sv. Petra a Pavla.

Nejstarší tento kostel olomucký stál na nyn. nádvoří dívčího ústavu Elisabetina v Kanovnické ulici. O podobě jeho v dobách nejstarších nevíme ničeho, i původ jeho zahalen je úplně. Na obrazu Olomouce z 16. století vidíme jej s vysokou kuželovitou střechou, jež pochází z r. 1455, když kostel vyhořel. R. 1131, kdy chrám přestal býti biskupským, byli při něm ponecháni kanovníci. R. 1213 založen tu klášter Augustiniánek sv. Jakuba, jenž slul podle kostela obyčejně petrský. Řád ten byl r. 1554 zrušen, a klášter r. 1567 dán byl Minoritům, kteří si tu přistavěli kapli mariánskou r. 1680. Josef II. zrušil řád r. 1785, kostel dal zavříti a r. 1792 zbořiti, aby byla přímá cesta do nemocnice, zřízené v budově klášterní; jedině kaple mariánská zachovala se podnes.

4. Kostel sv. Blažeje.

Kostel tento stál až do r. 1839 na místě nyn. Blažejského nám., jež má od něho jméno. Pro zcela starobylý svůj ráz byl od znalců považován za nejstarší kostel v Olomouci, a pověst prohlašovala jej dokonce za starý chrám pohanský, který vysvětil potom sv. Metoděj.

První, ač nezrovna jistou zprávu máme o kostele z r. 1136, kdy dán prý byl benediktinskému opatství na Hradisku náhradou za kostel sv. Mořice, jenž se dostal kapitole. V 16. a 17. stol. konávaly se tu bohoslužby protestantské; potom zůstal asi zavřen a scházel již před dobou císaře Josefa II. Tento proměnil jej ve vojenské skladiště roku 1782, a chrám stál dále, až na rozkaz městské rady r. 1839 byl zbořen. Popis jeho zachoval topograf moravský Řehoř Wolny.

Kostel měl neobvyklé tvary architektonické. (obr. 8.)

Půdorys jeho byl 7-úhelník rozměrů nevelikých: největší délka byla 50 kroků. Na straně západní opíral se o pahorek i měl tu zdi nízké, na straně východní byl vyšší. Do kostela chodilo se od západu jen po několika schodech, takže podlaha ležela vysoko a místnost chrámová byla nízká. Stálo v ní 6 sloupů nepravidelně rozestavených, velmi tlustých; zvláště prostřední byl obrovských rozměrů, bylť prý 11 kroků

Obr. 8. Kostel sv. Blažeje do r. 1839.

široký. Sloupy nesly nepravidelnou klenbu gotickou, patrně novější než zdivo chrámové. Na straně jižní (v pravo) byla později přistavěna místnost, bezpochyby sakristie. Vedle ní byl jiný malý prostor, asi vchod do zvonice, kterou vidíme ještě na obr. Olomouce z r. 1593. Byla tu snad i zvláštní apsida, jenže ji oddělovala od chrámu skoro úplně silná zeď. Pod kostelem byla krypta, v 19. stol. již zcela spustlá. Zdi kostela byly nesmírně silné, okna nestejná, jež později zvětšena ve formách gotických; zdivo velmi hrubé z kamenů skorem neotesaných. Vše nasvědčuje velikému stáří stavby. Z vnitřního zařízení dochovala se jedině velká pískovcová křtitelnice, vše ostatní asi odstranili protestanté.

Zbořením kostela získalo se sice volného prostoru pro náměstí, ale město bylo bez důležitých příčin zbaveno jedné z nejzajímavějších svých památek, jež byla by stála ještě snad celé věky.

I jinde v městě vyskytují se stopy po stavbách z doby románské, tak u chrámu sv. Mořice, kde jižní věž založením svých spodnějších pater zcela jasně svůj původ románský hlásá. Jiné stavby z té doby zmizely úplně v pozdějších přestavbách.

B) Stavby gotické.

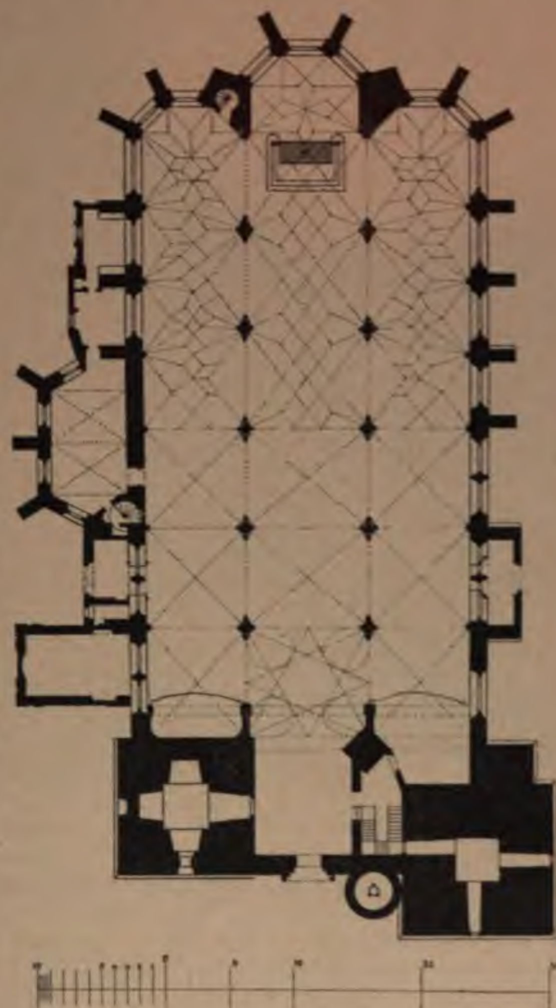
1. Chrám sv. Mořice.

Nejcennější a vlastně jedinou velikou památkou gotického období v Olomouci jest chrám sv. Mořice.

První listinná zmínka o kostele jest z r. 1257. Tehdy byl to asi menší kostel románský, z něhož nezbylo žádných stop; jižní věž západního průčelí má sice ve spodní části ráz úplně románský, ale nelze říci, že byla zvonicí tohoto kostela.

Koncem 14. století kostel vyhořel a stavěn znovu. Na severní věži hlásá deska s latinským nápisem, že „dílo započato bylo r. 1412".

Stavba shořela opětně roku 1453. V donacích již před tímto rokem mluví se o kapli sv. Trojice pod „novou" věží, totiž severní, jež jest mladší než jižní; obě věže stály před r. 1453, z kostela nyn. vybudovány byly do té doby 3 západní čtverce půdorysu. Potom do r. 1492 dostavěna byla část východní a závěry všech tří lodí. Na jednom ze svorníků nalezl prof. Nowak letopočet 1483. V té době přistavěna byla též sakristie na straně severní a okrouhlá věžice v průčelí západním s točitými schody, jež způsobila, že portál hlavní pošinut byl stranou mimo osu hlavní lodi. Požáry znovu a znovu ničily chrám, tak r. 1492 a 1544. Na obraze Olomouce z r. 1593 má jižní věž již cimbuří, takže ji dlužno považovati za dostavěnu; severní byla zakončena 8hranem

Obr. 9. Půdorys chrámu sv. Mořice.

[illegible]

[illegible]

listku a čtver[illegible] gotických [illegible] menových [illegible] dvěma pruty kamen[illegible] 3—4.

Zevnějšek chrámu [illegible] u jednodušších staveb [illegible] všecky 3 lodi bez kaplí kolem kůru a bez [illegible] uspořádán sesilovány jsou zdi [illegible] kleneb opěrnými pilíři. U kostela [illegible] zevní v obou částech stavby v téže výši [illegible] uvedly do zevnějšku zdí podélných [illegible] vysokou trnoží, jež sahá až po [illegible] celého kostela i kolem pilířů opěrných; nahoře [illegible] římsa. Zdi jsou z lá-

maného kamene různé barvy; nyní nová omítka napodobuje stavbu kvádrovou. Ostění oken, kružky a pod. jsou ze žlutavého pískovce.

Na severní straně přistavěny jsou kaple loretánská, vysoká sakristie, z níž spojovací chodba vede do kaple náhrobní (obraz 12.).

Obr. 11. Okno z části novější.

Naproti tomu západní průčelí vymyká se zcela z obvyklých forem. Nejnápadnější je tu věž jižní, která vystupuje z půdorysu a má vzezření věže spíše hradní než kostelní. A zdá se také, že původní účel věže byl opevňovací; místy těmi teklo dříve rameno řeky Moravy, podél něhož vystavěna byla snad již v 11.—12. století jakási hradba; v této byla věž naše věží strážnou a kostel potom k ní přistavěn, což stávalo se dosti často (u nás asi též na dómě). Věž jižní má na podstavci a prvních 4 patrech známky slohu románského; zdi jsou z hrubého neotesaného kamene, velmi tlusté; okénka malá byla završena v polokruhu. Patro páté má zdivo mnohem tenčí a z cihel; okna jsou gotická. Nad římsou ukončuje věž nástavec s cimbuřím. Věž má skorem 46 m výšky a nezúžuje se až do patra nejhořejšího skorem nic, takže působí dojmem velmi vzdorným a tvrdým.

Obr. 12. Chrám sv. Mořice od severu.

Věž severní není již tak samostatna a souvisí úže se stavbou ostatní. Jest z lámaného kamene, kvádry vyložena jest jen na rozích. Má 3 vysoká patra z kamene, čtvrté nižší z cihel; nad tímto přechází v užší 8hran, jenž nesl kopulovitou střechu až do požáru roku 1709. Ve věži dole jest kaple sv. Trojice s hustou klenbou síťovou.

Průčelní zeď kostela byla dříve zdobena nahoře cimbuřím; vysoká střecha někdejší čněla tu štítem daleko vyšším. Souměrnost façady byla porušena přístavbou kulaté vížky, v níž vedou uměle sestavené dvojité schody až do čtvrtého patra jižní věže. Tím hlavní vchod nynější i vysoké okno nad ním pošinuty byly mimo osu hlavní lodi (obraz 13.).

Hlavní vchod obnoven v nynější podobě teprve v nejnovější době, odstraněn též barokový přístavek. Ostění portálu zdobeno je pásy kamennými, jež probíhají obloukem a zabíhají do sebe; nejzevnější vzpínají se vzhůru, jsouce zdobeny akantovými květy (trny čili lezouny). Po obou stranách portálu stojí polosloupky, jež končí gotickou ozdobnou vížkou čili fiálou (obraz 14.).

Též na jižní straně kostela jest krásně článkovaný portál původní; vchod s předsíní od severu jest novější.

Lodi chrámové byly opraveny v naší době a to s velikou šetrností k formám původním; zbývá jen rozřešiti nějak vhodně úpravu průčelí západního, při čemž naskytují se přirozeně největší obtíže. I tak, jak jsou, působí věže znamenitě protiváhou svých mohutných hmot k imposantní stavbě kostelní, a svými neobyčejně rázovitými obrysy dodávají chrámu i celému pohledu na město rysu tak zvláštního a poutavého, že neradi bychom se s ním rozloučili.

2. Chrám sv. Václava v podobě gotické.

Požár r. 1265 přiměl biskupa Brunona, že přestavěl románskou vbu kostela, zničenou ohněm až na zdi a věže, v novém tehdy půdy ývajícím slohu gotickém, který pro katedrální chrám zdál se býti ohem vhodnějším. Nový chrám gotický měl týž půdorys jako bývalý nánský, poněvadž disposici věží, zdí i pilířů v lodech nebylo měněno. tud povstaly nepravidelnosti; v první dvojici od vchodu západního stupují se sloupy od sebe na 6·7 m, v posledních u presbytáře

Obr. 13. Západní průčelí chrámu sv. Mořice.

k 8·5 m. Silné čtverhranné sloupy jsou jen dole členěny tím, že jsou rozích seříznuty; nad nimi zvedají se gotické arkády, jež nesou nbu chrámovou, složenou z jednoduchých křížových polí, po jichž nách běží silně vystupující žebra. V klenbách sbíhají se žebra ke rníkům, po pilířích běží až dolů, na zdech zevnějších v postranních lech končí na konsolách. Ve výši těchto konsol nalezneme v lodi vní baldachýny pro sochy.

Světlo padalo do nového kostela velikými okny, zcela různými od lých okének románských. Zdá se, že starých zdí užito bylo jen až é výši, kde počínají nová okna; aspoň leží kameny zdiva kolem

oken zcela pravidelně a vodorovně, což by nebylo, kdyby okno bylo do hotové zdi vstavováno. Okna jsou trojdílná a končí jednoduchou kružbou složenou z figur geometrických, vyplněných troj- a čtverlístky, ráz to nejstaršího období gotického čili t. zv. gotiky ranní.

Obr. 14. Hlavní vchod v průčelí západním u sv. Mořice.

Zevnějšek kostela byl nanejvýš prostý, jen nutné konstruktivní prvky jevící. Mezi okny vstaveny silné opěrné pilíře, jež sáhaly až skoro ku střeše, jinak zeď až na sokl spodní vůbec nebyla členěna.

Presbytář z' Brunonovy doby nebyla asi mnohem větší než apsida románská, poněvadž došlo k rozšíření jejímu za biskupa Turza roku 1515. Kůr postaven tu v obvyklých gotických formách; zanikl v pozdějším kůru Ditrichšteinově.

Hlavní trakt této stavby z doby ranní gotiky zachoval se v kostele dómském skorem neporušený a přešel i do poslední úpravy

chrámu, jsa při tom více méně východiskem při gotisování částí ostatních. Jen výzdoba stěn a pilířů jest nová, a některá zazděná okna byla zase otevřena.

Nedaleko dómu postavena byla v témže časovém období **kaple sv. Anny**, z níž zachovaly se jen postranní zdi s opěrnými pilíři, ostatní vše zaniklo v přestavbě v století 17.

Též sousední **děkanství dómské** pochází z věku 13.; stavěti je počal po r. 1267 děkan Bartoloměj; již tenkráte stávala tu kaple sv. Maří Magdaleny, nyní sv. Barbory zvaná a silně přestavěná.

Obr 15. Nádvoří křížové chodby dómské.

3. Křížová chodba dómská a stavby sousední.

Současně neb ku konci tohoto stavebního období vystavěna byla severně od dómu v prostorách knížecího paláce chodba křížová, ochoz složený ze čtyř spojených chodeb tvořících čtverec, jaký býval zvláště oblíben v klášteřích.

Vznik chodby není třeba klásti již do doby Brunonovy, ale jistě do konce 14. století. Knížecí palác měl asi již čtvercovou disposici kolem dvorku, i nebylo třeba bourati zdí. Dolní místnosti kolem dvorku změnily se v chodby goticky klenuté o 22 křížových čtvercích, jež otvírají se do dvora velikými okny; na straně ke kostelu jest jich 5, na sev. 4, na vých. a záp. 3. V rohu severových. stojí vížka se schody, snad od nejstarších dob; nyní jest jednoduše renovována. Chodba zachovala se ve svých tvarech architektonických velmi dobře; uchovala se celkem dobře i okna, dělená dvěma pruty, s ozdobnou kružbou kombinovanou ze 3- a 4-lístků jetelových (ráz staršího období gotického); části vypadlé nahrazeny byly v poslední době v kamení téže barvy, a okna zasklena barevnými skly. Žebroví kleneb v chodbách vybíhá na stranách okenních již od země, na zdech zevních z konsol

výše položených: ve středu žebroví vznášejí se ozdobené svorníky. Jednotlivá pole na stěnách zevních pokryta byla freskovými malbami. Ve dvoře vzpírají se mezi okny opěrné pilíře, seříznuté nahoře velmi ostře. Zdi končí dvojitou římsou, k níž sklání se nově pořízená střecha. Uprostřed nádvoří stojí kamenná roubená studně se železným stojanem, na místě starší budky dřevěné: studna sama jest jistě velmi stará jakožto bývalá studna hradní. Na zemi bují tráva a válí se různé haraburdí, ale i přes to jest dvorek jedním z nejpoetičtějších místeček v celém městě (obr. 15.)

Na severní straně přiléhá k ochozu gotická **kaple sv. Jana Křtitele**. Založena byla Martinkem z Přikaz a děkanem Bartolomějem a vysvěcena od biskupa Brunona 9. července 1262, i jest nejstarší stavbou v Olomouci, o jejímž vzniku máme zachovaný doklad listinný. Neveliká kaple má prosté klenutí gotické: v poslední době byla opravena. Stojí již na samém pokraji skály. K ní na východě připojuje se vikářská **sakristie** dómská, vysoká s pěknou gotickou klenbou, rovněž ze století 13.—14. Tyto církevní stavby u dómu vznikaly tu v době, kdy ještě paláce knížecího bylo užíváno, i vznikaly spory mezi moravskou vládou a biskupy, na něž žalováno proto až do Říma.

4. Křížová chodba u sv. Michala a kaple sv. Alexia.

Podobná křížová chodba naleză se též mezi kostelem sv. Michala a kněžským seminářem. Chodby jsou tu vyšší a širší nežli dómské; klenby jsou zcela jednoduché, a jako na dómě počínají i tu žebra na straně okenní u země, na zevnějších zdech na konsolách. Obojí stavby jsou asi z téže doby.

V jižním křídle jest vchod do kaple sv. Alexia, dříve Marianské (oltář nyní zasvěcen jest Srdci Ježíšovu). Kaple vystavěna byla kolem r. 1380 nákladem pana Václava z Doloplaz. Dominikáni konali v ní až do r. 1785 české bohoslužby; odtud také slula „kaple česká“ (u Šembery „moravská“). R. 1740 byla obnovována, při čemž nad gotický vchod vpraven byl barokní štít s deskou, na níž čte se český nápis, jediný v kostelích olomuckých, udávající rok opravy (t. zv. chronostikon):

„DVM pobožnostJ ke CtJ božJ a sWatého rVženCe nJnJ znoWa obnoWenJ.“ (1740.)

R. 1845 klenby lodi spadly, jen presbytář se udržela. Kaple byla opravena až r. 1852, ale loď překlenuta tu klenbou valenou, nikoli gotickou; později i apsida silně byla renovována.

5. Kostel P. Marie v Předhradí
(německy „zur unseren lieben Frau“).

Stával v místech nyn. hejtmanství a náměstí Františka Josefa; jedinou památkou po něm jest název ulice Marianské (Liebfrauen-Gasse.) Původem svým sahá do 13. věku, r. 1253 byl již farním kostelem. Za zakladatele považovali dlouho Jaroslava ze Šternberka, jenž prý vystavěl jej r. 1241 dle slibu svého, že vystaví kostel, zvítězí-li nad Tatary; jinde udává se za původce olomucký primator Jindřich. Kostel byl mnohokrát obnovován, zvláště kolem r. 1750, kdy vyzdoben od malíře Jana Handke. R. 1781 byl zrušen a odsvěcen, farní úřad přenesen k sv. Michalu, kostela užito bylo za skladiště. Věž z r. 1483 zbořena r. [illegible], kostel celý r. 1830.

Stavba nebyla nijak vynikající. Vnitřek měl 3 lodi, jež rozdělovalo sloupů a presbytář. Gotické klenutí pokryto bylo v pozdějších dobách skami; hlavice sloupů byly zlaceny. Průčelí bylo příliš jednoduché prázdné; z jeho zdi vyrůstala štíhlá víška. Okna měla jednoduchou ržbu, mezi nimi i v průčelí byly opěrné pilíře. Některé přístavby vily sice pohled na chrám, ale samy nebyly velké hodnoty. Malebně sobila asi též zeď kolem kostela, vyzdobená sochami; až do r. 1781 vírala v sobě hřbitov. (Obr. 16.)

5. Ostatní kostely z doby gotické.

Kostel sv. Kateřiny v ulici Kateřinské stavěn byl původně pro šter panen Dominikánek; poprvé jmenuje se r. 1287. Od r. 1782 u při něm Uršulinky. t to zcela obyčejná rostá stavba gotická mnohými změnami zdějšími. Přední štít barokní portál jsou 18. století.

Obr. 16. Kostel P. Marie v Předhradí, zrušený.

Kostel Minoritý P. Marie. Mezi zv. novou kolejí uitskou (nyn. kasárna uitská) a konviktem la dříve malá kolej uitská, někdejší to šter Minoritův s ma- ı kostelem, jenž pozel z konce 14. letí (založen r. 1383). tický kostelík měl odi tvořené 6 pilíři, apsidu, ohraničenou třemi stranami 8-úhelníku, ředsíň. Když klášter i kostel dostali Jesuité, opravili stavbu kostelní . 1584—1591. U jižní lodi byly přistaveny tři kaple, sv. Kříže z r. 4 a dvě pozdější, poněvadž v kostele byl nedostatek místa.

Obraz kostela zachoval se na podstavci sloupce u oltáře sv. Pay v nyn. chrámu P. Marie Sněžné. Façada měla štít s cimbuřím, rohou věž s jehlancovým krytem a renaissanční přístavek před hlavním odem. Po r. 1712 vznikl na jeho místě nový velký kostel barokní.

Chrám Početí P. Marie na Bělidlech, nyní kostel Dominikánský, ikl na popud kazatele Jana Kapistrána v letech 1453—1460. Od átku byli při něm Bernardini s menší přestávkou za války třicetileté 19—1650), kdy uvedeni sem Dominikáni od sv. Michala. R. 1784. řád bernardinský zrušen a klášter dán trvale již Dominikánům; zruy byly též „svaté schody" v domě protějším, vystavěné v I. polovici století. Kostel vyniká jen svou neobyčejnou střechou, jež zachovala se ůvodním tvaru. Silná vazba krovní dává střeše tvar 7bokého nepravidelo jehlance; ze základny čtvercové běží některé až k vrcholu, jiné lámou si v polovici výšky; tím docílilo se zvláštního toho tvaru a celek, který t trochu těžký pro příliš širokou základnu a nevelikou výšku, aspoň chu se oživil (obr. 17.). Od r. 1858 kryta jest střecha břidlicí.

Presbytář má obyčejnou střechu s vížkou sanktusovou. Jinak je stavba nanejvýš jednoduchá. Trojlodní založení kostela není dosti vyvinuto, protože lodi pobočné jsou příliš krátké; jedině presbytář má slohovější zakončení. Sloupy jsou příliš hrubé, okna nemají kružby. Opěrné pilíře vroubí celý chrám, i na straně průčelní, jež nijak zvláště není vyjádřeno; před hlavními dveřmi jest nevkusný přístavek. Kaple poboční jsou z doby pozdější; největší z nich vystavěna jest dle vzoru kaple Božího hrobu v Jerusalemě r. 1653.

Obr. 17. Kostel Početí P. Marie.

Kaple sv. Cyrila a Metoděje, jež stávala v místech nyn. náměstí Mořického, založena byla v letech 1452—1459 od Čechův olomuckých na tehdejším hřbitově svatomořickém. Bývala zvána též kaplí českou. Střechu její viděti na obraze města z r. 1593, jinak o vnitřní podobě její nezachovalo se nákresu. R. 1782 byla zrušena a sloužila potřebám vojenským až do r. 1812, kdy byla zbořena.

Kostel sv. Michala. V místech nyn. barokního chrámu stála od 13. století kaple sv. Michala; r. 1255 darována byla Dominikánům právě do Olomouce uvedeným. Tito přestavěli kapli ve větší gotický kostel koncem 15. století. Na mohutné věži, jež ze stavby té se zachovala,

nalezneme desku s nápisem, že „dílo počato bylo r. 1482." Kostel byl velmi nízký a osvětlen okny jen se strany severní, ježto na jižní a východní sousedil klášter a sněmovna zemská. Zde konaly se také až do r. 1641 bohoslužby před zahájením sněmování. Chrám byl po r. 1673 přestavěn; známe jen zevnější podobu jeho z obrazu Olomouce r. 1593.

6. Gotická část radnice.

Ze stavby radniční, jež vznikla r. 1379 na základě privilegia markraběte Jošta, zachovaly se jen některé partie původní. Dům tehdy vystavěný připojen byl k staršímu domu kupeckému a sahal na východ až po kapli sv. Vavřince či sv. Jeronýma a po hlavní věž. Rozsáhlá budova měla uprostřed dvůr, do něhož vcházelo se od jihozápadu podjezdem v podobě gotické brány hradní; nad tím zvedal se povýšený vchod do prvního patra, k němuž vedly z obou stran kamenné schody. Tyto zachovaly se jen po jedné straně, na druhé straně byly odbourány, když přistavěna tu byla nevkusná místnost pro hlavní stráž, zrušená teprve v nejnovější době. Ve dvoře v přízemí byly gotické arkády pro krámy kupecké; v prvním poschodí byl klenutý radní sál. Ve východním rohu nalezala se kaple sv. Jeronýma (též sv. Vavřince zvaná), podle zachované listiny 1444 založená, jež příslušela ke kostelu sv. Mořice. Zachovala se jen část s krásným klenutím křížovým, na stěnách udržely se zbytky vzácných starobylých maleb. Apsida přečnívá z budovy arkýřem krásné práce v pozdní gotice, jenž znamenitě se zachoval; jen spodní část byla obnovována. Nad kaplí zvedala se dříve věž v podobě úzkého jehlanu. V kapli té umístěno je od r. 1879 městské museum, nyní znovu se upravuje zároveň s celou budovou, do níž přestěhují se teprve nyní zase úřady městské. (Některé detaily kamenické práce drobné uvedeny budou v dílu II.) Střecha budovy maskována byla dříve štíty s cimbuřím, jak vidno na vyobrazení města z r. 1674; štíty byly však později rozebrány. Na straně severní stávala věž hlavní již v nejstarší stavbě; tvar nynější pochází z r. 1560.

Východní partie radnice jest z doby renaissanční (viz níže).

C) Stavby slohu renaissančního.

Hlavní znaky: Návrat k antickým slohům řeckým a římským (obrození, renaissance). Ráz budov i kostelních více světský; uměleckých staveb světských přibývá. V kostele rozdělení na lodi až na poslední období zachováno. Klenby opět polokruhového průřezu, valené, řidčeji křížové (starší). Konstruktivní jednotka: půlkruh, nebo prostě přímka, z níž skládán štít trojúhelníkový řecký. Okna nižší než gotická, v patrech nad sebou. Věže zhusta mizí, místo nich klenuté kopule nad lodí hlavní, 1 nebo 3, na válcovém podstavci (bubnu čili tambouru).

U staveb světských hlavní půvab v otevřených arkádách sloupových a v logiích, i u nás zcela po italském způsobu stavěných, ač tu méně odpovídaly podnebí.

V prvním období zevnějšek jednoduchý, hlavní váha spočívá v detailu kamenickém. Později ustupuje detail, a působí se jen rhytmickým rozdělením stavebních mass, ploch a čar. Ozdobnosti a lehkostí tvarů přibývá zdola nahoru.

Stavební období u nás: od 2. pol. 16. do 2. pol. 17. století. Architekti skoro vesměs původu italského.

1. Loggie radniční.

K středověké budově radnice přistavěna byla r. 1560—1564 východní část celkem v téže hlavní podobě, přece však přístavba je

patrna tím, že zeď v místech těch se poněkud lomí. Tím kaple i věž z průčelí východního ustoupily. Nad vchodem do přízemí vystavěn prostorný balkon, k němuž vstupuje se z obou stran kamenným schodištěm. Nad balkonem vznáší se krásná, vzdušně stavěná loggie ve slohu čistě italském. Tvořena je třemi arkádami na dél a jednou na hloubku. Štíhlé sloupky vyrůstají přímo z římsy balkonu, majíce dole jen úzký obloun; končí jednoduchými hlavicemi jonskými, z nichž vybíhají archivolty. Strop skládá se ze tří křížových polí klenbových. Výplňová zeď mezi oblouky stoupá něco do výše a zdobena je dvěma řadami drobného perlovce; ukončuje se profilovanou římsou, nad níž počíná plochá stříška (obraz 18.).

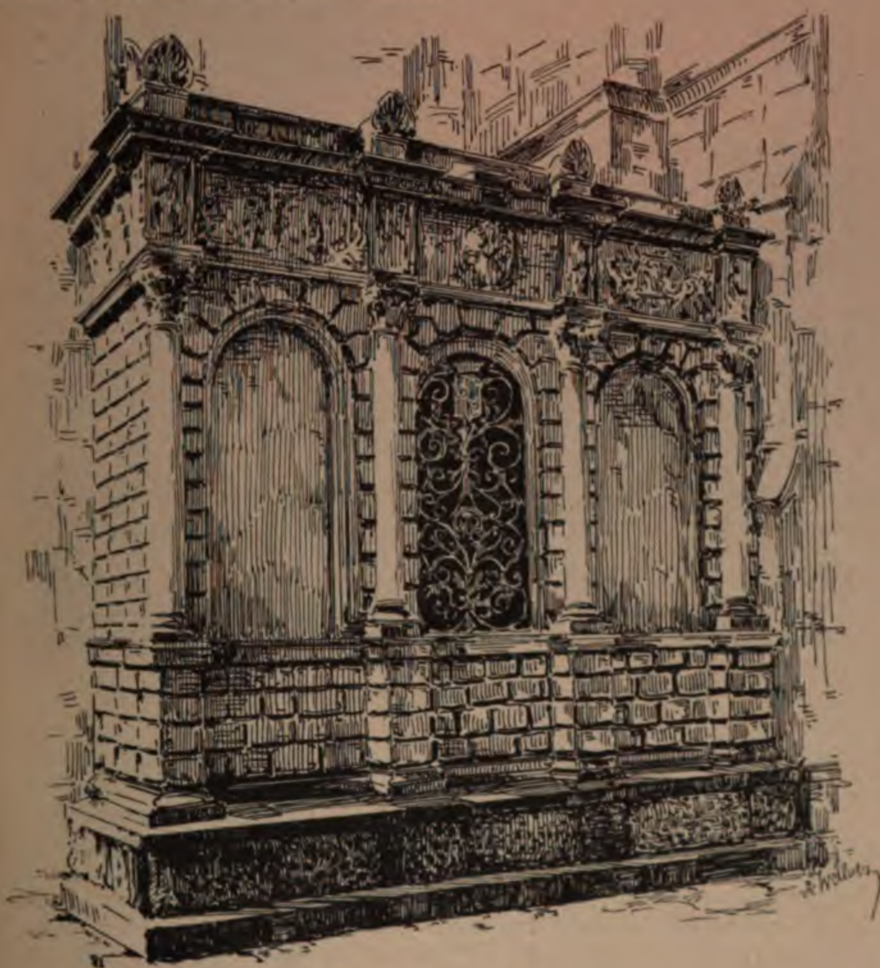

Obr. 18. Loggie radniční.

Z balkonu vede do budovy skvostně pracovaný portál. Skládá se z nevysokých dveří ukončených v polokruhu; po obou stranách vystupují polosloupy, jež končí bohatou hlavicí korintskou a nesou silně profilované břevnoví. Toto však nepokračuje od sloupu k sloupu jako očekávaná horní obruba portálu, nýbrž sloupy spojeny jsou toliko nepříliš vystupující římsou; horní plochy nástavců pro břevnoví jsou úplně prázdny a těsně nad ně sklání se klenboví arkád. Zřejmá je tu neukončenost portálu, jenž tíhne k samostatnému završení; patrně nedostavěno vše dle původní disposice. Okno vsazené později po levé straně dveří porušilo též valně soulad. Železné pruty spojující hlavice sloupů pro sesílení slabých podpor vbíhají do zdi portálu v takových místech, jež s výškovými rozměry portálu nesouhlasí. Nad dveřmi portálu jest vročení k r. 1564; arkáda vstavena podle všeho nad portál o něco později. Portál není úplně zachován, některá pole výzdob vypadla; snad nynější upravování radnice části chybicí doplní.

Zvláště pěkný pohled na loggii jest z uličky Zámečnické ulicí Mořickou, odkudž zdá se býti částí velké nějaké arkády kolem celé budovy vedené.

Podobné podloubí míval kdysi též nynější dům obecní na Horním náměstí (linie A-B); na pěkném jeho průčelí zachovaly se dosud renaissanční výzdoby, zvláště na plochách mezi okny a římsami, jež rozdělují dům v patra; neporušeně udržela se též znamenitá římsa pod střechou a oživující páska ukončujících akroterií.

Obr. 19. Náhrobní kaple u sv. Mořice.

2. Náhrobní kaple u sv. Mořice.

Kaple tato jest hrobkou šlechtice Václava Edelmanna staršího z Brozdorfu a jest vystavěna r. 1572. Jsouc přistavena k mohutné zdi chrámové, uniká na první pohled pozornosti, zvláště též proto, že nalezá se v sousedství vysoké sakristie, z níž dokonce kolem roku 1735

zvané lunetty, jež jediné rozlehlou klenbu aspoň poněkud oživ
Nad břevnovím probíhala galerie s železným zábradlím. Okna byla
dvou řadách nad sebou, dole větší, nahoře v lunetách o něco
z venku měla však všechna okna orámcování stejné. Zdi zevní byly
něny v souhlasných polohách pilastry jonskými, okna završena oblo
kem segmentovým. Výzdoby štukové nebo malířské nebylo
místnost měla působit
svými rozměry a jak
vznešenou velebností
lodí chrámových odd
na byla schodištěm a
dějí i mříží. Po str
slohové značila však
stavba tohoto „diet
steinského kůru“ po
šení slohových vzt
chrámových navždy. (
21.)

Obr 21. Kůr Dietrichšteinský do r. 1883.

Obraz náš uka
podobu dómského ch
mu, v jaké stál po
19. století a vlastně
po celé 17. a 18., až
přistavěnou barok
kapli Loretánskou a zm
ve střechách věží, jež b
následkem požáru r
1803. Věže pobo
střech již nedost
střední ukončena n
střechou barokových tv

Obr. 22. Pohled na dómské stavby a děkanství do r. 1883.

Období barokového slohu stavebního pojato bude v díle II. v s
vislosti se sochařstvím a malířstvím, jak vyžaduje toho úzký vztah těch
umění při barokových stavbách vůbec.

hlavní ukončena byla vysokou střechou kuželovitou, poboční pokryty tvarem cibulovitým, při čemž rozebrány byly románské římsy původní, jinak však věže zůstaly nezměněny. Biskup dal též vystavěti renaissanční vchod do chrámu se strany západní.

Nejkrásnější pomník vystavěl si však biskup Pavlovský založením kaple Stanislavské v letech 1589—1590. Kaple má půdorys skorem čtvercový (strana něco přes 5 metrů); po stěnách stoupají vzhůru pilíře s bohatými hlavicemi korintskými a silně prolamovaným břevnovím, od něhož počíná plochá klenba valená; přechod k ní pořízen tu již namalovanou architekturou zdánlivou. Přehojná je výzdoba sochařská a štuková, také malby nástěnné zvyšovaly od založení nádheru skvostné místnosti; tyto však neuchovaly se, byvše r. 1740 nahra-

Obr. 20. Pohled na dóm dle Paprockého r. 1593.

ženy novými freskami malíře Handke. Z téže doby pochází též krásný barokový portál kaple. Střecha byla těžkopádná, tvaru hruškovitého. (obr. 20.)

Nová pronikavá změna v podobě zevnější i v uspořádání vnitřním nastala brzo po té za biskupa kardinála Dietrichšteina v letech 1616—1619. Horlivý bojovník pro katolickou protireformaci chtěl působiti na lid podobně jako Jesuité nádherou bohoslužeb a obřadů, k nimž v dosavadní úzké presbytáři gotické nebylo místa; i pojal úmysl vystavěti presbytář zcela novou, samostatnou a ovšem daleko větší, než by snesly správné praporce gotické. Starý kůr byl úplně stržen a vystavěn mohutný kůr nový ve slohu renaissančním. Podlaha kůru založena byla pro zvýšení effektu mnohem výše nežli v chrámě vlastním, a zároveň získalo se místa pro založení trojlodní krypty pod kůrem, napodobující staré krytby románské. Presbytář byla 34 a půl metrů dlouhá a 23 m vysoká, uzavřena byla stranami 6úhelníka. Uvnitř členily zeď jonské pilastry s profilovaným břevnovím, nad nímž vystupovala silně rozepjatá báňovitá klenba, tvořící v prostorách nad jednotlivými pilastry výklenky

Politické a kulturní dějiny král. hlav. města Olomouce.

Píše

Hubert Doležil,

professor české reálky v Olomouci.

Pokračování. C. III - IV

Památky staršího sochařství, malířství a uměleckého průmyslu.
Výtvarné památky období barokního.

Cena zvláštního otisku 1 K.

Zvláštní otisk z II. výroční zprávy české součk. reálky v Olomouci (za šk. rok 1903/4).

V OLOMOUCI 1904.
Tiskem Kramáře a Procházky v Olomouci. — Nákladem vlastním.

Politické a kulturní dějiny král. hlav. města Olomouce.

Píše
Hubert Doležil,
professor české reálky v Olomouci.

Pokračování.

Památky staršího sochařství, malířství a uměleckého průmyslu.
Výtvarné památky období barokního.

Cena zvláštního otisku 1 K.

V OLOMOUCI 1904.
Tiskem Kramáře a Procházky v Olomouci. — Nákladem vlastním.

vyspělosti svých tvůrců, a jsou-li provedení místního, jak přece jen v mnohých případech lze souditi, předpokládají stálou zaměstnanost v těch oborech a rozkvět prostírající se po delších obdobích časových. Vrcholem rozkvětu jest tu století XV., z jehož středověkého rázu přechází se v století XVI. do renaissance. Jak jinak nelze, jest nám tu spokojiti se jen s jednotlivými ukázkami, při čemž nejhůře pochodí malířství, jehož díla nejvíce vydána byla zkáze. Účelem našeho spisku není také více, než podat a rozebírat stručně charakteristické zjevy a tím upozorniti a vzbudit zájem pro ně. O vyčerpání látky tak obsáhlé nemůže býti v tomto rámci řeči.

A) Starší práce sochařské a kamenické.

Sochařské či správněji skulpturní památky jsou práce z jakéhokoliv materiálu (kamene, kovu, dřeva a pod.), jsou-li samostatnými celky anebo jako takové výzdobou staveb a místností; nepočítají se sem drobné práce sošnické a vypuklé na menších předmětech uměleckého průmyslu. Hranici je ovšem dosti často těžko stanovit, zrovna jako při práci kamenické, která jest někdy pouhou součástí architektury (kružby okenní, žebroví a pod.), často však stává se samostatným odvětvím uměleckým, zatlačujíc úplně architekturu (arkýře, ostění portálů a oken za renaissance a pod.) Příslušnou kategorii stanoví si nejlépe každá památka sama, což z ukázek našich nejlépe vysvitne. Zároveň třeba ještě poznamenati, že v seřadění probíraných památek těžko je zachovati přesnou chronologii, poněvadž za nedostatku písemných dokladů díla určují se jen přibližně.

1. Kamenná skulptura „Marie Opatrovnice."

V znamenitém díle „Církevní památky umělecké z Olomouce", jež jest pro naše úvahy hlavním pramenem a východiskem, klade prof. A. Nowak velký důraz na tuto kamennou práci zpola sochařskou zpola reliefovou a to vším právem. Jest jednou z nejstarších zachovaných památek toho druhu u nás a vzácnou ukázkou středověké skulptury z dob pozdní gotiky, stojící po všech stránkách na výši své doby. V Olomouci je památka ta tím vzácnější, čím méně zachovalo se ze starších prací podobných. (Obr. č. 23).

Dílo toto nalezá se nyní v malé kapli vstavené do zahradní zdi na rohu náměstí „Na dómě", kdež je sice dobře chráněno, ale ztraceno poněkud pozornosti milovníků umění, kteří netuší, že v kapličce často přeplněné výzdobami a květinami tají se něco více než obyčejný obraz podobných míst pobožnosti. Výtečná práce ta uplatnila by se mnohem lépe na místě čelnějším, v kostele někde, i přímo na oltář hodila by se svou úpravou a uměleckou hodnotou.

Skulptura ta řešena je jako obraz, majíc kamenný rámec přes 1 *m* vysoký, tvořený z oblounu a žlábku, nahoře pak výplň vrcholovým větvovím okrasným, jež poukazuje k pozdní gotice, v Čechách zvané vladislavskou. Tím dílo vročuje se ku konci 15. století, čemuž nasvědčuje též okolnost, že bylo původně ve věži chrámu P. Marie na Předhradí (viz na str. 77), dostavěné r. 1483, odkudž bylo r. 1862 přeneseno do soukromého domu v místech nyn. hejtmanství a potom na místo nynější. R. 1860 byl obraz opraven; z té doby jest kamenná deska s latinským nápisem.

Též disposice figur prozrazuje na první pohled středověký svůj původ tím, že nehledí se ku zachování téže velikosti při všech postavách, a figurky reliefové kladou se nad sebe jako na perspektivní zá-

Obr. 23. Kamenná skulptura „Marie Opatrovnice".

kladně obrazu. Středem skupiny jest postava Bohorodičky v postoji nikterak strnulém, s hlavou poněkud nakloněnou; záhyby šatu jsou tvrdě lomené. Svrchní roucho spjato je na prsou sponou, ale nesplývá dolů, nýbrž zachyceno je po obou stranách ve výši ramen anděly

[illegible] Marie [illegible] se [illegible] Marii je v pozdních tvarech gotiky [illegible]

U nohou Marie [illegible] se [illegible] klečících prosebníků, v levo [illegible] mniši a jeptišky, v pravo [illegible] jež má v ruce jablko, bojovník [illegible] na křížové výpravy, a [illegible] provedeny jsou jen v přední části a [illegible] sebou; při vší hrubosti práce [illegible] znamenitě charakteristické pro ten [illegible] realistickou pravdivostí, třebas jinak nejsou zachovány poměry [illegible]. Též krojem charakterisuje se každá postava [illegible] uspořádání tom hlavní úkol připadl [illegible] po stránce historické. Materiálem je [illegible] nevhodným barevným omalováním: některé [illegible].

Po obou stranách obrazu [illegible] sošky sv. Petra a Pavla, pocházející z chrámu [illegible] na Předhradí (viz str. [illegible]). Celý jich ráz v postavách i [illegible] nasvědčuje, že jsou značně staré, nemají však zvláštní [illegible] hodnoty a [illegible] jejich nátěrem barevným je zkažen.

2. Řezba „Smrt Panny Marie."

K předchozímu dílu pojí se úzce dřevěná řezba ve formě obrazu, představující „Smrt Panny Marie" a chovaná v sakristii u sv. Mořice. Obraz byl asi křídlem trojdílného oltářního obrazu, jaké bývaly v oblibě v pozdější gotice i rané renaissanci. (Obr. č. 24.)

Nehledíc k dřevěnému rámci novějšímu, který relief obklopuje, měří obraz 1 · [illegible] m výšky a [illegible] m šířky. Výjev je komponován s větší pravdivostí než v případě předešlém: všechny postavy jsou téže velikosti, hromadění hlav nad sebe není již tak nepřirozené; pouze hořejší část obrazu má postavy menší na jakési galerii, jež má vyznačovati nebe, čímž zmenšení do jisté míry lze odůvodniti. Disposice klade do středu klesající postavu P. Marie, již zachycuje sv. Jan, na polo klečící (v levo). V pravo klečí sv. Petr a předčítá modlitbu. Dle výkladu prof. Nowaka sledován tu způsob školy hornoněmecké, jež znázorňovala umírání Mariino mimo lože na volné prostoře. Ve výrazu tváře, vlnění

sů a záhybech roucha nalezneme mnoho podobného s „Marií Opavnicí“, ač rozhodně jeví se v technice pokrok.

Kolem Panny Marie seřaděni jsou apoštolé, kteří všichni smrti riině byli přítomni. Seskupení tolika osob není jednotvárné, každé

Obr. 24. Řezba „Smrt Panny Marie“.

tavě a hlavě hleděl umělec dáti jiný posun a sklon a ovšem též výraz, pokud toho mohl docíliti při téže úpravě vlasů i vousů šech hlav. Po té stránce nebyla tu možná taková rozmanitost jako ypických postavách obrazu předchozího. Modelace rukou a nohou ještě úplně ve způsobu středověkém.

Pod stropem místnosti, naznačeným čarami perspektivně se sbíhajícími, vznáší se galerie, na níž vidíme postavy menší opírající se o zábradlí: v levo postava mužská s knihou v ruce, v pravo tři dívky zpívající. Dle legendy o smrti P. Marie je to Kristus přijímající duši své matky a tři panny, které modlily se tu s apoštoly. Hlavy ty jsou v malém měřítku a spíše jen naznačeny.

Nyní stojí řezba na novějším oltáři v sakristii sv. Mořice; je dobře zachována, jenže utrpěla nemístným nátěrem, který mnohou jemnost řezby zalil. Pěkný odlitek sádrový jest v průmyslovém museu císaře Frant. Josefa (v budově c. k. německé reálky).

3. Kamenné sousoší: „Hora Olivetská."

Na jižní straně chrámu sv. Mořice překvapí chodce rozměrné sousoší, vstavené mezi zeď věžní a opěrný pilíř a strhující na sebe pozornost již zdaleka svým jednoduchým přirozeným a při tom monu-

Obr. 25. Kamenné sousoší: „Hora Olivetská".

mentálním řešením. V zobrazeném výjevu poznáme modlitbu Kristovu na hoře Olivetské. Kdyby nebylo dokladu, že dílo bylo opravováno již r. 1588 z pozůstalosti jakés zemřelé vdovy olomucké, mohl by mnohý práci tu klásti do doby mnohem pozdější. V „Církevních památkách" přechází se přes sousoší toto jen malou poznámkou, já však neváhám připsati mu vysoký význam mezi skulpturami olomuckými a po zásluze na ně upozorniti. (Obr. č. 25.)

Vzácným na svou dobu uměleckým činem je komposice tohoto díla. Hora Olivetská naznačena tu naturalisticky skutečnými balvany a kusy kamení, těsně k sobě složenými, které v jednom směru lehce stoupají; ostatní staffáže naznačující krajinu, které ve skulptuře činívají velké

obtíže i perspektivické nesprávnosti, umělecky jsou vypuštěny, tak zejména nedbáno dále o pozadí, jímž středověcí tvůrci podobných výjevů zbytečně lámali si hlavu. Tím nabývá sousoší antické přímo jednoduchosti v prostředcích a slohovosti technické, jež vyvolává náš podiv. Na staré této práci možno demonstrovati zcela dobře zákony skulpturní komposice. Dle všeho toho se zdá, že dílo je původu italského.

Osoby sousoší zobrazují Krista trvajícího na modlitbách a tři učenníky, kteří zůstali opodál a přes Ježíšův příkaz i dobrou vůli svoji usnuli. Umělec umístil Krista na okraji na nejvyšším místě, učenníky níže volně vedle sebe v polohách polou sedících. Každý detail je čistě umělecký. Postava Kristova je v kleče volně vzpřímená, ušlechtilá hlava lehce zvednuta vzhůru, oči pozdviženy k nebi; ruce sepjaté k modlitbě výtečně jsou modelovány Ale ještě více zajímají nás postavy spících učenníků; hluboké procítění situace a realismus, s jakým jsou podány, spojeny s dokonalým provedením technickým, a při tom zmíněná již jednoduchost prostředků, jež přece zcela jasně zobrazuje celou situaci, nenalezají mnoho sobě rovného v našich památkách 16. věku. Na postavách vidíme zřejmě, s jakým úsilím bránily se spánku, přepadává je v poloze, jež zvláště u Jana a Jakuba je více klečící než sedící; sv. Petr usnul v rozjímání, opíraje si hlavu vzhůru obrácenou, sv. Jan má ruce složené k modlitbě na koleně a hlavu zvrácenou zpět, Jakub opřel hlavu o ruce na kolenou. Posice každého z nich je jiná a vždy přirozená; sochy byly asi komponovány dle živých modelů; proporce těla, výrazná modelace tváří a rukou a přirozené záhyby oděvu jen nás v tom utvrzují. Seskupení figur v přímé čáře vedle sebe dodává komposici jasného stoupání jedním směrem; skupení učenníků má nad to svůj střed a vrchol v postavě prostřední. Disposice v jedné ose je více malířská než plastická; na sousoší takové je možný pohled jen s jedné strany, patrně bylo tvořeno přímo pro určené mu místo. Živě připomíná podobné práce z kamene a hlíny v Italii na počátku 16. století, jež v naturalismu a silně vyjadřovaném hnutí osob přibližovaly se valně současným komposicím nástěnných obrazů. Hlavním representantem tohoto směru ve skulptuře byl Quido Mazzoni († 1518), jehož škole snad bylo by lze přičísti i naše dílo.

Sousoší vstaveno je teď na kvádrový nový podstavec a opatřeno stř echou na trámcích, jež sice chrání od deště, ale volné pojetí díla stěžuje. Ještě nešťastněji zavěšena je před hlavou Kristovou červená lampa, jež úplně ruší umělcovu ideu Krista ve volné prostoře se modlícího. Za to večer jsouc rozsvícena přispívá ku zvláštní effektnosti sousoší, ale i tu by měla viseti výše.

V průmyslovém museu zdejším chová se sádrový odlitek reliefu podobného obsahu. Řešení reliefové umožnilo přidati postavu anděla přinášejícího Ježíši kalich utrpení. Postavy spících učenníků schýleny jsou k sobě. Celkové provedení poukazuje k době pozdější.

4. Pískovcový relief: „Zázraky Mojžíšovy“ a jiné.

Že umělecká výzdoba ve starších stoletích neobmezovala se jedině na chrámy, nýbrž byla důležitým činitelem i při stavbách světských, dosvědčuje několik reliefů renaissančního rázu, jež zachovaly se v Olomouci na domech soukromých. Nejstarším z nich je veliký relief z kamene,

chovaný nyní v průmyslovém museu, jenž tvořil kdysi podřímsový vlys domu; zobrazuje „Zázraky Mojžíšovy“.

Vysoký relief tesaný do pískovcových desk či spíše balvanů značné tlouštky měří v nynějším stavu $8^1/_2$ *m* délky a skoro 80 *cm* výšky. Podivné jsou osudy tohoto díla. Neznámo jakým způsobem a v které době octlo se mezi obyčejnými kameny v dlažbě chodníku na Nové Ulici u Olomouce, kdež položeno bylo vypuklou částí dolů — při všem barbarství tedy přece jen zas štěstí, než kdyby byli vše úplně rozbili. V tomto žalostném okolí objeveny byly kameny před nedávnem při opravě dlažby, byly očistěny a zachráněny před zkázou umístěním v museu. Zde staly se v dosavadním složení sbírek nejpřednější jich ozdobou jak uměleckou tak historickou, ale nejsou bohužel dosti důstojně umístěny, spočívajíce přímo na podlaze v úzké chodbě postranní, kde pozorovatel nemůže jich přehlédnouti z náležité distance a tím méně fotografovati. Kámen je na několika místech puklý a některé části vypadly, na štěstí jen menší a méně podstatné.

Výjevy zobrazené v souvislém vlysu rozdělují se pomocí stromů na tato pole v nynějším postavení (od leva v pravo): 1. Židé pracují s Egypťany o stavbě pyramidy, 2. Mojžíš a Aron vstupují před Faraona, 3. Aron mění hůl v hada v přítomnosti egyptských čarodějů; 4. výjev s hořícím keřem a 5. proměna hole v hada Mojžíšem z pokynu Hospodinova (dva poslední patří vlastně chronologicky napřed).

Relief pracován je sice dosti hrubě, formy jsou většinou jen naznačeny než provedeny, třebas něco lze tu připsati otření při značném horním tlaku, když kámen ležel ve dlažbě. Ale jinak proporce těl jsou správné a postavy některé vykazují dobře zachycený pohyb. Ve výrazu tváří nalezneme ovšem jakousi jednotvárnost a nedostatek charakteristiky. Úprava rukou a nohou je dosti neobratná, záhyby šatu hrubé; dobou původu jest dle toho asi století 16., nikoliv až konec 17. století, jak udává cedulka musejní. K mínění tomu svedla snad forma trůnu faraonova, ve které zdaleka jen a nejasně lze tušit tvary barokní Ale tu máme co činiti spíše se snahou, docíliti jakési historické pravdivosti, o které svědčí též pokrývky na hlavách egyptských čarodějů. Mimo tento trůn jest v pozadí 1. a 2. výjevu naznačeno více architektur, v nichž poznáme narážky na stavby doby římské. Z nepropracovaného pozadí nelze konečně odvozovat více než z vlastního provedení scen. Též větvoví stromů prozrazuje starší ještě úpravu. Komposice je velmi smělá; tak v obou posledních výjevech se značnou odvahou a také dosti zdařile provedeno je poprsí Hospodinovo mezi plameny hořícího keře. Též úžas ze zázraku na tvářích a zvláště posunech Egypťanů dobře je charakterisován. Hadi plazí se dokonce až k trůnu faraonovu.

Podobného rázu jsou též reliefy na t. zv. obecním domě na Horním náměstí (viz str. 81.), znázorňující biblické výjevy starozákonní (tak obětování Isáka). Provedení je mnohem jemnější a pečlivé; stromy před budovou překážejí poněkud pozorovati je z větší dálky. Drobné měřítko a komposice nasvědčuje období renaissančnímu.

O něco pozdějšího původu jest plochý relief ve zdi domu č. 3. „Na hradě“. Pole pro relief ohraničeno je dvěma kmeny stromovými, skloněnými k sobě v podobě ostrého oblouku. Základna rovná spočívá na římse. Relief zobrazuje „Snímání s kříže‘ a je asi kopií obrazu

Příčné rameno kříže není vodorovné, nýbrž v perspektivické poloze šikmé. Živé posuny osob, plastika svalů u snímačů i bezvládí Kristovo jsou podány ve formách velmi dobrých, podobně plačící ženy mají pravdivý výraz bolesti. Pokročilá technika poukazuje tu k století 17. I zde ublížil reliefu tlustý nátěr nyní zelený. Malé dílko stojí vždy za prohlédnutí i za péči, aby bylo zachováno.

5. Starší náhrobní kameny.

Minulé doby po mnohé stránce předstihovaly dobu naši i v obecném životě ve zjevech, které dnes za jiných okolností a také za úpadku vkusu staly se konvenčně jednotvárnými a často továrnickou výrobou klesly zcela v bezvýznamnost. Dříve bývaly umělcům svěřovány úkoly, které dnes vyřídí se zpravidla objednávkou v závodech všeho druhu na základě výběru z daných vzorků, do omrzení se opakujících. Více věnovalo se na uměleckost objednané práce i na její monumentálnost. Na předním místě platí to o pořizování náhrobků osobám zemřelým. Dnešní naše hřbitovy i ve velkých městech vykazují velmi málo prací, zadaných přímo umělcům, a zařízení hřbitovů i s cennými pomníky nakládá často nešetrně, odstraňujíc je z míst a dávajíc jim propadati zkáze někde v zákoutí. Pokolení dřívější nebyla by snesla takového jednání. Zvyk pohřbívati kolem kostelů nebo přímo v nich byl sice zdravotně nesprávný, ale pro historii je štěstím, a byl štěstím též pro umění těch dob. Náhrobní desky vsazované do zdí kostelních zevně nebo uvnitř, ať přímo na místo pohřbení nebo opodál, závodily mezi sebou uměleckou úpravou i původností a přetrvaly věky jak pro solidnost provedení tak pro dobře chráněná místa, jichž se jim dostalo. V náhrobcích takových zachovalo se kus historie místní, zvláště církevní a rodové, i zasluhují proto pečlivého ošetřování.

Nejstarším náhrobkem olomuckým je kámen zasazený na východním konci přízemní arkády domského děkanství. Je to prostá deska pískovcová, asi 2 metry vysoká, vsazená do zdi ve stejném niveau s ní a také barvou šedivou málo od zdi se lišící. Starý původ jeví se ve veškerém provedení. Postava zobrazená, církevní to hodnostář v ornátě a s nízkou mitrou na hlavě, vykreslena je do kamene jen čarami, jež jsou prosté, nehluboké ale za to dosti široké, tesané dlátem. Rysy v tváři a oděv vyznačen je lapidárně jen nejnutnějšími čarami, většinou jen konturami. Snad byly čáry kdysi vyplněny barvivem a plochy mezi nimi též kolorovány, ale stop po barvě není. Zdá se, že kámen byl zakryt omítkou a později zas očistěn. Nápis kolem je už nečitelný a po jedné straně otlučen. Soudí se, že jest pomníkem arcijáhna Fridricha, jenž byl bratrem biskupa Dětřicha (1281 - 1302). Zda byl již tehdy pořízen, nelze říci. Zajímavý kámen ten málo je znám, ač starožitností svou náleží k nejstarším stopám umělecké činnosti v Olomouci.

Typ náhrobních kamenů z 16 století, rázu ještě středověkého a celkem tvarů gotických, representuje nám náhrobek rytíře Arnošta Kužela z Žeravic v kapli sv. Jana v křížové chodbě dómské. Poznáme je ihned po těžkopádném držení těla, hrubé modelaci hlavy a kresbě nosu a očí. Kameny náhrobní mívají ovšem zpravidla nápis kol do kola i s rokem úmrtí, ale tím není vždy řečeno, že náhrobek postaven byl v téže době, často byl teprve aktem piety pozdějšího po-

tomstva. Více rozhoduje tvar písma a do jisté míry kroj, ač i tu hledělo se i při pozdější stavbě poněkud k historické správnosti. U tohoto pomníku a často i u jiných máme však vročení zcela jisté v nápisu, jenž hlásá, kdo náhrobek dal zhotoviti. V našem případě byl to olomucký biskup Stanislav (Thurzo), jenž vládl v letech 1497—1540 a náhrobek Kuželův dal postaviti roku 1524. (Obr. č. 26).

Obr. 26. Náhrobek rytíře Arnošta Kužela z Žeravic.

Starší ještě úpravy, ale již renaissančních tvarů v provedení je náhrobek na epištolní straně kůru v kapli sv. Alexia, v křížové chodbě u sv. Michala. Zvláště pěkné je provedení hlavy a rukou muže, jenž dle nápisu byl J a n, s y n H a n u š e z M e i e r s t o r f u ze Salcburku, zemřelý r. 1524. V téže křížové chodbě nalezneme náhrobek s podobou rytíře v kroji 16. století, který však znamená prý zemského podkomořího K a r l a z V l a š i m i († 1375). Nápisu není tu žádného, náhrobek je hodně sešlý a na některých místech natřen černě, patrně později. Podobně řešen je též náhrobní kámen ze zdi hřbitova, prostíravšího se druhdy vedle kostela dominikánského; nyní stojí v nádvoří Matiční budovy (české reálky). Jest jediným z náhrobků olomuckých, který má český nápis. Zní takto:

LETVA — PANIE — 1566 — W SOBOTV — PRZED — S. — KATERZINOV — (V)MRZEL — GEST — UROZENY — WLADY(KA) — PAN — IAN — STA(R)SSI — BORETCZKA — Z — BRISSTIAN — ANA — PRZESTAWLKACH — KTERYZ — GEST — TVTO — POCHOWAN — GEHOZ — DVSSI — PAN BVOH — RACZ — MILO(s)TIW — BEITI.

V kostele P. Marie Sněžné nalezneme v kapli sv. Ignáce náhrobní kámen biskupa olomuckého V i l é m a P r u s i n o v s k é h o († 1572) a v kapli

sv. Františka náhrobek děkana olomuckého Jana Bedřicha Breinera (+ 1607), zhotovený z bronzu. První je v modelaci postavy mnohem lepší než tento, u něhož význam spočívá spíše v detailech výzdobných, zvláště v rámci.

Oblíbená a velmi častá forma náhrobních desk ve způsobu renaissančního portálu zastoupena je v Olomouci dvěma ukázkami, z nichž první je drobnější a více v konvenčním tehdy rázu, kdežto druhá representuje dílo vysoké umělecké hodnoty.

Prvně zmíněná deska vsazena jest do severní zdi kostela sv. Mořice nedaleko kaple Brozdorfské. Jonské žlábkované sloupky nesou dekorované nástavce a římsovou attiku zcela jako u tehdejších portálů domovních. Nad římsou vznáší se článek ukončující krytý trojúhlým štítem a ozdobený po stranách volutami.

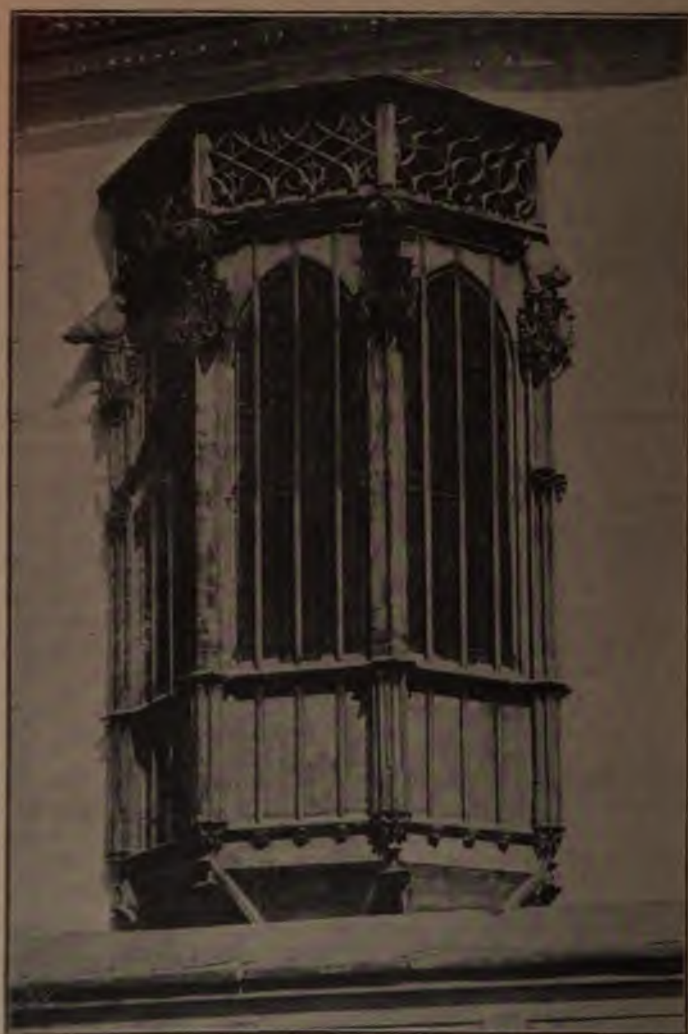
Pod úpravou portálovou nalézá se pás spodní, vstavený na polokruhovou okrasu. Střední pole vyzdobena jsou reliefy. Hlavní z nich je typický: zpravidla bývá uprostřed kříž s Ukřižovaným, po stranách klečí postavy příslušných zemřelých po případě s dítkami. Ostatní plocha zůstává volna a jest nanejvýš vyplněna malými deskami s nápisy. Ostatní články při bohatší úpravě též nesou reliefy. Na desce naší spatřujeme v poli spodního článku relief „Poslední večeře“, v článku hořejším pak „Vzkříšení Páně“. Nápis je drobný a zdola skorem nečitelný; rozeznáme však dobře letopočet 1570. Mnohé vyčnívající části pískovcového reliefu jsou již otlučeny, ale uměleckou cenu práce vždy ještě lze tu rozpoznati.

Velkým uměleckým dílem naproti tomu jest bronzová náhrobní deska biskupa olomuckého Marka Khuena (1553—1565), umístěná v chrámu domském v levo od vchodu do kaple sv. Stanislava; viděti ji v celkové úpravě na obrazu portálu kaple Stanislavské (viz níže). Barokní, ba rokokový již kamenný podklad jest jako u vedlejšího náhrobku přemyslovského dílem doby biskupa Jakuba z Lichtenštejnu (1738—45), jenž v kostele mnoho přestavil a upravil zvláště portál této kaple a jeho okolí.

Bronzová deska vlastní řešena je rovněž jako portál, ale ne v architektonických tvarech zdrobnělých, nýbrž vesměs jako relief, dokonce i s naznačenou perspektivou (na sloupech) a s dekorativním držením všech ploch. Výzdoby ornamentální dodávají největší měrou právě vysoké ceny náhrobku tomu a mohou sloužiti k pohodlnému a nejvýš poučnému studiu renaissanční ornamentiky. Prostor mezi sloupy až po vrchol archivolty vyplněn je postavou biskupovou v životní velikosti. Relief činí dojem postavy stojící, ale myšlen je patrně pro polohu v leže anebo ji aspoň chce naznačiti tím, že ruce jsou skříženy na prsou jako v rakvi a pod hlavou podložena je poduška. Tvář pracována je s neobyčejnou mistrností jako věrný portrét se všemi záhyby a vráskami v kůži a s bolestným skoro výrazem v pohledu. Prsty pokryty jsou prsteny, nádherné roucho poseto přímo výzdobou znázorňující vyšívání a zlaté krumplování, jdoucí do nejmenších podrobností pro renaissanci tak charakteristických; podobně vyzdobena je též mitra a berla, s níž splývá dlouhé třepení. I pozadí potaženo je čalounem v bronzu napodobeným. Pod obrazem je deska s nápisem, vsazená do rámce bohatě složeného z různých dekorativních pomůcek.

nice ničeho, jsou nově pořízené štíty a arkýřek na severní frontě radnice jen ubohými dost konvenčními zjevy.

Arkýř členěn je na výši ve tři pruhy: spodní, okenní a ukončující. V rozích stěn vystupují vzhůru sloupky postavené na hranu. Nemají funkce

Obr. 28. Arkýř radniční.

konstruktivní, nýbrž jen dekorativní; vyvíjejí se z růžic, které spočívají n šikmých žebrech podpory. Římsa podokenní člení je ve dva oddíly: vyšší m méně vystupujících pásků a žlábků, ale za to končí baldachýny skvostn práce kamenické, vykouzlenými z kamene v takové bohatosti nejjem

nějších až filigránských ozdůbek, jakoby byly řezány ze dřeva. Menší baldachýny umístěny jsou též v polovici obou sloupků pokrajních. Nad baldachýny vyčnívají směle komponované chrliče fantastických tvarů zvířecích rovněž z kamene. V nejvyšším díle jest architektura úplně nahrazena dekorací kamennou, jež napodobuje mříže hustou sítí kamenného žebroví; soustavy tvarů poukazují ku vkusu pozdní gotiky vladislavské. Článek ten poněkud vystupuje ze zdiva arkýře; zářez vyzdoben je lístky.

Po stěnách stoupají tenké pruty ostře žlábkované a probíhají i v plochách okenních vždy po třech až k římse nadokenní. V oknech postřehneme i zvenčí kružby uvnitř umístěné, tvarů sice jednoduchých, ale rovněž v duchu gotiky pozdější. Dole pak pod pruty napodobeny jsou kapičky drobnými maskami virtuosně tesanými.

Arkýř ten nahrazuje nám v Olomouci velmi dobře proslulý arkýř pražského Karolina. O solidnosti práce a dobrém vyvážení hmot svědčí, že části nedotčené nešetrnou rukou přistavovatelů zachovaly se v plné kráse všech detailů.

7. Výzdoba šlechtického domu na Dolním náměstí.

Období renaissanční představuje u nás poměrně krátkou dobu druhé polovice 16. století. Do severních zemí vůbec nevešla vlastní italská renaissance tím širokým, všechna odvětví zasahujícím proudem, jakým rozlila se po zemích jižních. I když přicházelo k nám na sever mnoho umělců italských, kteří jedině a právem byli uznáváni tehdy za povolané ku provádění velkých úkolů, přece nevštípili našemu světu svého uměleckého pojímání a cítění. Ani sloh výtvarný, zjev zdánlivě abstraktní, neodpoutává se od svých geografických a jiných podmínek, jež při vzniku jeho působí, a nedá se prostě přenésti do končin jiného rázu klimatického, do oblastí jiných společností, jiných zvyků a potřeb. Renaissance zůstává zjevem čistě italským a neakklimatisovala se nikde v původních svých tvarech. Proto lze mluviti v severnějších zemích vlastně jen o renaissanci francouzské, německé, české. Co je u nás italsky renaissančního, hlásá již samo původ z rukou italských. Takových je v Olomouci velmi málo; není zde budovy toho rázu, jakou jest na př. v Praze letohrádek královny Anny. Pouze jediný dům můžeme do jisté míry počítati sem v celé jeho úpravě, zachované aspoň zevně; jest to panský dům na Dolním náměstí, roh ulice Dolní, popisné číslo 27. Ale ani tu nespočívá význam jeho snad v architektuře, která nemá v sobě nic italsky typického, nýbrž jedině v jeho výzdobě skulpturní.

O domě tom bylo promluveno již mezi architekturami na str. 82. Zachovali jsme tu i obvyklý název jeho „Žerotínský“, ačkoliv, jak se zdá s určitostí, Žerotínům nikdy nepatřil. Těmto náležely v Olomouci domy v Purkrabské ulici, nyní popisná čísla 153 a 154. O domě na Dolním náměstí nalezáme v místopisných zápisech městského archivu zprávu nejstarší k r. 1574, kdy koupil jej Jaroslav Liber ze Štralenberka od Šebastiána Aleše. V té době měl dům již nynější podobu aspoň v přízemku, poněvadž nápadně shoduje se úpravou portálu s loggií radniční z r. 1564. Potom od r. 1586 náležel Haunschildům, z nichž jeden, Šimon, vzal si r. 1600 Uršulu, vdovu, rozenou z Pernštýna. Roku 1619 zdědil dům po Šimonovi Magnus Brandel z Brandelfelsu,

od r. 1621 první cís. rychtář olomucký (viz str. 39). Na dalších majitelích už tu nezáleží. Zajímavo je, že r. 1620 v září před bitvou bělohorskou přišlo do Olomouce k zemskému sněmu poselstvo turecké a ubytovalo se v tomto domě. Říkávalo se tu „u zlatého jelena“, snad podle znaku v pravo nad portálem. Dva znaky tu umístěné náležejí drobné šlechtě, snad některému z jmenovaných majitelů; nepodařilo se bohužel až dosud nijakým způsobem jich určiti.

Obr. 29. Panský dům na Dolním náměstí.

Pro vzácnou cenu výzdoby tohoto paláce předvádíme též jeho obraz celkový, též proto, aby bylo viděti umístění arkýře. Z vyobrazení poznáme ihned, že třetí patro je přístavkem pozdějším (obr. č. 29).

Jak se zdá, není dům ten v nynějším tvaru dílem téže doby. Nebylo konečně potřebí velkého časového rozdílu, aby při výzdobě od

o patra nahoru objevily se tvary prozrazující silný sklon k hrubším ým tvarům barokním na rozdíl od jemné kamenické výzdoby

Obr. 30. Portál panského domu.

a oken přízemních ve formách čistě renaissančních. Proto též avíme se nejdříve před portálem (obr. č. 30).

amenné ostění velkých dveří tvořeno je dvěma pilíři, které vy- z hrubého balvanitého podstavce a místo hlavice nesou jen

profilovanou římsu. Přední plochy této vyzdobeny jsou poprsími muže a ženy, vsazenými na jehlancovité podstavce, jemně zdobené: přechod maskován listím a ovocem. Z římsy sloupů vyrůstá rozpjatý oblouk košíkový (slabě stlačený). Přední i spodní plocha jeho zdobena je přebohatou a jemnou kamenickou prací italského rázu: zvláště typickými jsou vejcovce a festonový vyplněný pás střední, kompenzovaný jako pruh bylinných stvolů svazaných pásky spirálovitě vinutou, rovněž zdobenou: svorník vyznačen je maskou s [illegible]. Vnitřní plocha oblouku rozdělena je v opakující se pole, v nichž kolem středových růžic kupí se něžná ornamentika. Krásná je též mříž vsazená do oblouku, jež ve středu nese pozlacené poprsí ženské.

Jako architektonický rámec vsazeny jsou po obou stranách úplně volné sloupy, nesoucí silnou římsu vodorovnou. Sloupy stojí na vysokých podstavcích s výzdobou jen málo provedenou: na nich teprve spočívá patka sloupu, jichž spodní díl vyzdoben je maskami, druhý má kanelury a v nich asi do třetiny výšky vložené pruty. Korintské hlavice nesou attické nástavce a římsu, jež probíhá nad dveřmi jako široká attika. Hlavní pole její vyplněno je ornamentem složeným z masek, listoví a rohů s ovocem. Vespod pak probíhají dva pruhy drobného perlovce s páskem lístků uprostřed. Z jediného toho portálu lze naučiti dívati se na jemnou práci renaissančních mistrů a s obdivem ji oceňovati. Pole mezi obloukem brány a architravem vyplněna jsou festony se znaky, ostatek pak pokryt mělkým ornamentem geometrickým. Dřevěné dvě sošky pestře zbarvené, jež stojí na okrajích římsy, jsou nevhodným přídavkem patrně pozdějším: zajímají nás jen tím, že štíty jich mají znaky Čech a Moravy.

Ozdoby nad okny přízemními jsou proužky kamenného ornamentu téhož rázu jako na portálu. Nad okny 1. a 2. patra nalezneme kartuše pod obloučky v 1. patře prohnutými, v 2. kýlovými. V patře 1. tvoří střed výzdob hlavy v římské úpravě s věnci nebo přilbami, v 2. akantové palmety nebo dívčí hlavičky ovinuté kvítím. Ráz motivů těch rozhodně poukazuje k době pozdější, též volutky v 1. patře inklinují ke vkusu baroknímu.

V rohu mezi průčelím jižním a východním vznáší se od římsy nad přízemkem až nad okna 2. patra čili k původní střeše válcovitý arkýř s dvojí řadou oken (obr. č. 31.). Zachoval se výborně v původním tvaru bez nejmenší poruchy, jedině neforemná stříška jej kryjící byla přidána asi později, když stavělo se třetí patro. Veškeré zdivo i výplně mezi okny pokryty jsou reliefy i ornamenty po vkusu více již barokním. Arkýř je krásně a jasně článkován zdola nahoru a tvoří organický celek.

Již spodní počátek dovedně je rozřešen. Dolní římsa spočívá na konsolách, sestrojených z mušlí: o ně opírají se zády dvě mužské karyatidy, vynořující se od pasu ze zdiva a nesoucí zdánlivě na vzpřených rukou celý arkýř. Motiv ten přispívá velice dojmu lehkosti a znamenitě oživuje spodní oporu. Není tu ještě zkroucenin pozdějších barokových karyatid, ale barokní příchuť má řešení to přece.

Hlavní články arkýře jsou dva, odpovídající dvěma patrům; mezi ně vložen je široký pás střední, imitovaný nahoře užším pásem dovršujícím. Článek každý počíná dole vlysem reliefovým, rozděleným

konsolami pro sloupky, jež běží pak nahoru mezi okny; členění to probíhá pásem vloženým i dovršujícím, takže vznikají pole pravidelně nad sebou se opakující. Reliefy 1. patra zobrazují výjevy lovecké, v 2. patře slavnostní průvody a pod. Provedeny jsou jemně, ač ne drobně, a vypočteny obratně na pohled zdola; proto také fotografie podává je i zdola ve správných proporcích. Komposice velmi pěkně vyplňuje dané plochy, nepřeplňujíc jich, a činí dojem nenucené živosti a pravdivosti v seskupení figur. Jsou to nejlepší façádové reliefy v Olomouci a také mezi reliefy zachovanými v našich městech náleží jim jedno z prvních míst. Mezi jednotlivými články obíhá vždy římsa vodorovná, v křížení se sloupky lehce vystupujíc. Konsolky sloupků zdobeny jsou maskami a ornamenty rostlinnými, sloupky pak poprsími jako u portálu; spodní jich část maskována je v 1. patře rostlinstvem, v 2. napodoben je tu naturalisticky bylinný stvol. Pásky ukončující tyto články okenní vyplněny jsou v 1. patře růžicemi a hlavami býčími, nahoře ornamentem spirálovým.

Obr. 31. Arkýř panského domu.

Střední vložený pruh nese na vložkách medailony s dívčími hlavičkami a palmety, ve středních polích pak znamenitě modelované reliefy podob ptačích, patrně orlích. I tu počítáno snad až příliš na pohled zdola, takže rozložený ocas je nepoměrně dlouhý. Jednotlivá péra brková i drobné peří provedeno je přesně až do detailů.

Článek dovršující je také ještě členěn ve směru kolmém a zdoben festony, ve vložkách úponkou. Ukončující římsa zastíněna je nyní přečnívajícími částmi stříšky.

Popis tak podrobný zdál se nám na místě jednak pro vysokou cenu této památky, jednak též proto, že čtenář může jej pohodlně sledovati ze znamenitých fotografických snímek i reprodukcí olomuckého závodu Wüstova. Snad podaří se časem z hlubin městského archivu vypátrati ještě bližší data o vzniku tohoto domu, dosud tak záhadném.

S portálem právě popsaným nápadně shoduje se portál radniční v logii na straně východní, s letopočtem 1564 (viz vyobr. č. 18 a příslušný text). Sloupy a břevnoví, arkáda i vnitřní ostění pokryty jsou tu překrásnou kamenickou prací v bílém tvrdém pískovci; motivy jsou čistě ornamentální, geometrické a rostlinné, tvarů drobných a jemných. Prohlížeti je možno jen z blízka z loggie samotné; z náměstí nepostřehneme již detailů ani nepřehledneme všech ploch pro vysokou balustrádu, takže reprodukce fotografická mnoho by nám neřekla.

Též na obecním domě na Horním náměstí nalezneme kamenické detaily mezi patry a na hlavní římse pod střechou v duchu čistě renaissančním, a podobně patří též sem jednodušší portál domu v témže pořadí, kde nyní jest knihkupectví Hölzlovo; dům ten vystavěti dal kardinál Dietrichštein a to roku 1598, jak hlásá letopočet na portálu vytesaný.

B) Středověké nástěnné malby v Olomouci.

Malířství středověké zanechalo po sobě vůbec málo stop, tím méně pak v menších městech, v nichž umění malířské v té době nejvzácnější nemohlo se rozvinouti pro nedostatek úkolův a památky tu existující nebyly chráněny od zkázy, jak se to děje v obrazárnách a sbírkách za tím účelem založených. Tabulové obrazy z období středověkého jsou vzácností a zachování jich jest jen výsledkem zvláště příznivých okolností. Malba na plátně byla ve středověku vůbec málo pěstována; tehdejší technika tíhla nejvýš k malbě na dřevě nebo na kovu, nejraději však k velkým komposicím maleb nástěnných barvami temperovými, k freskám nebo malbám v omítce suché, a na druhé straně k drobným kolorovaným kresbám t. zv. miniaturám, výzdobě tehdejších nádherných foliantů rukopisných. O těchto miniaturách a grafické výzdobě rukopisů, jež vznikly nebo chovají se v Olomouci, promluvíme podrobně ve spojení s literární, písařskou a knihtiskařskou činnosti v Olomouci; na tomto místě zbývá nám takto promluviti o skrovných zbytcích nástěnných středověkých maleb olomuckých. Otázku tabulových středověkých obrazů v Olomouci nelze rozřešiti definitivně, dokud nebude pořízen úplný soupis veškerých uměleckých památek olomuckých, skrytých v soukromých domech, zvláště pak v residencích církevních hodnostářů. Kdyby se vše stalo náležitě přístupným, snad nalezlo by se přece ještě něco, co zůstalo tajno sběratelům dosavadním. Úkol ten však úplně vypadá již z rámce našeho spisku i z účelu, za kterým je psán: upozorniti a vyložiti umělecké památky, ku kterým je volný přístup i hromadný.

Z omítkových maleb středověkého původu zachovaly se v Olomouci [illegible] zbytky: v křížové chodbě dómské a v kapli sv. Jeronýma [illegible] K tomu přistupují sporé stopy nástěnného obrazu sv. Václava

na severní zevnější zdi dómské sakristie v 1. patře, o němž však zmiňuji se tu jen proto, že u některých považován je za práci starou, jinak však dle odborných úsudků náleží k období mnohem pozdějšímu, nejspíše až do 17. století; nad to zachovalo se tu vlastně jen několik barevných skvrn a celkových obrysů, jež dávají vytušiti a rozpoznati již jen disposici a polohu jednotlivých figur, skorem ničeho však z vlastního provedení obrazu.

1. Fresky v křížové chodbě dómské.

V křížové chodbě dómské na 10 polích obloukových mezi vystupujícím žebrovím jednotlivých čtverců zachovaly se zbytky maleb freskových. Jsou vesměs poškozeny, z většiny úplně zničeny. Všechny byly již pokryty tlustou vrstvou hrubé omítky, kterou teprve později zase odklepali hrubými nástroji a tím právě nejvíce a nenahraditelně malby poškodili. Jdeme-li od vchodu chodbou na levo, nalezneme za rohem v severní chodbě a pak ve východní stopy obrazů, jež Bedřich Lippmann v r. 1875 rozpoznal a určil takto: 1. Poslední soud, 2. Zvěstování P. Marie, 3. Klanění se Tří králů, 4. Kristus nese kříž, 5. Ukřižování, 6. Oplakávání Krista, 7. Kristus vstává z mrtvých, 8. Kristus s odznaky mučení (v oslavě). Vedle toho zachovaly se proti 2. a 3. z těchto polí zbytky obrazů na zdi protější mezi okny, v nichž dle českých nápisů rozpoznal Jesaiáše a Amosa (?), a na svornicích kleneb bylo lze postřehnouti barevné ornamenty. Procházíme-li místy těmi dnes, poznáme ihned, že Lippmann viděl fresky o něco zachovalejší nežli jsou nyní, a že takto během 30 let zkáza jich zase o kus pokročila. Nejlépe zachovala se celkem pole 2. a 3., ač i tu můžeme mluvit jen o zachovaných menších plochách; ale přes to, že mnohé části úplně vypadly, poznáme tu dobře ještě komposici a z detailů i provedení díla. Již z těchto dvou obrazů lze souditi, že nejsou dílem téže doby a téhož mistra. „Zvěstování P. Marie" jest jednotnějšího slohu, rázu spíše italského; v „Třech králích" vycítíme sice vlivy italské v komposici, též renaissanční motivy v architektonickém pozadí prozrazují vzory, ale provedení v tvrdých rysech je rázu německého. Z ostatních obrazů Lippmann vročuje jen 5. a to až do 16. století; ale ty nepoví nám dnes už téměř ničeho.

Za dnešního jich stavu hodí se k reprodukci jedině „Zvěstování". Tušová kresba prof. Wellnera (obr. č. 32) zachycuje fresku se všemi podrobnostmi, jak nyní oku se jeví, a vyznačuje svými odstíny do jisté míry i valeury koloritu. (Bylo by záhodno, aby fresky všechny co nejdříve byly fotografovány pro reprodukci barevnou a zachráněny aspoň tím způsobem od zapomnění.) Na obrazu našem převládají tóny červené v tmavším a světlejším odstínu přibližně nachovém. Viděti tu jakási nebesa nad ložem, s nichž splývá veliký červený závěs ve velkých záhybech; před ním klečí u klekátka Panna Maria. Ku podivu krásně zachovala se hlava, otočená rouškou, v šikmém sklonu, kreslená v silně protáhlém oválu s dlouhým, úzkým nosem, očima, jež bývají zvány „mandlové", s malými ústy a kulatou bradičkou. Výraz tváře překvapuje něžností a milostností, ač obličej není skorem nic modelován, maje všude stejný bledý inkarnát (barvu pleti). Měkké, světlé tóny kladeny jsou prostě vedle sebe bez čar konturových. Při bedlivém pozorování detailu toho uchvacuje nás umění, s jakým se tu po-

tkáváme. Zjev Mariin přenáší nás neodolatelně do prvních dob italského kvatrocenta (do počátku 15. století), vyvolávaje dojem, jaký vane z milostných, vroucí zbožností prolnutých obrazů Filippa Lippi a Sandra Boticelli. Detail ten je nejvýš instruktivní pro intuici a tříbení esthetických i historických kriterií a mělo by se ho co nejvíce používati při výkladech školních, poněvadž přímým pozorováním originálu třebas i takto podružného mnohem více se vychová než snesením sebe větší

Obr. 32. „Zvěstování P. Marie" v křížové chodbě dómské.

zásoby tištěných reprodukcí. — Z klečící postavy andělovy zachovala se dosti dobře výrazná hlava; dle popisu Segenschmidova měl pravou ruku zdviženu, v levé držel pásku s nápisem, což dnes stěží lze postřehnouti: také z černých křídel vidíme jen nepatrné stopy, ostatní musí doplniti fantasie. Nejasné zbytky menších figur nahoře jsou stopy po postavě, patrně poprsí Boha Otce trůnícího v oblacích a po andělíčcích, z nichž nejlépe zachoval se jeden z nich nad oponou.

Obraz „Tří Králů" připomíná disposicí svojí poněkud stejnojmenný obraz Dominika Ghirlandajo ve Florencii, a rozhodně odvozen

je po té stránce ze vzorů italských. Mnoho tu již nerozeznáme, poněvadž na obraze nakupeno je postav příliš mnoho a plocha poseta je ranami, pod nimiž omítka se vydrobila. Provedení připomíná Lippmanna na techniku mistrů norimberských.

Ostatní zbytky fresek prozrazují sice děj, ač i ten nelze všude určitě odhadnouti, ale ani z komposice nepostihneme již skoro ničeho. Barva je i na místech zachovalejších skoro úplně setřena. Na mnohém poli není pozdější vrstva omítka ani všude odstraněna, a měla by se s patřičnou opatrností odloupnouti, zda pod ní není kresba zachována lépe. Obrazům skutečně nejvíce ublížilo se tímto nepochopitelně hrubým jich „zachraňováním“. Dojem z této veliké zkázy je opravdu žalostný!

2. Obrazy v kapli sv. Jeronýma na radnici.

V kapli sv. Jeronýma na radnici městské bylo až do r. 1874 sedm freskových polí, a to tři lunety po každé poboční straně a na zdi severní obloukové pole větší. I na stropě byly známky, že byl pokryt malbami. Z toho všeho zůstaly dnes jen zbytky maleb na poli největším, protože ostatní byly úplně defektní a tudíž zalíčeny. Aby nezašla i freska poslední, byla pokryta dřevěným poklopem ochranným, jenž nese obraz nastolení císaře Františka Josefa v Olomouci. Za hromadné návštěvy správa městského musea nyní tu umístěného dá ochotně dřevěný obraz vyzvednouti a lze pak volně prohlédnouti si zbytky freskové.

Obraz představuje „Poslední soud“, je dole přes 4 *m* široký a více než 3 *m* vysoký (v nejvyšším místě oblouku). Na trůně sedí Kristus, Maria a Jan klečí u něho, ostatní apoštolé kolem v polokruhu. Sv. Michal a anděl s křížem vedou blažené, odsouzence vlekou ďábli. Ani jedna hlava není ušetřena ran, které dopadly tu jako při obrazech dómských, když bývala otloukána omítka starší a nahrazována novější. Stal se i pokus o obnovu obrazu, ale zůstalo se na štěstí jen na restauraci dvou apoštolů. Z kresby a provedení usuzuje Lippmann, že obrazy jsou dílem německé školy malířské z 15. století; na českou školu pražskou připomínají dlouhé záhyby šatu. Některé partie nasvědčují již vlivu školy flanderské (van Dykovské), i lze souditi, že pracovali tu dva malíři, starší ze školy německo-české, mladší modernější. Staršímu z nich náležejí skorem všechny postavy, kreslené silnými černými konturami; ušlechtilé hlavy mají malá ústa, jemný tenký nos, dosti správně kreslené oči s panenkou v podobě tečky; inkarnát je bledý. Nejlepší jsou hlavy Janova a Mariina. Kresba kontur je velmi pevná a výrazná, kolorit sytý. Mladšího původu je podoba anděla s křížem, kde oči jsou široké a inkarnát červenější, záhyby roucha tvrději lomené. Snad byla postava ta přimalována na sklonku 15. století.

Lippmann popsal též pole ostatní, jež nyní již neexistují. Zobrazen byl tu sv. Jan píšící evangelium, Zvěstování, P. Maria ve slávě, Jan Křtitel, Ecce homo a Kristus na kříži. Provedení i kolorit všech byl prý výborný, lepší ještě než ve fresce předchozí; šedé stíny byly všude zaokrouhleny. Mistr byl velmi individuelní i při tom, že setrvával při způsobu starších škol. Autor dovozuje z toho, že v Olomouci nebylo sice samostatné tvorby malířské, takže dlouho zůstávalo se v tradicích, které jinde se již opustily, ale nové proudy zalehaly i sem přece a

působily současně se staršími: pozorování podobné jako u fresek dómských.

Způsob, jakým hledí se zachrániti zbytky maleb radničních, mohl by býti vzorem i pro chodbu dómskou. Ochranou proti vlhkému vzduchu a světlu po předchozím pečlivém očistění polí mohlo by se uchovati trvale, co se ještě uchovati dá. Bylo již učiněno opatření pro lepší přístup ku starým oknům z knížecího hradu, i mělo by se v chvályhodné té péči pokročiti i sem.

3. Nástěnná malba v kostele dominikánském.

K těmto vysoce zajímavým zbytkům středověkých fresek druží se v Olomouci ještě nástěnná malba v kostele dominikánském. Je sice plochou největší mezi památkami malířskými starších dob, ale pro historii nemá již takového významu. Nepadá tu ani tak na váhu, že obraz ten nebyl asi nikdy vynikajícím dílem, nýbrž hlavně ta okolnost, že byl obnoven a doplněn v době nedávné a ztratil tak cenu originálu. Obnovení nebylo na štěstí takové, aby obraz oloupen byl vůbec o svůj ráz, naopak bylo provedeno dosti obratně a zachovalo úplně původní disposici i tvary kresebné; ale kolorit, i kdyby byl sebe lépe napodoben, nemůže tu již v plné míře býti brán v úvahu.

Obraz malován jest v obloukovém poli ukončujícím jižní postranní loď, má $5^1{}_2$ *m* šířky a 6 *m* výšky. Zřetelně vročuje se sám letopočtem 1500, jenž velikými číslicemi napsán je nahoře. Plocha rozdělena je vodorovně na 3 pásy hlavní: spodní souvislý, střední rozčlánkovaný ve dvě řady po 7 menších obrazech, a pole nejvyšší.

Spodní velké pole zobrazuje „Uctívání Panny Marie“. Postava Mariina vstavena je doprostřed na měsíc. Je štíhlá, celá ukryta v modrém plášti s volnými záhyby jen u nohou hranatěji složenými; na rukou chová Ježíška. Hlava je poměrně veliká, tvář (v nynější podobě) dosti zdařilá, ač právě tu zdá se, že původní výraz byl porušen. Ruce zachovány jsou v kostnatých tvarech originálu. Po stranách klečí věřící, z leva duchovní, z prava světští, v podobném uspořádání jako u skulptury „Marie Opatrovnice“ (viz obr. č. 23.) a v podobné přirozené charakteristice. Dva bílí andělé přinášejí Marii z obou stran koruny obyčejného tvaru.

Více zajímají nás obrázky v pásu středním, rozdělované od sebe sloupky; bohužel nejsou již zase některé z nich zcela jasné. Pro naše pozorování vyvážíme z nich poznatky o tehdejší komposici určitých scen do daných ploch. Jinak máme tu co činiti s výjevy nesčíslněkráte zobrazovanými, jež v rukou méně uměleckých záhy již nabyly tvaru stálých tradicionelních, jak tomu jest i nyní u většiny našich kostelních obrazů toho druhu, zvláště u t. zv. „křížových cest“; zajímavo je však poznati fási těchto tradic na počátku 16. století. Výjevy hořejší řady týkají se života P. Marie. Zobrazuje se tu: 1. Zvěstování, 2. Navštívení P. Marie, 3. Narození Páně, 4. Tři králi, 5. Očišťování P. Marie, 6. Marie nalézá Ježíše v chrámě, 7. Nanebevzetí P. Marie. Řada dolní věnována je životu Kristovu: 1. Obřezání Páně, 2. Modlitba na hoře Olivetské, 3. Bičování, 4. Svlékání z roucha, 5. Korunování korunou trnovou, 6. Přibíjení na kříž, 7. Umírání na kříži. Povšimneme si hlavně

štíhlých, až příliš hubených postav, dlouhých rukou a nohou. Posun těla u mnohých osob dobře je odpozorován skutečnosti; o výrazu tváří lze tu mluviti jen s reservou. Plochy nejsou přeplněny; na některých polích uzříme pozadí architektonické i krajinné po tehdejším plochém, neperspektivním způsobu.

Pole nejhořejší vyplňují dva letící andělé, již nesou společně velkou korunu gotického rázu. Nejvýše pak vznáší se holubice.

Obrazů takových bylo původně mnohem více na ostatních stěnách kostela, leč zmizely dávno pod omítkou napodobující kvádroví. Obraz zachovaný i přes svou renovaci zasluhuje pozornosti a hodí se dobře pro všebecné poukazy k rázu středověkých komposic nástěnných.

C) Starší období uměleckého průmyslu.

Předměty uměleckého průmyslu rozumíme výrobky řemeslné, jež vynikají nad obyčejný průměr předmětů příslušného druhu jak svým provedením tak i účelem, k němuž byly pořízeny, a začasté jsou dílem velkých umělců. Nejčastěji vyskytují se u těch odvětví výrobních, jež pracují s drahým materiálem, poněvadž tu nákladnost a sklon k ozdobnosti sám sebou přivodí též řešení umělečtější. Ve starších obdobích omezuje se umělecký průmysl zpravidla na výrobu ozdobných, slavnostních jaksi a přepychových předmětů liturgických a pro potřebu dvorní, ze zlata, stříbra, bronzu, z kosti a dřeva a pod. Podobně v oborech textilních hlavním polem činnosti byla výroba bohoslužebných rouch církevních a pro hodnostáře světské. Že dílny toho druhu dávno již v Olomouci existovaly, je více než domněnkou, ale nezachovalo se o tom přímých dokladů a do dob našich udrželo se velmi málo předmětů bezpečně olomuckého původu. Je jisto, že v Olomouci kvetlo zejména zlatnictví a výroba církevních rouch již od dob, kdy založeno bylo biskupství; ale převraty války třicetileté přerušily veškeren tento rozvoj a zbavily město skorem všech cenných předmětů toho rázu. Co jen dalo se odnésti, uloupila hrabivost švédská, a jen zázrakem udrželo se v pokladech chrámových, hlavně dómském, několik výrobků středověkých z období pozdější gotiky. Jsou to monstrance, ostensoria či skřínky pro ostatky svatých, relikviáře s podobným účelem, různé nádobí, svícny a pod.; některé krásně jsou reprodukovány a popsány v „Církevních památkách". Městské museum zdejší vzniklo jen z nahodilého získávání předmětů tohoto oboru a nemá pro starší období téměř ničeho; vedle toho vadí tu velice, že nebyly pořízeny přesné záznamy o nalezišti a původu předmětů, a že nejsou dosud ani náležitě uspořádány. Více snad tají se v domech soukromých, hlavně v residencích církevních.

K definitivnímu a přesnému rozboru této partie bylo by potřebí zvláštní samostatné publikace, v níž otiskly by se všechny archivní doklady k historii jednotlivých cechů a řemeslných organisací, pokud se dají shledati, a předměty reprodukovaly se co nejhojněji a v náležitém měřítku. Pro náš rámec musí postačiti zatím ukázka a popis jedné z nejkrásnějších prací zlatnických pozdní gotiky v Olomouci, k níž připojujeme pro další rozšíření látky popis a reprodukci vzácné ukázky zlatnické práce renaissanční, která chová se nyní v Drážďanech a již získali jsme právě pro její vzdálenost a nemalý význam její pro kul-

turní dějiny Olomouce; pro poznání technické vyspělosti řemesel tehdejších poslouží nám velmi dobře dějiny a popis olomuckého orloje.

1. Gotická monstrance u sv. Michala.

Ukázku a popis vzácné památky té uvádíme z „Církevních památek z Olomouce" díl I. na str. 28—29, obraz XXI. (v příloze), chtějíce tím zároveň milovníky umění upozorniti na krásnou tuto publikaci (náklad Hölzlův, dva díly za 36 K). Popis prof. Adolfa Nowaka v překladu dra. Josefa Kachnika zní takto:

„Žádné odvětví drobného umění ve středověku neposkytovalo zlatníku zběhlému v architektonických pravidlech gotiky větší volnosti užiti tvarů slohových jako monstrance, a brzy setkáváme se s převelikým množstvím tvarů podoby gotických věží. (Obr. č. 33.)

Monstrance u sv. Michala zhotovena je ze stříbra jedenáctilotového, jest celá pozlacena, výšky 0·91 *m*, šířky 0·31 *m*, a váží 16 liber. Jest typu úplně slohového a ukazuje obvyklé tvary gotiky, přece však postrádáme zcela přesného provedení a pozorujeme mnohý přídavek pozdní gotiky, jako n. p. oblíbené plameny ve kružbě oken, prohnuté oblouky a četné přídavky tvarů z přírody vzatých.

Úprava monstrance této jest bohatá i skvělá. Dosti vysoký článkovaný podstavec tvoří osmilistou růži, jejíž okraj obepíná prolamovaná galerie. Mnohohranný hladký sloupek má veliký nodus na způsob čtyřstranné kapličky, jež na stranách jest ozdobena gotickými okénky, štítky, fialami, opěracími oblouky a pilíři, na vrchu pak galerií. K sloupku pojí se nodus žlábky a pásky, čtyrstranná, šupinovitá jeho střecha má podobu komolého jehlance, pomocí pak široké konsoly přechází v patu tabernaklu. Nad střechou kapličky vyrůstá vzácně provedené, rukou vytepané gotické lupení. V otvoru sklem opatřeném jest okrouhlá schránka pro Eucharistii s lunulou, majíc kolkolem článkovaný kovový oblouček. Nad poprsník retabula sklání se anděl drobnou kružbou zdobený.

Nosiče a podpory tabernaklu jakož i celé vrchní soustavy rozvinují se v nesmírné množství kapliček a svazů opěracích. Štítky a fialy, z jejichž všech konců vyrůstá lupení, obklopují a věnčí jednotlivé části. Věžovitý útvar nad tabernaklem má dva baldachýny, pod nimiž stojí dvě něžné postavy, Panna Maria s děťátkem a jakýsi světec. Vrchol skládá se ze dvou pater ozdobených bohatou ornamentikou a jemným prolamováním, nade vším pak strmí vysoká, čtyřstranná věž, jejíž hrany jsou posázeny lezouny; konec zdobí křížová kytka.

Monstrance popsaná jest jedním z děl rozhodně nejlepších, jaká vytvořilo středověké zlatnictví. Umělecká výzdoba a množství jemných podrobností architektonickou zručností provedených zasluhuje důkladného prohlédnutí."

2. Zlatá miska Augustina Olomuckého.

Ve sbírkách královského saského dvora v Drážďanech v tak zv. „zeleném sklepení" (Grünes Gewölbe) uložena je v síni IV. „stříbrné" pod č. 40. zlatá miska nevelikých rozměrů, již katalog sbírek označuje

to: „Zlatá miska se vsazenými římskými mincemi zlatými (aurei), tak miska olomucká, kterou Augustin Käsenbrot, kancléř a ný písař krále Vladislava Uherského a probošt olomucký r. 1508

Obr 33. Gotická monstrance u sv. Michala.

oval učené společnosti Dunajské." Dříve umístěna byla v kabinetě nismatickém, odtud při novém pořádání sbírek r. 1892 dána sem. V 18. století zavdala podnět k publikaci Jana Gottloba Boehmia: e Augustino Olomucensi et patera eius aurea" a t. d. („O Augustini Olomuckém a jeho zlaté misce") s připojeným popisem misky od

[illegible] a Lipsku. Jiří Konrád [illegible] č. 5. V novější litera- [illegible] v programmu olom. ně- [illegible] Dunajská a počátky huma- [illegible] Truhlář: „Huma- [illegible] Vladislava II.“ v Praze 1894

[illegible] uherském kancléři dru. [illegible] dalších částech spisu. Zde [illegible] jejího původu, určení i [illegible]

[illegible] z Lobkovic stanoví Boehme. [illegible] posílána do Brna a po té [illegible] v letech 1496—1512. [illegible] se. Je jisto jen tolik, že [illegible] dle svého rodiště, a [illegible] listy Bohuslavovy nepraví. [illegible] dle něhož Augustin [illegible] 1508. Ale tím není ještě [illegible] Augustin v Olomouci [illegible] od r. 1506 proboštství [illegible] v Olomouci, ale snad [illegible] že miska vznikla [illegible] do r. 1496. Čistě renais- [illegible] by nejspíše tomuto mínění.

[illegible] střední mezi zlatem du- [illegible] měří asi 20 *cm*, váha [illegible] jsem zhotoviti za pobytu [illegible] správy: snímky po- [illegible]

[illegible] skládá se z kruhového dna [illegible] jen lehce se zvedají, [illegible] Měkký materiál zavinil, [illegible] okraj obvodový není již [illegible]

[illegible] a vyplněno vypuklým tepa- [illegible] v dětské podobě na jakémsi [illegible] do misky, v levé drží hrozen [illegible] vystiženy jsou též zá- [illegible] rostlinným ornamentem. [illegible] Patri.“ „Geniovi a [illegible]

[illegible] římskými z doby císařské. [illegible] 11. Pro každou minci [illegible] kolem něhož vine se věnec [illegible] k věnci proplétají se [illegible] závity: kolem dna stáčejí [illegible] geometrické pravidelnosti ani sym- [illegible] tvaru, ale všechny jsou si

podobny. Poukazuje to k výrobě řemeslné, přímo do kovu bez předchozího nákresu. Mince jsou originály a náležejí různým císařům a jich manželkám od Augusta až po Konstantina Velikého; některé nápisy kolem hlav lze přečísti i na zmenšené reprodukci, zvláště pomocí lupy. Nejsou seřaděny v pořádku chronologickém. Zdržovati se výpisem jich

Obr. 34. Vnitřní plocha zlaté misky olomucké.

podle Tenzla nezdá se nám pro účel náš potřebným. Mince a umělecké předměty zvláště antické sbíraly se velmi horlivě za doby humanistické, patřilo to k módě a dobrému tónu. Augustin měl velikou sbírku takových předmětů, jichž získal hlavně za pobytu v Italii.

Strana vnější či spodní (obr. č. 35.) myšlena je v zásadě jako negativ plochy vnitřní. Vydutým ornamentům vnitřním odpovídají tu vy-

pukliny, ale nikoliv jen jako pouhé stopy vrývání, nýbrž tvary tepány jsou tu zase samostatně; jedině jamky pro mince ukazují tu vlastní rub, a mince vidíme tu po jejich druhé straně. Dno je zvýšené pomocí několika kruhových oblounů a ponecháno úplně bez ozdob, nesouc jen nápis a jakousi značku.

Obr. 35. Vnější plocha zlaté misky.

Plocha tato činí dojem mnohem umělečtější práce než-li uvnitř; motivy mají tu více stylu a kresebné krásy. Spatřujeme tu různé kombinace akantových úponků ve známých renaissančních tvarech středových i podélných, spirálách a prutech ovinutých páskami. Místy vybíhají větvičky v rohy hojnosti nebo hrozny a různé květy; na jednom místě košík pro lupení má tvar masky. Hlavní pole pro tyto ozdoby jsou místa

mezi mincemi zevnější řady, jež jsou tu dále od sebe; vnitřní jamky spjaty jsou kroužky. Podobně jako uvnitř neopakuje se žádný z motivů v téže podobě, ani není symmetrických vztahů mezi výplněmi tvořícími si protějšek. Fantasie a tvořivost pracovala tu zcela volně od plochy k ploše.

Mince jeví na spodních stranách vypukle zobrazené různé hlavy a postavy s nápisy, zvířata (tak slon), triumfální průvod, „sella curullis" (úřednické křeslo) a pod.; některé z vnitřního kruhu rozeznáváme i na našem obrázku.

Přihlédneme ještě k nápisům, jež nese tato spodní strana. Kolem obruby vine se nápis (na obrázku ovšem se ztrácející) tohoto znění:

Phoebigenum — sacrata — cohors — et — mysticus — ordo —
hac — patera — Bacchi — munera — larga — ferant.
Procul — hinc — procul — este — profani. —

v českém překladu metrickém:

„Zástupe posvátný, tajemná řado Světla rozenců,
Bakchu darův hojných této na misce věnuj!
Vari pryč, vari odtud, vy nízcí!"

O výklad pokoušeli se uvedení dva spisovatelé Boehme a Tenzl či řešili vlastně jen, které z obou mínění již dříve vyslovených je lepší. Jedni usuzovali ze slov „mysticus ordo", že byla to společnost alchymistů počtem 7 nebo 9, jiní — a k těm naši vykladači též se přidávají — rozumějí touto „kohortou" humanistickou společnost Dunajskou v Pešti, jejímž členem byl dr. Augustin po dlouhá léta. Výklad ten je také jedině správný. Augustin byl tělem duší oddán všem zvyklostem literátů humanistických; o alchymii nemůže tu býti řeči. Miska měla patrně sloužiti při slavnostních hostinách na ovoce a pod.; stěží lze si představit, že by se bylo pilo přímo z ní, a název „pohár" u Truhláře není tudíž vhodný.

Věnování tomu odporuje poněkud nápis na vlastním dně, jenž zní: „Aug. — olom. — sibi — et — gratae — posteritati — MDVIII." („Aug. olom. sobě a vděčnému potomstvu 1508".) Ale odpor ten dá se zmírnit, vyložíme-li si, že Augustin myslí na sebe jako člena učené společnosti, jíž misku věnuje, a vděčným potomstvem že jsou míněni asi pozdější její členové.

Tichého tohoto svědka hlučných humanistických symposií měly později stihnouti osudy mnohem pohnutější. Dle Boehme (po něm Saliger na str. 14.) byla miska v Uhrách uloupena od Turků, a dostala se nějak do Azova, kdež r. 1696 ukořistili ji Rusové, dobyvše této pevnosti. V Rusku koupili ji Židé a procházela bůh ví jakýma rukama, až koupil ji hrabě Volfgang z Beuchlingen, kancléř polského krále Augusta III. Saského; a tak dostala se ubohá miska konečně do Drážďan a uložena tu do sbírek kurfirstských, později královských. Pestré toto dobrodružství živě připomíná podobné osudy našeho evangelia remešského. Kdyby Augustin byl ji vzal s sebou do Olomouce, byla by snad tu zůstala, nebo se dostala do Švédska; v tom případě patřila by také více do našich místních dějin, ač rozdíl ten není podstatný, a konečně názvem misky ve sbírkách drážďanských každý návštěvník odkázán jest pátrati po ní v dějinách Olomouce.

3. Orloj radniční.

Této pamětihodnosti města Olomouce náleží v našem spojení vlastně vzpomenouti na její vznik a někdejší podoby, jichž poslední fásí je nynější pronikavá rekonstrukce celého díla. Do dějin umění patří konečně tyto t. zv. umělecké hodiny jen do té míry, pokud lze v konstrukci jejich viděti více než pouhou řemeslnickou dovednost při díle tak složitém a pokud druží se k němu skutečně umělecká výzdoba. Po stránce poslednější neměl orloj zprvu velkého významu a nyní opět klesl oproti své podobě po 3tí opravě r. 1746, kdy malíř Handke učinil z orloje dílo umělecké. Nyní nemůže olomucký orloj vykázati se tak cennou okrasou, jakou jest pro orloj pražský kalendarium Manesovo. Účelem naším není snad podrobně popisovati orloj nynější; vyobrazení podáváme jedině proto, abychom mohli poukazovati k některým dřívějším jednotlivostem (obr. č. 36.).

Obr. 36. Orloj radniční v podobě nynější.

Pro bližší data odkazuji čtenáře ku pěkné monografii T. X. Parschově: „Die Olmützer astronomische Kunstuhr“, v Olomouci Vavř. Kullil 1900, kdež naleză se též vyobrazení orloje s obrazy Handkovými.

Původ orloje znám je z nápisů na orloji starém, jež vždy byly zachovávány; není příčiny pochybovati o správnosti těchto dat, i když není jiných dokladů listinných. Podle

zhotovil orloj Antonín Pohl ze Saska s jedním pomocníkem v le- 1420—22. Týž mistr vystavěl později též orloj podobný ve Vratislavi. není ovšem původcem, jak se myslívalo dříve, pražského orloje prý již 19, poněvadž tento vznikl až r. 1490 dílem mistra Hanuše. Tím méně staty mají ovšem pověsti, že byl v Olomouci městskou radou oslepen k stroj zkazil (pověst stereotypní při orlojích vůbec.) Dílo Pohlovo v Olo- ci bylo tak v našich zemích nejstarší a na svou dobu velmi znamenité. ší dějepisci olomučtí uvádějí, že byla tu zvonková hra o 16 zvon- , umělý měsíc a pohyblivé figurky; ciferník byl staročeský, celý o hodinách. Snad pocházejí již z této fáse andělíčci umístění u zvonků ějších, poněvadž jsou skutečně starého původu, toho druhu nyní na m orloji jediní.

Orloj brzo se pokazil i byl r. 1572 poprvé opravován Hanu- n Pohlem ze Slezska, prý potomkem Antonínovým. Pomáhal mu ňský professor mathematiky Pavel Fabricius, jenž navrhl výborný etář a kalendář od r. 1579 do 1671. Ciferník staročeský zaměněn ovičním německým o 12 hodinách, figurek pohyblivých bylo přidáno. éto podobě byly r. 1598 přidány malby.

Tak udržel se orloj až do okupace švédské 1642—1650, za níž úplně zpustošen. Teprve r. 1661 počalo se pomýšleti na druhou avu, již provedl olomucký hodinář Frant. Jahn za podpory olom. ity Ant. Gerharbta. Tehdy měl orloj kalendář a stroj astrono- ký, mnoho nových sošek, mezi nimiž svatý Jiří a sv. Václav; fresky razovaly svobodná umění (východisko pro Handka i pro malby ny- ší), v poli prostředním byl portrét císaře Leopolda I.

Opětnou zkázu zavinila pak zase okupace pruská r. 1741—2; ze zy té zachráněn byl orloj r. 1746 opravou třetí. Hodinový stroj avil olomucký hodinář Jan Gemple, stroj hrací pořídil pasovský hanář Jan Pavel Weniger, nové fresky maloval Jan Krištof ndke, malíř olomucký. Zachoval celkem obsah maleb starších. Na ách výklenku byla v levo od shora dolů zobrazena arithmetika, onomie, architektura a mechanika, hudba, v pravo v témž postupu orika, geografie, gramatika a píle; na horním oblouku výklenkovém Apollo s Pegasem a dva filosofové, neznámo kteří. V poli orlojovém dole postavy rytířské, píšící latinské nápisy do desk, nad zvonkovou u Marie Terezie dosud zachovaná, nejvýše Strabo a Ptolemeus. Malby dkovy byly plny života a krásného provedení jako vše, co pochá- z jeho výborného štětce. Mezi figurkami vyskytoval se pastýř píska- na pět píšťalek, mužík, jenž tahal za zvonec (jako smrt na orloji ském), jiný modlil se růženec a spouštěl každou hodinu 1 korálek, zase tloukli hodiny do desky a počítali je na prstech. Sv. Václav al hlavou, sv. Jiří a drak stále se sráželi v boj, sv. Tři králové se ěli a sv. rodina utíkala do Egypta.

V druhé polovici století 18. hodiny upadly zase. Oprava čtvrtá se až r. 1810; podnikl ji vídenský hodinář Martin Briegel. rakter z r. 1746 nebyl ničím porušen, takže orloj zůstal ve své fási tí. Pouze sv. Jiří a sv. Václav nahrazeni byli rájem, v němž had el se kolem stromu, přidána též různá zvířata, jež po každé hodině objevovala; píšťalové varhánky byly odstraněny. Fresky Handkovy y osvěženy novým nátěrem.

Ale již r. 1823 hodiny zase stály, a postály si tentokráte dlouho, až do 22. května 1898. Na podnik opravný pomýšlelo se ovšem již od r. 1866, ale teprve od r. 1885, kdy přičiněním starosty města Josefa z Englů založen byl „Spolek pro znovuzřízení orloje", počala vlastní akce, jež zatím omezovala se na hledání způsobu rekonstrukce a na sbírání prostředků peněžitých. Když plány byly ujednány a na penězích sebráno 25 tisíc zl., zadány byly r. 1895 práce takto: část astronomická a mechanická hodinářské továrně Ed. Korfhage v Bueru u Osnabrücku, figurální práce sochaři Bernardu Hoetgerovi ve Wiedenbrucku ve Vestfálsku, práce řezbářské Frant. Cellerovi v Olomouci a výzdoba malířská akad. malíři Richardu Bitterlichovi ve Vídni. Vrchní dozor měl architekt Jindřich Holitzky z Brna a po něm Robert Dammer z Vídně, jenž vypracoval skorem všechny návrhy detailů. Obnova ta znamená naprosté skorem znovuzřízení a orloj vstupuje tak do své fáse čtvrté. Ani obrazy nedaly se již obnoviti a proto namaloval Bitterlich obrazy nové, zachovávaje jen výjevy výše vypočtené a symboliku Handkovu. Rytířské postavy dole nahradil však výjevy ze života Antonína Pohla, an pracuje v dílně, potom pak an vrací se od díla zkázy; při tom dána tváři Pohlově podoba Josefa z Englů, jenž měl největší zásluhu o rekonstrukci, pomocník pak jest portretem malíře Bitterlicha. Bohužel obrazy nové malované na plech rychle se zkazily a sešly během 6 teprve let tak, že třeba pomýšleti na nové. Patrně nebyla práce zrovna solidní. Marno ovšem očekávati od správy města, aby práce ty byly zadány některému z vynikajících domácích umělců české národnosti. V dnešní své výpravě není orloj vůbec dosti čist od nepřístojných příchutí politických, poněvadž byl mu vtisknut i v maličkostech pronikavě německý ráz; a při tom lví díl značných sum, jež rekonstrukce pohltila, odplynul do vzdálených provincií německých.

Část IV.

Výtvarné památky období barokního.

Vstupujeme-li do barokního období umělecké činnosti v Olomouci, musíme prohlásit raději hned na počátku, že v rozsahu tohoto spisku a při jeho zvláštním účelu ani zdaleka není možno vyčerpati velikou tu látku anebo podati dokumentární a genetický nástin tehdejší umělecké práce v Olomouci v tom přesném vědeckém způsobu, jakým mají se psáti umění, mají-li býti podstatným krokem v před v chudé naší literatuře tohoto oboru. Úkol tento vyplnilo zatím dobře české vydání pěkné studie prof. Nowaka v „Církevních památkách z Olomouce“ díl II. Cílem naším není rozvinovat tento historický apparát, spíše nám jde o upozornění na krásy tvarů pomocí vyobrazení a stručný výklad jich, běží nám o základy i pomůcky pro umělecké nazírání na památky historické, jež u nás dosud je zjevem tak řídkým; odčiňovat toto neporozumění je jedním z hlavních úkolů školy a tudíž i naším.

Olomouc i v podobě nynější je posud ještě převážně dílem doby barokní. Hlavní skupiny stavebních hmot vyrostly tu za vlády baroku, tehdy vykrojily se do vzduchové modři rovinatých obzorů malebné silhouetty našeho města, rozvinuly se přední umělecké skvosty i vznikla prostá, intimní tvářnost olomuckých ulic a náměstí. Město je zkamenělým ohlasem té veliké, činorodé doby, jež byla nešetrnou k minulosti jen tím, že objekty zničené ve válce třicetileté neobnovovala v podobě staré, nýbrž ve formách mnohem širších a větších. Vždyť bylo městu doslovně vstávati z rozvalin, a je to štěstí, že obnovy ty spadly v jedno s obdobím, jež tolik milovalo uměleckou nádheru. Doba jen o něco pozdější a nynější už teprve byla by tu zbudovala tvary naprosto všední, bezvýrazné a mdlé. Bez jakéhokoliv nadsazování lze říci, že pro barok je Olomouc prvním mezi městy moravskými, nevyjímajíc nikterak Brna, a že sleduje barokní Prahu jako daleko sice skromnější, ale přece jen lepá a sourozence rysy svými podobná sestra.

Druhá polovice 17. věku a první dvě třetiny 18. jsou dobou vzniku pro celou radu monumentálních budov olomuckých, jež buď vyrostly zcela nově, anebo jsou nástupkyněmi staveb dřívějších. Jediný chrám sv. Mořice obrovitým svým zevnějškem nepodlehl tomuto kouzlu nové svěží doby; dóm přerodil se již o něco dříve. Vedle těchto velikánů vyrostla tu řada důstojných soupeřů, chrám sv. Michala, Marie

Sněžné, a na výšinách východního obzoru nádherný chrám a klášter svatokopecký. Klášter Hradisko vyvstal ze ssutin v podobě zcela nové, zastiňující vše, co bylo tu posud. Na skaliscích západních hradeb vztyčily se mohutné stavební massy residence arcibiskupské a domů kanovnických, smělé a vzpínavé zdi kláštera jesuitského; k dómu přitulila se nejvýš malebná skupina obnovených kaplí sv. Anny a sv. Barbory i veselé zdivo olomuckého děkanství. Z dlažby městské vyzvedla se imposantní socha sv. Trojice a vyskočily effektní kašny, roztomilá podloubí, vysoké štíty střech, arkýře a portály domů i prostých měšťanských osvěžily tvářnost města svou malebností. A co nádhery uloženo bylo uvnitř budov všech, co nákladného, hýřivého plýtvání uměleckou výzdobou, jíž divíme se podnes, ač nedochovalo se nás z ní ani polovice.

V Olomouci žilo tehdy velmi mnoho umělců všech oborů, a to jak návštěv cizích zvláště italských a vídeňských, tak i mistrů domácích, zpravidla měšťanů, mezi nimiž byla celá řada stavitelů, sochařů, štukatérů a řezbářů, malířů, zlatníků a kovotepců všech odstínů a odvětví. Jak měli jsme již příležitost zmíniti se, vynikali zvláště olomučtí zlatníci a stříbrníci a to po celé říši; tak oltář, jejž Leopold I. daroval klášteru Klosterneuburskému u Vídně, byl zhotoven v Olomouci. Na úrodné půdě velikých úkolů rozvinula se místní dobrá škola malířská i sochařská, tvořící sice ve všeobecném duchu doby, leč se značnou dávkou individuality a uměleckého nadání. S mnohými jmény sejdeme se při popisu jednotlivých děl; zde budiž jen uveden výčet nejvýznačnějších jmen pro jakousi přehlednost.

Ve století 17. byli v Olomouci činni po většině ještě Vlachové; tak působil tu stavitel a štukatér Baltazar Fontana, Martinelli, malíři fresek Monti a Tencalla. Po té přejali práce umělci domácí a vytvořili si dokonce i jakousi odrůdu slohovou.

Stavitelé hlavní jsou: Petr Schüler, Jan Dechet, Adam Glöckl, Kristián Oed, Kniebandlové, Hackenschmidtové, Václav Beda a jiní.

Sochaři: Olomuckým Brokofem lze nazvati sochaře Václava Rendera, k němu druží se Jan Jiří Schauberger, Filip Sadler, Augustin Thomasberger, Jan Frant. Sturmer, Ondřej Zahner, Josef Winterhalder a sochařská rodina Zirnova.

Malíři: Freskové i oltářní obrazy maloval největší malíř olomucký Jan Kristián Handke, P. Antonín Lublinský, Karel Harringer, Jan a Josef Pilz, Josef Sadler; z Vídně přišel Kristian Brand, Jan Jiří Etgens, slavný Daniel Gran, Jan Josef Stern, Pavel Troger, malíř architektur Antonio Tassi. Oltářními obrazy vynikli Václav Nositzky, jesuita Ignác Raab (z Nechanic v Čechách), Jan Spilnberger, Jan Jiří Schmidt, později v Praze činný.

Mezi *zlatníky* jmenujeme aspoň Šimona Forstnera a Volfganga Rosmayera; též dlužno vzpomenouti *mědirytců* Antonína, Jana a Josefa Freindtů. Někteří byli sice rodem Češi, ale jinak příslušnost jejich k českému národu nelze stopovati v okolí té doby [illegible] německém a v době, kdy český živel zvláště již v Olomouci z [illegible] městské společnosti úplně vymizel. —

[illegible] se zařídíme tak, že podáme popis staveb i výzdoby [illegible] v jakou se za baroka všechna odvětví výtvarná vskutku

jí. Ale přes to uvedeme potom největší a typické ukázky jednotlivých větví, ovšem spokojujíce se jen počtem nejmenším; vypuštěna jest líně reprodukce některého z obrazů oltářních, protože spojena jest s neírnými obtížemi a originálu zpravidla již zašlého nemůže vystihnouti.

Obr. 37. Vnitřek chrámu na Sv. Kopečku.

Poutní chrám a klášter na Sv. Kopečku u Olomouce.

První fáse baroku zastoupena je u nás aspoň co do řešení architonického poutním chrámem P. Marie na Sv. Kopečku, vzdáleném

asi půldruhé hodiny východně od Olomouce. Z barokových kostelních staveb olomuckých jest tato původem nejstarší. Chrám vystavěn byl mezi lety 1669—1679, výzdoba vnitřku však opozdila se až k letům z prvních desítiletí 18. věku, až k r. 1734, a spadá tak v dobu, kdy vznikly kostely P. Marie Sněžné a sv. Michala. Pro historické poznatky o postupu a vývoji slohu jsou nejdůležitějšími věcmi půdorys a architektonická úprava, jež zvláště při stavbách chrámových v období barokním mění se plynule a dle určitých zákonů v tvary a poměry vždy nové. V baroku vystopujeme zřetelný postup od trojlodních a křížových půdorysů starší doby k stavbě jednolodní s přistavenými kaplemi, později jen s malými výklenky a na konec i bez těchto; loď příční záhy odpadá, soustava kupolí nahrazuje se klenbou souvislou. Tytéž proměny vyskytují se též v úpravě průčelí, věží, říms, sloupů a ovšem též ve výzdobě a členění ploch pro ni. Pro nás bude tedy hlavním úkolem najíti v každé ze staveb takové typické znaky určité barokové fáse či období.

Stavba svatokopecká slučuje v sobě starší typ podélný a křížový s typem staveb centrálních a křížení lodí vyznačuje jedinou kupolí. Zařízení to velmi připomíná na chrám P. Marie „Maggiore" v Římě, dle něhož prý též stavěna byla tato svatyně, ač není ve všem jen pouhou napodobeninou. Italský ráz stavby vysvětlíme si snadno přítomností mnoha umělců italských, kteří byli tenkráte v Olomouci zaměstnáni stavbou residence arcibiskupské. Na prvním místě stojí tu B a l t a z a r F o n t a n a, jenž měl dle všeho na veškeré disposici stavby lví podíl.

Podélný směr kostela dlouhého 55 *m* křížen je krátkou lodí příčnou, stejně vysokou; v křížení vznáší se kruhová kopule, spočívající na 8hranném tambouru. Obě strany podélné lodi vroubí postranní kaple, ale nerepresentují již lodí pobočných, nýbrž tvoří vlastně zevnější přístavky. Chrám jest až na loď příčnou stavbou již jednolodní. Již svými poměry architektonickými působí chrámová místnost velkolepě a právem počítá se mezi nejkrásnější barokové stavby v celé říši. Nejmohutněji působí tu široký „oblouk vítězný" před kopulí, opřený o dva massivní pilastry korintské, jež vystupují z čáry zdí. Rohy zdí v křížení lodí jsou seříznuty, čímž právě docíleno kombinace stavby středové s podélnou; lomy ploch velmi oživují rhytmus linií a osvětlení hornímu i postrannímu nabízejí se k nekonečným effektům ve střídání světel a stínů. Pod klenbou i pod klenutým přechodem zdiva v kruh kopule obíhá spojitá římsa kolem celého chrámu. Kupole vstavena je na tambour, jenž vyvíjí se z křížení pomocí profilované soustavy kruhových říms, korunovaných balustrádou.

Plochy pro výzdobu členi architektura tohoto období ještě sama. Ve starším baroku neuvidíme volných ploch zaujímajících celý strop a ponechaných malířům a výzdobcům k volné disposici. Zde přerušuje klenbu jednak kupole, jednak vysílány jsou z rohů ještě obloukové pásy křížové (příčné) do jednotlivých čtverců klenby, a tím rozpadá se strop v množství menších polí, každé úplně samostatné. Pro výzdobu malířskou ponechány jsou tu jen středy polí těch, orámované různými způsoby, a pak hlavně t. zv. pendentivy, sférické to trojúhelníky, jež vznikají na přechodu od seříznutých rohů zdiva pod kopulí k její římse a odděleny jsou od sebe oblouky překlenujícími lodi. Popsat celou

nádheru a složitost výzdoby v tomto chrámu je věcí zcela nemožnou. Vše, co od římsy nahoru dalo se vyplnit, pokryto je figurami štukovými a okrasami, jež tísní se kolem rámců pro obrazy, jen plochy v tambouru kupole nejsou tak přeplněny. Spodní stěny mají jen pod kopulí velké výklenky s nadživotními sochami čtyř evangelistů; jinak jsou pilíře i plochy zdiva ponechány úplně bez ozdob a působí šedivým tonem velmi klidně jako podklad pro nádheru částí hořejších.

Z figurální výzdoby hořejší zaujmou nás hlavně andílci sedící na vystupujících částech hlavní římsy; rámce obrazů nástropních neseny jsou podobnými anděly plasticky provedenými. Ornamentické motivy vykazují celou tu bohatost, ale zároveň těžkost štukových tvarů barokových. Zvláště ozdobné jsou tu pásy ornamentů na arkádách vítězných oblouků a v orámování fresek. Všechny motivy tu nalezneme: úponky, festony, guirlandy, akantové závitnice, snětí palmové, ovoce, mušle, kartuše a pod. Bohužel ublížilo se výzdobě při poslední opravě příliš sytými barvami, jimiž štuky byly natřeny.

Fresky v přední části hlavní lodi zobrazují loretánskou litanii, v presbytáři jsou obrazy ze života P. Marie. V pendentivech namaloval Jan Steger čtyři tehdy známé díly světa; v obrazech vinou se oblíbené pásky s nápisy. Též v kupoli maloval Steger výjevy ze „Zdrávas Královno", jež opravil později Handke; ty zachovaly se tu nejlépe ze všech. Mnohé fresky jiné, zvláště na stropech kaplí postranních, byly v nové době „opravovány" a rozumí se skorem úplně zkaženy.

V presbytáři povšimneme si čtyř krásných stříbrných reliefů, jež předvádějí nám historii zázračného obrazu a vznik kostela. Na dveřích ze sakristie nalezneme neméně skvostné reliefy ze dřeva, znázorňující různé oběti starozákonní.

V souladu s nádhernou výzdobou stěn je též architektonicky řešený hlavní oltář s obrazem Jana Spilnbergera „Navštívení P. Marie". Nad tabernaklem v paprscích svatozáře spočívá skulpturní zázračný obraz P. Marie, dovedně na kamenné desce vytesaný, ale pro hojné votivní dary téměř neviditelný. Vedlejší oltáře mají obrazy od Handka, Trogera, Francesca de Neve a Tobiáše Bocka (sv. Josef), jenž maloval též hlavní oltářní obraz u sv. Štěpána ve Vídni. S oceněním a charakterisováním obrazů oltářních jest však veliká potíž často nepřekonatelná: bylyť obrazy často „čistěny" neb dokonce přemalovány, takže není zachován ani jediný v původním koloritu, a umělecká modelace těl a rouch nahrazena často hrubými tvary nepovolaných oprávců. A tak můžeme na místě samém studovat skorem jen komposici výjevů zobrazených. Pro dějiny malířství jsou nám spíše jen pramenem než předmětem studia; za těmi musíme do obrazáren — ač mnohý z našich kostelních obrazů byl by se dobře hodil i do větších galerií.

Konečně zmíniti se dlužno o kazatelně se třemi basreliefy o případných thematech, dílu to bratří Winterhalderů a o velkolepě stavěných barokních varhanách, jež počal sestavovati brněnský mistr David Siebr a dokončil Antonín Richter.

Zevnějšek kostela je poměrně jednoduchý, jak tomu bývá u raného baroku. Façáda kostelní sestává z vystupující části střední a dvou postranních, jež končí věžemi. Členění vodorovné provádí se jedinou

hlavní římsou, jež rozšiřuje se uprostřed v trojhranný štít (rovněž znak staršího období); nad ním vystupuje mezi věžemi nástavec s balustrádou a polokruhovým obloukem. Oddíl nižší má troje dvéře a dvě patra s okny, z nichž hořejší 3 nahrazena výklenky pro sochy. Mezi okny vystupují jonské pilastry. Nejcennější částkou je hlavní portál z bílého pískovce, obstavený korintskými sloupy a obyčejnou úpravou římsy hoření i štítu s votivní deskou; pouze tři Zirnovy sochy božských ctností jsou tu něčím zvláštním. Na korintských hlavicích sloupů portálových velmi originálně užito je podob ptačích krásně z kamene pracovaných. Oblouky, sloupy i plochy mezi nimi pokryty jsou lehce vypuklými ornamenty, z nichž hlavní funkci má šupinovitý ornament běžící po vnitřním ostění.

Kryty věží jsou na těžkou hmotu průčelního zdiva příliš nízké a drobné; podobnou chybou bylo, že kupole nebyla vyvýšena nad hřeben hlavní střechy, nýbrž nevysoko jen vyčnívá z ní, čímž dojem její zvenčí citelně je poškozen.

Průčelní dvoupatrové zdi stavby klášterní po obou stranách kostela členěny jsou širokými jonskými pilastry, jež nesou římsu a nad ní attiku se sochami 12 apoštolů od Josefa A. Winterhaldera. Okna kryta jsou pěkně kreslenými barokními přístřešky, rovněž tak obě brány.

Za kostelem prostírá se prostranné kruhové nádvoří s arkádovou chodbou kolem dokola. Naproti kostelu přerušena jest osmihrannou kaplí mariánskou s eliptickou kopulí. Stěny členěny jsou korintskými sloupy. Mezi nimi dole jsou výklenky pro sochy a velká okna, nahoře pak okna ovální. V kupoli jest veliký stropní obraz Handkův; štukovaný oltář hlavní je dílo Fontanovo. Zevně člení se façáda pilastry, kolem obíhá římsa nad okny vyzvednutá.

Uprostřed nádvoří stojí velká socha sv. Norberta, dílo J. A. Winterhaldera z r. 1753. Vysoký sokl dekorativně držený nese postavu sv. Norberta s monstrancí, v pohybu žehnajícím. Na menších nestejně vysoko vykrojených ústupcích soklu klečí níže dvě jiné postavy světců. Plocha podstavce pokryta je reliefy ze života sv. Norberta. Socha působí víc dekorativně než monumentálně.

2. Chrám sv. Michala.

Časově druhým chrámem barokního slohu v Olomouci jest kostel sv. Michala „Na hradě". Mohutné jeho tři kupole vznášejí se na nejvyšším bodu města a přispívají největší měrou k malebnosti pohledu celkového na město i různých pohledů vnitřních z ulic a náměstí; jeden z nich viz níže na vyobrazení barokových domů z Dolního náměstí.

Na vynikajícím tomto místě stávala již dříve kaple a pak gotický kostel sv. Michala (viz str 78), tento však pro tmavost zrušen a počalo se s přestavbou od roku 1676, ve slohu barokním ranního období. Při tom zachováno ze staršího kostela zdivo zevnější až k oknům i vnitřní půdorys, a vedle toho udržela se též jedna ze starších věží poblíž nového průčelí se starou zakládací deskou někdy gotického kostela: „Anno 1482 hoc opus est inceptu(m)". („R. 1482 počalo se toto dílo.") Následkem této stavitelské adaptace nedopadl zrovna slohově ani zevnějšek ani půdorys chrámu; v tomto hlavně soustava kupolí učinila

změny a nepravidelnosti. Ale za to u nynějšího kostela hlavní architektonický půvab leží v těchto kopulích, k čemuž přistupuje nádherná výzdoba zvláště hořejších ploch, zdařile obnovená a doplněná při opravě kostela roku 1894—97, pravý to skvost dekorativního umění barokního plného citu a vkusu, jímž kostel tento řadí se mezi nejskvělejší místnosti v městě i zemi.

Stavba nového kostela počala se roku 1676 péčí řádu dominikánského, jenž tehdy u kostela sídlil, a protáhla se do roku 1707, kdy chrám byl vysvěcen. Již roku 1709 za ohromného požáru olomuckého kostel vyhořel, i byl nově zřizován a opravován až do roku 1746. Jako na Sv. Kopečku tak i zde pochází výzdoba z doby pozdější nežli výstavba zdí. I potom trpěl kostel velmi za obléhání pruského a byl znovu obnovován. Roku 1784 byli dominikáni posláni do kláštera na Bělidlech, budova klášterní postoupena semináři kněžskému a kostel sám stal se farním místo zrušeného kostela P. Marie v Předhradí.

Průčelí nynější nabylo své podoby za předposlední opravy r. 1829. Jest zcela jednoduché; pilastry s jonskými hlavicemi dělí je na 3 díly; střední vystupuje do popředí a má nedosti význačný portál, k němuž se jde po 10 schodech. Nad vchodem je velké polokruhové okno, vedle jsou výklenky se sochami Spasitele a P. Marie, jež stály dříve na hřbitovní zdi kostela P. Marie (viz obr. 16.) a byly dílem olomuckého sochaře O n d ř e j e Z a h n e r a. Hlavice pilastrů nesou silné římsoví; nad ním zvedá se těžký štít obloukový, maskující ostrý štít střechy.

Zdi postranní, vlastně jediná severní, členěny jsou jen nepatrně lisenami, ve výšce umístěna jsou polokruhová okna v jediné řadě. Vidíme místy stopy po staré římse, k nimž až sahala okna gotická. Vzadu končí kostel úplně pravoúhle rovnou zdí, jež stojí skorem na okraji vysoké stráně a zdi hradební; vysvětlení této zvláštnosti najdeme v půdorysu.

Střecha kostela ustupuje skorem úplně třem velikým kopulím, těsně k sobě přistaveným; prostřední dominuje výškou i rozměry. Tamboury (bubny) jsou osmihranné, členěné lisenami a mají polokruhová okna. Kryt střechový má u prostřední kopule tvar stlačené polokoule, u postranních je prohnut; střecha přechází pak v lucerny s příklopem v podobě zvonku. Věž z kostela gotického dostala po roku 1747 jednoduchou sedlovou střechu s vížkou; slouží i nyní za zvonici.

Pro půdorys kostela rozhodující byl terrain, jenž nedopustil založení příčné lodi již ve starém kostele, a tak představuje nám chrám i teď stavbu longitudální (podélní) a to v míře ještě zvýšené, poněvadž kůr mnišský pro nedostatek místa v lodi položen byl za hlavní oltář, t. zv. žaltář (psalterium), místo pro modlení žalmů. Zařízení to je zajímavou odchylkou od obvyklých půdorysů barokových; záleželo tu na získání co nejvíce místa, a prostor ten není již vlastní součástkou kostela, proto místnost uzavřena prostě pravoúhle, nikoliv v pokolokruhu nebo mnohoúhelníku.

Vlastní loď chrámová, jediná, dle kopulí dělí se na 3 pole čtvercová. Těžké massy vysokých kopulí musily býti řádně podepřeny, i spojeny byly na každé straně 3 pilíře příčními zdmi s hlavní zdí pokrajní, a v místech tak vzniklých zařízeny kaple, spojované mezi sebou vysokými průchody, opět anomalie, poněvadž jinde totéž uspořádání

představuje lodi pobočné. Postranní plochy těchto čtverců členěny jsou sdruženými pilastry z imitovaného červenavého mramoru. Spojené korintské hlavice třpytně pozlacené tvoří souvislý pás přebohatých tvarů štukových; mezi silnými volutami hlavic vinou se těžké festony z listoví a plodů. Nad hlavicemi probíhá vysoká attika vyzdobená plastickými ornamenty rostlinnými, snětmi palmovými, mušlemi, spirálami, hlavičkami a pod. Z římsy nad attikou počínají vyvíjeti se přechody ku základnám kopulí; jsou vykrojeny vždy čtyřmi rozpjatými arkádami, zbývající klínová pole čili pendentivy (cvikle) pokryty jsou freskami.

Kopule střední má základnu kruhovou, druhé dvě osmihrannou, ale i střední přechází výše v osmihranný tambour (obr. č. 38). Vlys pod hlavní římsou je u střední kopule bohatě vyzdoben, u ostatních je prázdný. Mnohonásobné římsoví nad ním korunováno je kuželkovou

Obr. 38. Soustava kopulí u sv. Michala.

balustrádou jako v kopuli na Sv. Kopečku. Tamboury jsou členěny korintskými pilastry a mají polokruhová okna. Nad tím počíná teprve přechod ve vlastní báně, maskované zvenčí již střechami. Prostřední má žebra hojně dekorovaná, plochy úsekové rovněž vyplněny prací štukovou, jež nyní jest velmi svěže a lahodně kolorována. V 6 polích nalezneme fresky zachované ve stavu původním, asi dílo olomuckého malíře Ferd. Nabotha. Zobrazeno tu: Zvěstování, Klanění pastýřů, Tři králové, Ježíš v chrámě, křest Kristův, Vzkříšení a Kristus na trůně. V ohromné výši, v níž se obrazy vznášejí, postřehneme jen komposici a celkový dojem barevný; starší barok neponechával freskám velkých míst souvislých, i jest měřítko obrazů zvláště na velkou výši vždy příliš drobné a fresky působí tu vlastně jenom jako dekorace ploch. Nejvýše pak vznáší se osmistranná lucerna rovněž ještě malovaná, uprostřed s holubicí sv. Ducha. Kopule postranní jsou nižší a dekorovány prostěji, leč vždy velmi účinně. V pendentivech hlavní kopule vymalováni jsou čtyři učitelé církevní, v kopuli západní bližší vchodu 4 evangelisté (tu u sv. Matouše značka: Matthaei E. Pitzek 1706), ve východní

u presbytáře čtyři archandělové, vesměs v pěkném provedení mohutných postav i s krásnou kresbou, s níž nynější obnovený kolorit nerušivě se snoubí; výplně ty jsou patrně všechny dílem téhož malíře.

Tato soustava kopulí v Olomouci jediná poskytuje neobyčejně malebných perspektivních pohledů zdola; horní osvětlení z tambourů dodává v různých dobách denních vždy nových a nových effektů světelných, jež s lahodnou a nyní úplně čerstvou, ač nikde křiklavou barvou výzdob a s ušlechtilou hrou nejrůznějších linií pojí se v obraz vznešené krásy.

Obr. 39. Klenba v presbytáři u sv. Michala.

Neméně účinna je výzdoba souvislé valené klenby presbytáře, členěné jen dvěma arkádovými pásy. První oddíl nese v ozdobném rámci slušnou kopii milánského obrazu Leonardo da Vinci „Poslední večeře Páně“, další pak čtyřrohou hvězdu, jejíž pole vyplněna jsou obrazy z Nového zákona; ostatek plochy pokrývají drobné a ušlechtilé ozdoby štukové v barvě bílé. Arkády zdobeny jsou v souhlasu s ostatními štukem barevným. Obrázek náš (č. 39.) podává tento detail jako ukázku výzdoby, pokud lze ji fotograficky zachytit (máme-li docílit správného dojmu, třeba jest vyobrazení vyzvednout vysoko nad sebou a dívati se jedním okem).

Na hlavním oltáři barokové architektonické úpravy nalezneme dobré sochy sv. Ambrože, Augustina, Řehoře a Jeronýma, nejvýše pak sochu sv. Michala. Oltářní obraz P. Marie dobře se celkem zachoval. Oltáře poboční mají pěkné řezby, vyniká tu sv. Trojice a výjevy ze života P. Marie. Podobně kazatelna zdobena je reliefy hodnými povšimnutí. Mohutné varhany vyzdobeny jsou řezbářskou prací sochařů Thomasbergra a Sturmera. Nástroj ten pocházel z konventního kostela v klášteře Hradisku; při stavbě nynějších nových varhan užito bylo starých těchto skříní, čímž krása kůru udržela se úplně v slohovém rázu. Též lavice a skříně v kostele, zvláště pak lavice v žaltáři vynikají krásnou prací v různé technice prokládací (intarsi) a užití různobarevných dřev.

3. Chrám Panny Marie Sněžné.

Chrám tento vystavěl řád jesuitský v letech 1712—1716 na místě starého kostela minoritského (viz str. 77). Ze stavitelů a zednických mistrů největší účast na stavbě měl olomucký mistr Adam Glöckl. Pokud jsou též plány stavby od něho, nedá se říci. Na disposici stavby hlavní vliv měl tradicionelní vkus jesuitský a pak v nemalé míře staveniště, vymezené dosti úzce mezi hotovými budovami, takže bylo nutno kostel stavěti hlavně na dél ($53^1/_2$ *m*) a výšku (24 *m*); šířka celková měří jen něco přes 13 *m*. Zcela v duchu tehdejšího období jeví se nám chrámový půdorys jako přechod k stavbám jednolodním; dřívější lodi poboční proměnily se v kaple, oddělené od sebe příčkami, čímž souvislost lodí těch byla přervána. Později kaple ty stále se zmenšovaly, až zbyly z nich jen malé výklenky ve zdech. Uspořádáním takovým nabylo se o mnoho více místa pro věřící (na emporách) a místnost chrámová při vší rozčleněnosti semknuta přece již v prostor jediný, v němž poboční kaple nejsou útvary pararelními k hlavní lodi, nýbrž jen místnostmi vedlejšími.

Při popisu chrámu počneme průčelím. I zde padly na váhu mnohem více rozměry výškové než šířkové, a bylo potřebí jak náleží jich vykořistiti, aby dosáhlo se zevnějšku působivého. Nemálo přispěl tu též rozdíl mezi niveau ulice a podlahy chrámové, jehož bylo možno využiti ku založení schodiště a ramp, vedoucích k pobočním vchodům. Balustrové zábradlí vroubící rampy zhotovil Václav Render. Architektonicky vyjádřiti bylo možno jen vchod hlavní, a též zde hnáno vše do výšky (obr. č. 40). Po stranách polokruhových dveří vystupují ze silných podstavců trojice sloupů effektně sestavených; přední z nich je točený. Korintské hlavice a nástavce nesou břevnoví, nad nímž ve shodě s polohou sloupů vznáší se několikráte lomené zábradlí pavlače. Celá tato soustava je dílem Renderovým. Plocha nad dveřmi vyplněna je velkým kartušem se znakem řadu jesuitského (od Davida Zirna). Portál tento je nejpůsobivější částí průčelí a je vůbec největším barokovým portálem olomuckým.

Vchody vedlejší jsou mnohem nižší a vroubeny též ostěním, leč v sousedství portálu hlavního pozbývají významu.

Až k hlavní římse členěno je průčelí mohutnými pilastry, mezi nimiž řadí se okna ve tři patra nad sebou. Vedle toho vystupují po stranách hlavního portálu řady ozdobných výklenků Renderových, v nichž

stojí Zirnovy sochy barokní úpravy, trochu drobné do velikých výklenků i do celkových rozměrů stavby.

Nad vodorovnou římsou hlavní (s balkonem prohnutým dle zdiva střední části) počínají vyrůstati dvě věže vroubené pilastry a ukončené obyčejnou krytbou cibulovitou. Štít mezi nimi má nejapně vykrojený tvar, ozdobený nahoře titěrnou vásou. Tři výklenky se sochami ztrácejí té výši veškerého účinku.

Obr. 40. Portál chrámu P. Marie Sněžné.

Zdi postranní, pokud jsou volné, nejsou nijak zdobeny; ukončení rámu je polokruhové.

Vnitřek chrámový překlenut jest jedinou klenbou valenou, jež spo-vá přímo na arkadách, rozpínajících se mezi jednotlivými pilíři. Z ná-tavců pilířů vystupují po klenbě pásy, leč končí záhy u vykrojovaného ámce pro malbu nástropní, pokrývající souvislou plochu (úprava baroku středního a pozdního). Mezi pilíři tvoří se jednotlivé kaple završené

obloukem kruhovým; zeď nad nimi končí balustrádou pro empory, ložené nad kaplemi a opatřené velikými okny (obr. č. 41.).

V presbytáři stojí pilíře blíže u sebe i byly proto arkády zazd Prostor kryt je valenou klenbou, k níž druží se poloviční kopule z

Obr. 41. Vnitřek chrámu P. Marie.

rečná. Po stranách presbytáře jsou dvojité kaple, oddělené od pásem obloukovým.

Nad předsíní, jež skládá se ze tří čtverců, spočívá hojně vyzdob kruchta.

Pod kostelem jsou dvě krypty, v níž jsou pochováni příslušníci a příznivci řádu.

O výzdobu volných ploch dělí se práce štuková a fresky. Štukové ozdoby pokrývají hlavně spodní plochy oblouků nad kaplemi a stěny nad nimi, nahoře pak pásy pnoucí se po klenbě a její okraje kolem rámce obrazu stropního. Zvláště hojně vyskytují se tu dlouhé listy palmové a rákosové, motiv mezi ostatními obvyklými dosti svérázný. Místy však jsou detaily dosti hrubé, jak často stává se u štuku v baroku pozdějším.

Freskovým obrazům vykázal architekt souvislé plochy úplně k disposici malířově. Příliš dlouhá klenba byla rozdělena na dvě pole, lodní a presbyterní; obojí rozměrnými obrazy pokryl Karel Josef Harringer. V lodi namalován jest obraz „Historické vypravování o P. Marii Sněžné“, pojící se k legendě o stejnojmenném chrámu v Římě, dle níž místo pro kostel ten označeno bylo sněhem napadlým za horkého dne. Ve středu obrazu na stupních sloupořadí jakéhos vznášejí andělé obraz P. Marie, k němuž hrnou se věřící všech stavů. V presbytáři jest obraz „Oslava P. Marie v nebesích“. Obrazy oba trpí hlavně postavami příliš velikými a hřmotnou hmotností celé komposice, která by se hodila do výšky ještě mnohem větší. Ale ve využitkování plochy, v detailech kresby zvláště na tvářích a v sytém koloritu nalezneme stopy silné techniky a routiny vyškolené pro podobné úkoly. Obrazy jsou velmi dobře osvětleny; na obraz lodní dlužno dívati se hned od vchodu, na druhý asi z poslední třetiny lodi (druhdy malovaly se též obrazy proti sobě pro pohled z jediného místa uprostřed kostela).

Též stropy pobočních kaplí zdobeny jsou freskami, jež zobrazují výjevy ze života příslušných světců; v některých kaplích jsou i fresky na stěnách. Většina z nich jakož i fresky na čtvercích pod kruchtou pocházejí ze štětce Handkova, ale bohužel byly na mnohých místech těžkopádně renovovány.

Nemenší pozornosti zasluhují též mnohé obrazy olejové na oltářích, malované od předních umělců té doby. Tak obraz na hlavním oltáři, znázorňující opět děj téže legendy (na obraze hora zavátá sněhem), maloval r. 1721 vídeňský malíř Jan Jiří Schmidt. Mnohem lepší však jest jeho obraz na oltáři sv. Pavliny. Patronka města Olomouce lije tu s nebe zázračnou vodu, jíž hojí mor v městě zuřící; v levo dole viděti stavbu jesuitského kostela. Zvláště postava a hlava světice bývá znalci oceňována. Obraz má vročení k r. 1721. Též oltářní obraz v kapli P. Marie je z rukou Schmidtových. Oltářní obrazy sv. Františka Xav., Karla Borom., Jana Křtitele, Isidora a sv. Trojice maloval Handke.

Na oltářích barokových bývá uloženo nekonečné bohatství řezbářských výtvorů často velké ceny umělecké; nalezneme jich hojně i v našem chrámu. Krásně pracovány jsou též varhany, jež r. 1728 postavil Bohumír Helbig a figurami vyzdobil sochař Antonín Ricca. Zároveň zaujme nás zábradlí kruchty, přes něž přehozeny jsou záclony držené andílky, znamenitě a s přepychem ze dřeva provedené. Méně cenní jsou velicí andělé postavení na sloupy nesoucí kruchtu. Za to význačnou památkou barokního uměleckého průmyslu jest kazatelna z omítky sádrové, napodobující červený mramor; ozdobena je množstvím dřevěných soch a reliefem „Kázání na hoře“. A mnoho

jiných zajímavých podrobností dlužno nám ještě v tomto nástinu pominouti.

4. Kostel Božího Těla, sv. Štěpána a jiné.

Kostel Božího Těla v budově někdejšího konviktu jesuitského vystavěn byl zároveň se stavbou novější severní části konviktu r. 1724. Nákresy pro kostel i konvikt zhotovil olomucký stavitel Jan Kniebandl. Dle kronikáře olomuckého Floriána Lautzkého stával na témž místě již dříve kostel téhož jména, o němž máme zmínku v pověsti o vítězství Jaroslavově nad Tatary.

Kostelík jest zajímavou ukázkou centrální stavby z poslední fáse barokové, kdy pro půdorys východiskem bývají i křivky jiné než kruh a často velmi odvážné. V našem případě má půdorys tvar elipsový. Hladké stěny přerušovány jsou pilastry, jež nesou římsu a attiku obíhající kolem celé místnosti. Hořejší plochy vyzdobeny jsou pěknými ornamenty štukovými od olomuckého sochaře Filipa Sadlera.

Nízké klenutí vyzdobeno je freskami Handkovými, nejlepším to dílem tohoto malíře v Olomouci zachovaným. Celá řada obrazů pojí se tu k pověsti o Jaroslavovi ze Šternberka (viz níže). Strop jest největším skvostem toho druhu v Olomouci a jest co želeti, že místnost zůstává nyní po delší dobu těžce přístupnou, protože je nyní vojenskou správou úplně uzavřena. Též oltáře kostela jsou dobrými doklady řezbářské vyspělosti toho období. Mnoho bylo odstraněno a mnohý oltářní obraz zalíčen v době, kdy kostel byl modlitebnou protestantskou.

Zvenčí ovšem nevidíme z chrámu ničeho, protože celý je vstaven do zdiva konventu. Na vchod do něho upozorní nás jen schodiště uzavřené nyní mříží, a jednoduché dvéře s rovnou římsou, nad níž vstaveno je okno polokruhové, ovroubené dvěma sloupy.

Podobného typu jest též kaple sv. Štěpána v klášteře Hradisku, vystavěná r. 1730 od olomuckého stavitele Volfganga Reicha dle plánu Martinelliho: Jednotná místnost půdorysu oválného překlenuta je nízkou zrcadlovou klenbou; pilastry z imitovaného mramoru (od Jana Hagenmüllera) mají těžké pozlacené hlavice a nesou souvislou širokou římsu. Na stropě byla freska Etgensova nyní zalíčená, oltářní obraz sv. Štěpána pochází od Handka; na oltářích i kazatelně najdeme mnoho krásných výzdob řezbářských.

Zevně je kaple členěna toskanskými pilastry a výklenky; oválová okna nad výkleny protínají se s hlavní římsou. Kostelík ten je velmi zajímavý svou půvabnou úpravou a jest velmi názorným příkladem pro zásady pozdního baroku.

Z těchže let pochází též krásný portál kaple sv. Stanislava na dómě (obr. č. 42), vystavěný za biskupa Jakuba Arnošta z Lichenšteinu (1738—1745). Kapli samu založil již dříve biskup Stanislav Pavlovský (1579—1598) a dal pořiditi do dveří skvostnou bronzovou mříž, překrásnou to ukázku práce z kovu po způsobu ranního baroku, strop kaple pak byl vyzdoben freskami, jež r. 1740 nahradil novými Handke.

ortál sám kloní se již značně ke tvarům až rokokovým, jak je na sousedních obrubách, jež v téže době byly pořízeny pro mniky po stranách. Charakteristickým takovým tvarem jsou závoluty po obou stranách, jež vznikly z bývalých štítů trojhran- obloukových tím, že štít nyní myšlen jest jako rozlomený se ým polem jiným; konstruktivně nedá se tvar takový již vyložiti. ie nejhořejší a veškerá výzdoba prozrazuje svými smělými a petvary dobu svého vzniku. Na zmíněných volutách sedí v odváž-

Obr. 42. Portál kaple sv. Stanislava na dómě.

lohách zcela rokokoví andílci výtečně provedení. Celý portál n jest z krásného různě barevného mramoru a jest dílem vzácné .

ozšíříme-li okruh svých pozorování i do okolí, musíme na tomto vésti krásný poutnický chrám P. Marie v Dubu u Olomouce. bá stavba ta vznikla v letech 1734—56, tvůrcem jejím byl brněnitel Jiří Glitschnik. Jest to vysoký jednolodní chrám s vými̇sto kaplí a krásnou soustavou pilířů, jež nesou obíhavou attiku; prostor překlenut je imposantní klenbou valenou. Façáda zajímavé štukové okrasy v přístřešcích nad okny, pěkně pro-

vedené sochy a kamenný portál. Z obrazů oltářních nejlepší je hlavní od malíře Josefa Sterna; oltář sám zhotoven je celý z mramoru.

Mezi nejpozdějšími kostelními stavbami této přeúrodné periody barokové dlužno uvésti kostel sv. Kláry na nám. Frant. Josefa, (nyní stud. knihovna). Plány pro něj koncipoval architekt Václav Beda, leč kostel vystavěn potom r. 1773 ve tvarech mnohem jednodušších, tak prostých, že neposkytuje pro nás ničeho zvláště zajímavého.

Týž architekt vystavěl pak r. 1774 kostel P. Marie Pomocné v Nové Ulici u Olomouce z peněz, jež dala k tomu účelu císařovna Marie Terezie jako náhradu za kostelík z r. 1727, stržený při obléhání pruském, a z dotace městské rady olomucké. Pod obyčejným zevnějškem venkovského kostelíka tají se stavba pěkných proporcí; též nalezneme tu oltářní obrazy od neunavného Handka a jeho soudruha Pilze.

5. Klášter Hradisko u Olomouce.

Severní obzor bezprostředního okolí olomuckého překvapí chodce neobyčejnou svojí krásou ať za přívalu slunečních paprsků jasného dne či za měkkých, modravých svitů a tónů z jitra nebo podvečer. Rozlehlou rovinu vroubí v pozadí vlnivá linie posledních výběžků Jeseníkových, z nichž vesele bělá se zdivo kláštera a kostela na Sv. Kopečku, k východu vztyčují se mohutné věže dómské a malebné střechy staveb okolních, a ve středu líbezné scenerie ve svěží zeleni polí a stromů zvedá se nádherná, rozlehlá stavba kláštera Hradiska. Veliká díla kultury snoubí se s prostou, tichou poesií hanáckého kraje v celek jednotný a uchvacující svou lahodou, že zapomeneme toužiti po krásách cizích, dalekých světů a s rozkoší vtápíme zrak v půvaby kraje rodného. Nenalezneme věru snadno tak šťastně voleného místa pro architekturu neméně zdařilou, než na jakém vyrostla budova klášterní v nynější své podobě.

Nepatrný pahorek, nyní již mnohem nižší nežli býval dříve, jest ctihodným místem historickým. Jméno své má od hrádku, jejž vystavěl prý tu kněžic Břetislav r. 1030 pro manželku svou Jitku. Vévoda olomucký Otto I. proměnil budovu v klášter sv. Štěpána a dal ji Benediktinům. (Část I., str. 13.) Klášter trpěl mnoho nájezdy nepřátel, tak r. 1162 od Poláků, (tamže str. 14.) r. 1241 od Tatarů (str. 17.), r. 1432 úplně byl zbořen od samotných měšťanů olomuckých (str. 25.). Znovu postaven byl r. 1460 jako pevnost s ochrannou zdí a dán řádu praemonstrátskému. Hrůzy války třicetileté dotkly se kláštera ovšem též, a r. 1642 byla budova od Švédů spálena a skoro úplně demolována (str. 40.)

Po odchodu Švédů byly některé části na rychlo opraveny, ale brzy rozhodl se řád praemonstrátský, že budovu vystaví znovu od základů. Počátek stavby padá na rok 1659, a trvalo skorem celé století, nežli rozvinula se do celé soustavy budov, jak nalezáme ji nyní. Do r. 1661 postaven kostel konventní, r. 1673 přistavěna presbytář. Od r. 1679 stavěla se budova konventu; vlastní klášterní trakt má základní kámen s letopočtem 1686. Mezi lety 1679—1705 vystavěno vnitřní křídlo s knihovnou, mezi niž a kostel vsunuta r. 1705 střední hlavní věž. Ku přední nejkrásnější části t. zv. prelatuře základní kámen položen byl

, za jejíž stavby vznikla též kaple sv. Štěpána r. 1730. Se stavbou ch věží směrem k městu počalo se r. 1737, a na konec r. 1750 án skvělý refektář. Tak representuje nám klášter období baroku i pozdějšího a jest věru kusem historie umění, ale i při této i časové zachovali stavitelé slohovou jednotu a vyvršili stavby

Obr. 43. Celkový pohled na klášter Hradisko.

celek, jenž imponuje harmonií a vyrovnaností stavebních hmot a huje po té stránce královský Escuriál u Madridu, na kterýž svou cí připomíná. Pohled na klášter z hradeb hradišťského výpadu ne nám tu nejlepšího dokladu. (Obr. č. 43.)

o skvělé době slávy nastaly klášteru doby velmi trudné. R. 1784 išter zrušen a Praemonstráti odešli, prodavše mnoho obrazů.

se silnými nástavci, nesoucími přímočarý balkon se železnou mříží. Balustráda před vchodem sbíhá se také jedině k tomuto vchodu hlavnímu, vchody vedlejší vykazujíc jen pro pěší. Krásnou hru jednoduchých linií

Obr. 44. Průčelí prelatury v klášteře Hradisku.

v portálu ruší na obrázku dřevěná nevkusná deska s nápisem označujícím budovu jako vojenskou nemocnici; tu dlužno si tedy odmysliti.

Pole mezi pilastry vyplněna jsou třemi okny s polokruhovým zakončením, k nimž druží se dvě podobné ve zdi obloukové vlečené.

[illegible] pak nese
[illegible] zakončením
[illegible] s hojnou
[illegible] za okny
[illegible] šlankovaná
[illegible] s profilo-
[illegible] od Frant.
[illegible] reliefy
[illegible] dele než
[illegible] štitu vy-
[illegible] domìnu-
[illegible] sv. Norbert.
[illegible] dociluje se
[illegible]

[illegible] v I. patře
[illegible] štukovými

[illegible] zabi-
[illegible] západním až
[illegible] přední část
[illegible] a traktem
[illegible] jednodušeji vy-
[illegible] fronty
[illegible] v me-
[illegible] zalíčeni
[illegible] Vnitřní
[illegible] ež pusobily
[illegible] nimi zdobí

[illegible] konvent
[illegible] a dvěma
[illegible] zbytky by-
[illegible] nemluvili jsme
[illegible] zdi nále-

[illegible] ve stav-
[illegible] nynější mon-
[illegible] pořádku v čle-
[illegible] že kost-
[illegible] okna. Vlast-
[illegible] u konce vy-
[illegible] místnosti nemo-
[illegible] vládající celo-
[illegible] dvěma báněm-
[illegible] viz obraz ce-
[illegible] Kristián-
[illegible] účinně v př-
[illegible] se mohutné pilastr-
[illegible] prostředkují přech-
[illegible] věž k pozorov-

Zdivo traktu knihovního členěno je jako vnitřní stěny dvoru v prelatuře; podobně vypadaly též zdi ve dvorech konventních. Všude byly přízemní obloukové arkády, nyní naveskrz zazděné.

Budova konventní měla čtvero schodiště, z nichž zadní v průčelí severním je nejrozměrnější a bylo vyzdobeno velkými obrazy olejovými, z nichž jeden dosud udržel se na svém místě (Kristus na kříži).

Ve čtyřech úhelných rozích celého komplexu postaveny jsou šestiboké věže, splývající jednou stranou se sříznutým rohem zdiva. Jsou vysoké stejně jako nejvyšší díl prelatury (18 *m*) a členěny podobně ve 3 patra; v prvních dvou jsou pilastry jonské, ve třetím korintské. Kryt má úhledný tvar cibulový. Věže ty neobyčejně oživují dlouhé fronty zvláště postranní a jsou hlavním prvkem architektonické malebnosti celku; disposice jich připomíná nám, jak již zmíněno, španělský Escurial.

O kapli sv. Štěpána bylo promluveno již výše.

V popisu zajímavých místností vnitřních, pokud jsou zachovány aspoň částečně v původní podobě, počneme opět prelaturou.

Hlavním vchodem prelatury přijdeme do trojlodního vestibulu, v jehož výklencích stojí rozměrné, ale více jen dekorativní sochy čtyř ročních počasí od Jiřího Heintze z r. 1731. K traktu vestibulovému přidán je ve dvoře přístavek pro hlavní schodiště: v 1. patře má balkon, jejž nesou kompositové pilastry. Schody jsou po obou stranách dvojkřídlé s kamennými balustradami. Přijde se jimi do vysoké klenuté předsíně v 1. patře, s výzdobou štukovou i freskovou na stěnách i krásnými zábradlími po obou stranách (viz níže při dekorativní práci kamenické obr. č. 56). Ve výklencích stojí postavy šesti ctností v nadživotní velikosti, provedení dekorativního.

Krásně ovroubené dvéře vedou odtud do slavnostního sálu, nyní kaple nemocniční. Jsme v největší a nejkrásnější místnosti celého kláštera, jak dalo se tušiti již z průčelí. Prostorná síň je 21 *m* dlouhá a 13 *m* široká, výška pak měří $11\frac{1}{2}$ *m*. O členění zdí dělí se vystupující sloupy i pilastry, mezi nimiž povstávají rozměrné výklenky pro plastiky. Na straně průčelní propouští světlo 5 velikých oken, z nichž krajní jsou v obloukové vložce popsané již při průčelí; středními skleněnými dveřmi jde se na úhledný balkon nad portálem. Něžně pracované hlavice sloupů nesou attiku a bohatě členěnou římsu. Od této počíná rozpjatá klenba valená, dekorovaná nejdříve skvěle malovanou architekturou od Ant. Passi, jíž prostor zdánlivě o mnoho se zvyšuje. V pásu tom střídají se malované rámce pro obrazy z Nového Zákona (počtem šest) a malované balkonky ozdobené soškami, vásami a pod., vesměs malovanými s virtuosní technikou pro pohled perspektivní zdola. Nejhořejší římsa této malované architektury napodobuje silné prohýbání a končí místy ve volutové štíty s kartušemi. Veškerá klenba ostatní vyplněna je obrovským stropním obrazem Pavla Trogera: „Nasycení na poušti", jehož část uvádíme na obr. č. 51, kdež viděti jest též část malované architektury. Výklenky ve stěnách vyplňují veliké reliefy i plastiky volné vesměs z mramoru; podrobnější popis viz níže zároveň s vyobrazením (č. 49). Ve výstupcích okenních zaujmou nás medaillony ve štukových rámcích, nesoucí krásné sádrové

reliefy výtečné práce. Jest jich celkem deset a znázorňují allegorie různých vlastností: bohatství, štědrosti, lakomství, opatrnosti, spravedlnosti, marnivosti, zbožnosti, síly a přísnosti. Zvláště cenným je tu provedení stafáže krajinné jižního rázu a znamenitá modelace různých zvířat. Též dlužno si povšimnouti obojích krbů mramorových, s krásnou plastickou výzdobou hořejších částí pomocí váz a geniů (viz obr. 49). Podobná výzdoba korunuje též ostění trojích dveří, hlavních a dvou postranních do pokojů vedlejších.

Nádherný, graciosní tento sál býval slavnostní a přijímací místností premonstratských proboštů, později v dobách generálního semináře síní disputační. Nyní jest proměněn v kapli nemocniční posádky a ačkoliv na štěstí ničemu nebylo ublíženo, přece jen vnucena sálu nesprávná převaha ve směru podélném postavením oltáře a lavic, což velice překáží řádnému pojetí celé jeho disposice.

Z předsíně výše popsané rozbíhají se široké, světlé chodby po ostatní budově. O vkusné výzdobě všech místností svědčí ostění krásně řezaných dveří i štukové okraje klenbových plech, jež byly asi pokryty vesměs obrazy; dávno však zastřela je nelítostná omítka, jež zalila jemnou modelaci bohatého orámování. V původní nádheře udržely se jen šestiboké místnosti v obou předních věžích rohových, zvláště v jihozápadní, kdež bývala **pohostinská místnost** prelátů řádových. Strop útulné světlé místnosti vznáší se ve značné výši až k první vodorovné římse věže; báňovitá klenba pokryta je znamenitou freskou **Daniele Grana**: „Obrácení sv. Pavla“. Malba architektur pochází od malíře **Wiedona**. I stěny pokoje vzácně jsou vyzdobeny konsolami, malbou na stěnách a dekorací štukovou.

Ve věži jihovýchodní nalezá se podobná místnost klenutá, leč v jednoduché výšce jediného patra: byla to dříve **prelátská kaple**. Nad vchodem a okny umístěny jsou portrety některých opatů klášterních, klenbu zdobí freska **Handkova**, zobrazující sv. Trojici se sv. Štěpánem a Norbertem. Jak se zdá, byly některé partie obrazu opravovány rukou neumělou, ale přes to rozpoznáme ještě lehký, obratný způsob Handkovy práce a podivujeme se světlému koloritu jeho fresek, jakého v malbách olejových nedovedl docíliti.

V ostatních částech budovy udržela se v slušnějším stavu jediné místnost pro **knihovnu**, a to jen svým nádherným rámcem pro malbu nástropní. Klenba i ostatní malby ve výstupcích okenních padly za oběť hltavé omítce. (Vyobrazení stropu toho viz na obr. č. 50.) K místnosti vede pěkný portál kamenný. Podobný portál z červeného mramoru s volutovým štítem upozorní nás na dřívější **refektář** v traktu severním, nyní již přestavěný ve dvě místnosti. Zmizely malby nástropní i ve výklencích od předních umělců (Trogera, Sterna a j.) a po štukových výplních zbyly jen žalostné stopy.

Též je co želeti ztráty umělecké studny Saturnovy od **Jos. Winterhaldera** ve dvoře prelatury, jakož i zkázy obou zahrad, přední před klášterem i zadní na straně severní, jež vynikaly plastickými dekoracemi i nádhernou květenou. Udržela se jen socha sv. Jana Nepomuckého, o níž později (obr. č. 48).

6. Klášterní a školní stavby jesuitské.

Ze zachovaných klášterních budov ve vlastním městě pouze jesuitské budí pozornost dějepiscovu pro svou monumentalitu a velkolepé rozměry. Veškeré chrámy a budovy postavené tímto řádem jsou jakoby zkamenělou duší jeho, myšlenkou i heslem. Jesuité vytvořili zpravidla největší budovy v městech, do nichž přišli, a to tak rázovitě, že všude je poznáme jako staré známé, ač není v nich strnulé uniformy nebo bezduchosti. Řád ten potřeboval pro účely své, aby vše imponovalo velikostí, leskem a nádherou, a dovedl značných nákladů také umělecky využitkovat; ovšem místy upadalo se v bombast a přílišné přeplnění. Netušil tehdy nikdo, jak brzo úkol jejich bude považován za vyplněn a jak veškeré bohatství jejich i velkolepé stavby stanou se majetkem moci světské, jež v nedostatku jiných místností užila jich k účelům málo vhodným a pro krásu výtvorů těch velmi osudným. Rychle setřeno s nich vše, co bylo zbytečně ozdobného, a ze staveb zůstaly po většině jen holé zdi, jako nějaké náhrobní kameny zašlého života.

V Olomouci vystavěli jesuité veliký komplex budov. Jsou to 4 velké domy a dva kostely, jež vyplňují valnou část jižní strany nám. Frant. Josefa a celou frontu ulice Božího Těla jakož i veškerou plochu od těchto čar až ku hradbám; budova seminární jest osamoceným celkem v blízkosti ostatních. O vzniku jednotlivých ústavů viz v části I. str. 33.

Stavby nejsou dílem současným a nezachovaly se v původní podobě. Chronologicky lze je seřaditi takto:

1. Vchod do školní budovy (záp. od kostela P. Marie): po r. 1640.
2. Starší část budovy konviktní (v ul. Božího Těla): 1667.
3. Školní budovy trakt přední (do Eliščiny třídy) po r. 1701.
4. Seminář (nyní c. k. fakulta theol.) do r. 1718.
5. Jesuitská kolej (na nám. Frant. Josefa): od r. 1641, potom znovu kolem r. 1720.
6. Novější (severní) část budovy konviktní (až ke kostelu Božího Těla) kolem r. 1724.

Chrám P. Marie Sněžné stavěn 1712—1716, Božího Těla kolem 1724 (viz výše).

1. Portál školní budovy je tvořen dvěma toskánskými sloupy, jež nesou prohnuté římsoví nad košíkovým obloukem průchodu; výše položený štít končí nahoře kotouči s korunou.

2. Starší část budovy konviktní má bránu s rustikovými sloupy; štít dosahuje až pod okenní římsu z I. patra. Mezi záhyby štítových volut je deska s nápisem: „Josephus II. Aug. aegro militi 1785“ („Císař Josef II. nemocným vojínům 1785“). Budova byla totiž nějaký čas vojenskou nemocnicí. Mohutné pilastry probíhají všemi patry a mají složité hlavice kompositní s detaily vždy jinými, složenými z kotoučů, slávozáří, monogramů a pod. Okna jsou rovná; v přízemí opatřena jsou znamenitými železnými mřížemi vyhnutými do ulice. Uvnitř budovy nalezneme krásné široké chodby s křížovou klenbou, jejíž pásy byly vyzdobeny prací štukovou; v rozlehlých místnostech bylo několik schodišť. Směrem ku hradbám bylo dosti místa pro tři nádvoří, v nichž byly dříve otevřené arkády. Z michalského výpadu uvidíme vysoké štíty jednotlivých křídel s volutami po stranách.

starší budově (před zpustošením švédským) stavěli mistři zedničtí Jan Müller a Mikuláš Hackenschmidt, kamenické práce vykonal Václav Wagner. Při nové úpravě maloval různé sály Handke; fresky jeho zmizely tu rovněž pod omítkou.

6. Novější část budovy konviktní byla zevnějškem i disposicí přizpůsobena starší části konviktu.

7. Residence dómské a domy soukromé.

Architektonický vzhled nynější dómské čtvrti v těch ulicích, jež mají po většině jen residence duchovenských hodnostářů, datuje se skoro naveskrz z doby biskupa olomuckého Karla z Lichtenštejnu (1664—1695). Za jeho vlády vznikla nynější podoba residence arcibiskupské a většina domů kanovnických, jež všechny jsou vystavěny v témž duchu staršího baroku s vlivy silně italskými. Byliť to po nejvíce italští umělci, kteří byli tu činni v druhé polovici 17. století. Na průčelích vyskytá se členění většinou ve směru kolmém, střechy mají nebo měly původně ještě vysoké štíty, v prostorných dvorech zakládaly se otevřené arkády; ve výzdobě působí se často ještě detailem, ač již hrubším nežli v renaissanci vlastní.

Největší z těchto staveb je palác arcibiskupský. Stavěn byl od r. 1669 na místě staršího domu biskupského, dokončeného sice teprve v polovici 16. století, ale již velmi sešlého. Hlavní vliv na stavbu měl tu architekt a sochař Baltazar Fontana zrovna jako při zámku kroměřížském. Výstavba paláce jest rozměrná, ale prostá. V přízemí rozestaveny jsou tři portály, z nichž prostřední rozšířen je až do prvního patra a zabírá i okno; před dvojitým oknem tím vznáší se ozdobný balkon na toskánských tlustých sloupech. Završení oken je rovné; jen v 1. patře jsou nad nimi štítky střídavě trojúhelné a obloučkové s koulemi po stranách. Střecha měla dříve vysoké štíty v průčelí i po boku, jež byly později sneseny; podobně bylo zazděno v nádvoří sloupení arkádové.

I uvnitř utrpěla budova mnoho nepříznivých změn. V druhém patře byla velká jídelna, zdobená na stropě freskami italského malíře Tencally z r. 1674; zobrazeny tu byly výjevy z mythologie; tak hlavní malba představovala Apollina, an korunuje genia umění a věd. Fresky tyto i v sousedních pokojích zničeny byly ve století 19., když sál proměněn byl v menší pokoje.

Budova dómského děkanství „na dómě" prozrazuje svým zevnějškem ještě více původ italský. Pochází v poslední úpravě svých průčelí asi z polovice 17. století. Zajímá nás tu jen arkáda obrácená do zahrady a krytý italský pavlán nad ní, a polokruhový výstupek s pěkným barokním štítem v pozadí. Do budovy této náleží sousední kaple sv. Barbory, centrální stavba staršího původu, leč dochována nynějších dob jen svými zdmi a některými předměty uměleckého průmyslu. Malebně vykrojená střecha červená je dílem doby barokní. Děkanství jeví se k náměstí jako jednopatrové, ale fronta zadní nad hradbami má patra dvě; odsud vidíme též historickou pavlač jeho (část I., str. 19—20). Vyobrazení viz v části II. str. 84., obr. 22.

vází množství pomníků menších; zároveň pak může býti i největší chloubou domácích dějin, protože jest úplně dílem domácích umělců a nejlepším památníkem vysoké umělecké vyspělosti města v století 18. Důkladný rozbor sochy té vyžadoval by celé řady illustrací, podobně jak se toho dostalo olomuckému orloji, který po umělecké stránce nemá daleko toho významu. Ale k tomu účelu bylo by třeba nejdříve zhotoviti model sochy v její nynější podobě, neboť model chovaný v c. k. studijní knihovně ani model průmyslového musea neshodují se s pomníkem nynějším, jsouce jeho staršími návrhy. Nám jest se omeziti na pohled celkový a stručný popis, k němuž připojíme pak k jednotlivým již známým věcem jména umělců. (Obr. č. 47.)

Obr. 46. Staré domy měšťanské na Dolním náměstí.

Socha 35 *m* vysoká činí dojem díla architektonického. S účinkem takovým rozhodně tu bylo počítáno; socha vlastní jest ve skutečnosti jen nejhořejší částí rozměrné stavby celé. Tímto uspořádáním rozpadá se stavba ve dvě hlavní části: v mohutnou část spodní a hořejší sloup.

Stavba spodní spočívá na obrubě sochy čili soklu, jenž tvořen je kruhovým vzestupem od dlažby náměstí; vzestup byl dříve schodovitý, nyní však počínají schody až od kamenných sloupů, spojených řetězy. Přechod k šestiúhelníku sprostředkuje balustráda, vystupující ku každé stěně vzhůru; na rozích jsou dolní konce zábradlí spojeny. Výzdobou balustrady je 12 kamenných postav dětských, jež drží svítilny, a kamenné vásy.

Vlastní spodní oddíl členěn je na výšku celkem třikráte a to zcela architektonicky; vykazuje dvě patra, z nichž vyšší je o něco užší, obě vyjádřena též okny, a zůžující se nástavec bez oken, jenž činí podklad pro jehlanec sloupu. Části ty jsou jasně rozděleny profilovanými řím-

a v nástavci zvedají se ještě znovu, zde již v podobě válců. Dříky pilířů jsou žlábkovány a vyzdobeny kartuši. Všechny pilíře nesou sochy, jichž takto jest 18. Věnovány jsou patronům moravským, mezi nimiž sv. Václav, Vojtěch, Cyril a Metoděj, sv. Jan Nepomucký, Křtitel i Sarkandr, sv. Vavřinec, sv. Jeroným i Kapistrán; provedeny jsou velmi dovedně, ač mají mnoho nepřirozeného a neklidného, jak tomu bývá u soch pozdního baroku.

Ve stranách hlavního zdiva jsou v patře nižším okna polokruhová, ve vyšším menší kruhová; nad nimi vždy jedno elipsové pole s reliefy, jimž římsy uhýbají v obloucích. Reliefy znázorňují 12 apoštolů a dobře se odlišují i nyní od šedi kamene, jsouce tepány z mědi a silně pozlaceny. Podobné reliefy menší zdobí též hořejší nástavec pod jehlancem.

Přechod stavby spodní v pyramidu je výtečně proveden. Přirozeně vyrůstá z nejhořejší plochy šestiboký jehlan, jenž jeví se tak jako jeden z oněch pilířů, vyrůstajících podobně z vyšších a vyšších základen. Jehlan jest organickým, nejvyšším a hlavním článkem stavby celé, takže nelze tu dobře mluviti o soše a jejím pouhém podstavci, což právě je velikou komposiční předností práce.

Jehlanec sám lehce se nahoru ztenčuje; dole naznačena je patka několika pásky a zářezy, nahoře končí mocně rozvinutou hlavicí korintskou. Stěny jehlance jsou střídavě žlábkovány nebo pokryty štukovým ornamentem. I zde nalezneme znamenitý detail, který zvětšuje zdánlivě konstruktivní lehkost sloupu a přímo jej zvyšuje: pole pro štukové okrasy sbíhají se nahoru mnohem silněji než stěna sama a přivádějí tím do rhytmu linií velmi účinnou změnu.

Sochy, které umístěny jsou na tomto sloupu, jsou vrcholem odvážlivosti, s jakou barokní umění řešilo themata podobná. Tak jako podivujeme se ohromným komposicím velkých obrazů nástropních, musíme zde stanouti před smělým rozlustěním úkolu vzpínajícího se nad hranice plastické tvorby. Ovšem potkáme se tu právě proto s celým tím neklidem a statickou nerovnováhou, v níž barokní skulptury často se ocitaly, chtějíce právě docíliti více, než práci sochařské povahou její je přístupno. Ale vyjdeme-li z ducha tehdejší doby, musíme vzdáti koncepci té plnou chválu.

Sloup má naznačovati různé stupně nebes stále výše až k velebnosti Trojice. Nedaleko nad počátkem sloupu upevněno je k předním třem stěnám pyramidy sousoší, jež zobrazuje Pannu Marii, již dva andělé zvedají do nebe. Pohyb v sochách naznačuje velmi dobře let vzhůru, ale jest právě proto v plastice neslohový, poněvadž materiál žádá tu pevného podkladu a nikoliv maskovaného přišroubování. Jiná vada spočívá v tom, že pohled na skupinu tu je možný jen zpředu z prostranství před divadlem, kdežto odjinud je zcela nesrozumitelný. Touže chybou (jež v očích doby ovšem chybou nebyla) trpí i skupina nejvyšší.

Vzlet, jakým je komponována, opustil veškeré zásady rovnováhy hmot. Umělec odvážil se napodobiti z kamene i oblaka, naskládaná nad hlavicí, a posadil do nich vpředu archanděla Michala, jenž takořka visí ve vzduchu a se strany dává silhouettu nejvýš bizzarní; nevidíme tu leč nohy odněkud dolů visící. Ani při sousoší sv. Trojice nelze mlu-

vit o rovnováze aspoň poněkud pravděpodobné, spíše vypadá to ja kopie obrazu. Středem je tu koule zemská, a postavy Otce i Sy přimykajíce se k ní opírají se dole sotva znatelně o mraky a krajní stranami visí volně do vzduchu. Bůh Otec naklání se dokonce v a vztahuje ruku na svět, Ježíš pak třímá v rukou veliký kříž, který si do jisté míry vyvažuje rozvržení hmot a upevňuje sousoší spojením svatozáří, ale přirozenosti celku nedodává. Pravá barokní myšlenka, a svého druhu skvostná a v takové výši skutečně vzácná! Veliký koto slávozáře jest oporou pro holubici sv. Ducha. Znamenité detaily v p stavách, zvláště Otcově, ve výši již se ztrácejí; celkem působí jen obrysy. Sochy byly zhotoveny z mědi a v ohni zlaceny, nyní vš již zčernaly.

Harmoničností celkové komposice, mistrně vyznačeným stoupání vzhůru až do závratných výšek a smělostí skulpturního řešení je so soší toto dílem vskutku grandiosním a hotovým kodexem veškerý charakteristických znaků barokového umění.

Vnitřek spodní stavby upraven je v malou kapli. Půdorys je si kruhový, ale ve shodě s vnějškem má kaple na stěnách 6 pilastrů, n soucích vlys. Nad ním jest tambour, v němž je vyšší řada oken ov ných, a po té neveliká kopule, jež tají se v zevnějším nástavci, uko čená kasetou a hvězdicí. Pod břevnovím je 6 reliefů s biblický výjevy. Vchod do kaple jest jen jeden, odpovídající spodním oknůr nad ním deska s chronotiskem udává den vysvěcení: 9. září 1754.

A nyní něco z dějin této stavby dle prof. Nowaka a Müllera.

Původcem sochy je měšťan a sochař Václav Render, dle něh po zásluze nazváno též jedno z nových olomuckých náměstí. R. 17 dal revers městské radě, že vystaví na Horním náměstí pomocí dobr dinců, již si toho přejí, sochu velikou na památku právě přetrpěnél moru. Aby mohla státi na vyhlédnutém příhodném místě, měla kaš Herkulova býti pošinuta (před t. zv. obecní dům) a hlavní stráž b přistavena k radnici (nyní již zbořena). Město svolilo a dodalo zdarı kámen ze svých lomů. Model sochy z lipového dřeva pořízen byl a týmže Renderem, ale během stavby stala se mnohá odchylka.

Stavba pokračovala velmi zvolna, a když Render zemřel r. 173 zanechav na stavbu skorem 11 tisíc zl., nestavělo se dokonce nic po léta, až se jí ujal kamenník Václav Rokitzky a po něm brzo jeho s Jan Ignác. Okkupace pruská 1742 a stavba pevnosti zastav stavbu zase, a teprve r. 1744 počala sama městská rada stavěti soc dále. Do té doby byla hotova asi polovice spodní stavby; alespoň r liefy apoštolů horních značně se liší od spodních a rozhodně jsou p zdější. Kamenickou práci dostal mistr Augustin Scholz, s chařskou Ondřej Zahner (též Zonner zvaný). Úhrnná cena dodané sochy stanovena na 2939 zl., z čehož musil postarati se o tažení i upevnění, a ještě ručiti za ně po 10 let a dáti v zástavu sv dům. Smlouvy s umělci byly tenkrát důkladné! Od Zahnera jsou návrhy hořejších reliefů.

Práce z mědi a pozlacování reliefů i soch zadány olomuckém zlatníku Šimonu Forstnerovi, jenž podal nabídku mnohem mírně (7790 zl.), než zlatníci augsburští (12.790 zl.). Celkem však do: Forstner za své práce přes 11 tisíc zl.

Roku 1751 vrátil se Ignác Rokitzky a dostavěl sloup; 1752 byla upevněna oblaka, 1753 vytaženo sousoší sv. Trojice. V tu dobu byl Zahner již mrtev a dílo jeho dokončil i poopravil jeho žák Frant. Scherzhauf. Vytahování provedli vojáci 1. pluku pěšího; podnikateli vyplaceno za to 550 zl. Štukové výzdoby pořídil městský malíř Ludvík Müller.

Počátkem května 1754 odstraněno bylo lešení a dne 9. září t. r. vysvěcena socha s velkou slávou biskupem olomuckým kardinálem Troyerem za přítomnosti císařovny Marie Terezie i jejího chotě Františka. Současný pramen udává celkový náklad na sochu v úctyhodné výši 150 tisíc zlatých. V dnešní době jistě nenalezlo by se takové obětavosti, podnícené zbožnou myslí a láskou k umění a monumentalitě, jež je ctí a okrasou 18. věku. —

Jako ukázku jednodušší volné plastiky barokní uvádíme vyobrazení sochy sv. Jana Nepomuckého, jež stojí v malé zahrádce před klášterem Hradiskem a v zákoutí tom ucházi poněkud pozornosti (obr. č. 48.).

Socha jest dílem častěji už jmenovaného Josefa Winterhaldera, podstavec a okrasy pořídil Václav Rokitzky; odhalení a posvěcení konalo se 16. května 1739. K postavě Janově v tradicionelní posici druží se vlevo muž, jenž zvedá ruku nad žebráka s dítětem, vpravo archanděl Michal krotí draka. Provedením jest socha tato nejlepší ze všech olomuckých menších plastik volných; poškozené ruce u světce a anděla byly později dovedně doplněny. Na podstavci jest relief, znázorňující zpověď královninu a umučení Janovo.

Podobně zvláště vyzvednouti dlužno plastiky a reliefy v slavnostní síni hradištské od italského umělce Baltazara Fontany. Jsou umístěny po obou stranách hlavních dveří; plastiky znázorňují vlevo: „Melchisedech obětuje chléb", vpravo: „Samuel a Saul", reliefy pak vlevo: „Zapření Petrovo", vpravo: „Sv. Pavel přistává na ostrov Kypr". Skupení levé znázorňuje naše vyobrazení (č. 49), pravé přinesly „Církevní památky" díl II. (obr. 11). Mramorové plastiky provedeny jsou v nadživotní velikosti; postavy nemají nepřirozených posunů, jsou zcela úměrné a znamenitě modelovány; seskupení osob je velmi živé a krásně vyplňuje daný prostor. Reliefy pořízeny jsou rovněž z mramoru a jsou na velikých svých plochách rozvrženy způsobem zcela malířským: přední postavy veliké, zadní menší a více jen naznačeny. Na našem obrázku vidíme scénu „Zapření Petrovo", v níž nejvíce vyniká v popředí posunutá postava Petrova v postoji ovšem poněkud přehnaném, ale právě tím velmi výmluvném; žoldnéři nejsou již tak plasticky modelováni.

Výjev ten obsahem svým velmi dobře se pojí ku krbu, nad nímž je postaven; plastická výzdoba tohoto krbu skorem úplně slučuje se s popředím reliefu. Relief druhý vpravo zobrazuje sv. Pavla s hadem a sv. Barnabáše (klečícího), proti nim pak vladaře kyperského, an mluví s čarodějem; v pozadí skupina lidí a plachtoví lodí.

O soše sv. Norberta v nádvoří kláštera na Sv. Kopečku jsme se již zmínili, rovněž také o jiných plastikách, sloužících k výzdobě architektur. Zbývá ještě dotknouti se zajímavých kašen a soch z olomuckých náměstí, mezi nimiž přední místo zaujímá kašna se sochou Julia Caesara na Horním náměstí před východní frontou radniční

od Jana Schaubergra z r. 1715, dílo značné umělecké ceny a velké účinnosti dekorativní, na straně severní pak socha Herkulova z r. 1690 od Michala Mandiga. Na Dolním náměstí stojí

Obr. 48. Socha sv. Jana Nepomuckého na Hradisku.

kašny Neptunova a Jupiterova a uprostřed prostranství socha P. Marie od Václava Rendera z r. 1716, dílo méně zdařilé a proti kráse monumentální sv. Trojice poněkud všední, vždy však hodné

nosti. I na jiných místech nalezneme menší kamenné kašny ba-
ého původu, opatřené zpravidla vodotrysky.

Obr. 49. Plastika a relief v slavnostní síni hradištské.

9. Ukázky nástěnných maleb barokních.

Z velkého množství stropních fresek v Olomouci ještě z doby
ové zachovaných uvádíme nejlepší práci olomuckého nejpřednějšího

malíře často již jmenovaného Handka a krásný obraz na kle
slavnostní síně hradištské od vídeňského malíře Pavla Trogera.

Obr. 50. Část fresky Handkovy v kostele Božího Těla.

Jan Krištof Handke je hlavním representantem domá
malířského umění olomuckého v první polovici 18. století; kolem
kupilo se množství žáků. Handke narodil se r. 1694 v Johnsdorf

Slezsku, učil se u malíře Jana Langra v Bruntále a od r. 1715 v Olomouci u Ferdinanda Nabotha, vzpomenutého při popisu chrámu sv. Michala. R. 1724 vzal si za manželku vdovu po něm a založil vlastní dílnu, z níž vzešlo množství obrazů oltářních. Po přednosti byl však malířem fresek, jichž namaloval nekonečnou řadu jak v Olomouci, tak na Sv. Kopečku i ve Šternberku. Nejsou všechny zrovna pracemi epochálními, ale velkou technikou a obratností při řešení obtížných úkolů maleb nástropních honosí se všechny. Při množství práce ovšem často upadal do manýry, a výjevy jeho mají v sobě mnoho theatrálního; leč to bylo duchem doby a v očích jejich vlastně předností. Handke zemřel v Olomouci r. 1772 jako zámožný měšťan a majitel domu v Ztracené ulici čís. 10.

Předním jeho výtvorem jest freska na stropě kostela Božího Těla, složená z mnoha scen, jež vztahují se k pověsti o Jaroslavu ze Šternberka, o jeho přijímání před útokem a slibu, že vystaví kostel a klášter (minoritský), jakož i o jeho vítězství nad Tatary (viz část I. str. 17). Nespočetné množství osob v umělých skupinách přeplňuje plochu, ale obraz neztrácí tím přehlednosti ani perspektivní správnosti.

Hlavní výjev zobrazen je nad hlavním oltářem (obr. č. 50). V bráně kostela skvělé architektury podává kněz hostii panu Jaroslavovi, jejž provázejí jeho bojovníci, ovšem v krojích 17. století. Nad portálem zobrazeno je nebe v oblacích, v nichž rejdí množství andílků. Ku klečící postavě P. Marie a sv. Trojici nesou andělé model kostela, jejž Jaroslav zaslíbil postaviti, zvítězí-li nad pohany; poznáme v něm ihned starý kostel minoritský i s jeho renaissančním přístavkem.

Nehledíce k anachronismům nemůžeme než podivovati se skvělé komposiční bohatosti obrazu a mistrnému provedení v kresbě i barvě, i když v seskupování osob a osnování scen viděti jest obvyklou šablonu barokových obrazů allegorických a historických. Strop ten je pravým skvostem toho druhu a je co želeti, že zůstává nyní po delší dobu těžce přístupným, protože kostel je nyní vojenskou správou úplně uzavřen. —

Mnohem něžnější a pravdivěji přirozený jest veliký nástropní obraz v slavnostní síni hradištské, malovaný od vídeňského mistra Pavla Trogera kolem r. 1743. (obr. č. 51.)

Obraz vyplňuje celou rozlehlou klenbu a skládá se ze souvislé řady výjevů, jež pojí se k témuž thematu: „Kristus Pán nasycuje pět tisíc lidí na poušti.“ Střed obrazu jest nad hlavním vchodem, kam padá nejlepší osvětlení z protějších oken. Vidíme tu Krista, an zástupu káže. Komposice je nejvýš zdařilá, osoby nekupí se na témž místě, vlnivý terrain účinně je rozděluje. Obratně rozměřeny jsou tu perspektivní zkráceniny, v nichž musí se pohybovat nástropní obraz určený pro pohledy zdola, jak obrázek náš zdola vzatý dobře ukazuje; kdybychom neviděli část malované architektury, nepoznali bychom ani, že patříme na obraz malovaný na ploše silně zakřivené. Krása kresebná pojí se s živým, jasným koloritem a měkkými stíny v celek svěží a lahodný i nyní ještě; pouze v oblacích hořejších porušily se některé partie trhlinami. Kol do kola řadí se různé výjevy; zástupům rozdávají z košíků chléb mužové, ženy přinášejí vodu, všude batolí se děti; přidány

jsou i allegorické postavy s rohy hojnosti a v mračnech andílci. Malíř opustil tradici co se týče pouště a zpestřil obraz šťavnatou zelení stromů

Obr. 51. Část fresky Trogerovy v slavnostní síni hradištské.

i trávy na některých místech. Dílo je neobyčejně nádherné i umělecké a podává látky ke studiím ve všech svých hojných detailech.

Spojeným dílem malířství i štukových výzdob plastických jest krásný rámec pro bývalý nástropní obraz *v knihovní síni hradištské* (obr. č. 52.)

Freskové obrazy pocházejí od italského mistra M o n t i h o. Nade
i jsou výjevy ze života Kristova ve velkých, po barokním způsobu

Obr. 52. Výzdoba stropní v knihovní síni hradišťské.

ených rámcích, na stranách podélných v rámcích menších allego-
postavy náboženství a věd i umění vždy po pěti po každé straně.
u druží se medaillony s reliefy, zobrazujícími výjevy ze Starého
; jsou mistrně modelovány a sytě kolorovány, takže krásně ladí
žím koloritem fresek. Kolem ozdobných rámců kupí se plastické

postavy andílků, ostatní volné plochy pak pokrývá bujná spleť nejrůznějších ornamentálních motivů štukových, mušlí, úponků, věnců a pod., vesměs sytě zbarvených a místy zlacených Podklad pro ně držen je v tónu modrošedivém. Prohlédnutí zaslouží též mnohonásobně profilovaná římsa tvořící spodní obrubu neckovité klenby. Veškeré sádrové práce pořídil tu známý nám již mistr Baltazar Fontana, jenž ovládal modelaci těl i dekorativní ornamentiku v míře skutečně svrchované.

10. Ukázky uměleckého průmyslu barokového.

Vedle dílen a atelierů velkých olomuckých sochařů i malířů zkvétala za příhodné a úrodné doby barokní v Olomouci zároveň celá řada odvětví a živností, jichž výrobky vrcholy svými zasahují do světa uměleckého a řídí se úplně jeho zákony. Tenkrát bylo věru živo v úřadovnách stavitelů i zednických mistrů, v dílnách kamenických, řezbářských, zlatnických, zámečnických, truhlářských, krejčovských a jakých ještě jiných, poněvadž docházelo hojně zakázek, jež stály za to, aby na nich brousili svůj um a vkus mistři a nejpřednější síly závodů. V kostelích, klášterech i residencích vše znovu se zařizovalo, a pole činnosti bylo ohromné. Tu teprve již nelze nám než spokojiti se po... hými ukázkami, jež mají se státi vodítkem při pozorování výrobků toho kterého oboru, jak setká se s nimi vnímavé oko krok za krokem ve ve... řejných i soukromých budovách olomuckých. A tehdy skutečně l... e říci, že vládl sloh. Pronikl do všech odvětví, všude uplatnil se svými základy a vedl k vytvoření nových a nových motivů applikovaných ... a příslušnou techniku různých řemesel. Ze dřeva neb železa, z kame... e či zlata, všude tvořilo se v témž duchu a vkusu, z něhož pramenily ... e nové detaily slohové jako ze společného zřídla. Době současné tepr... e nyní vzchází zase takové semknutí uměleckého chtění a výrazu je... o v širokých, ale týmž smyslem provanutých oblastech slohu moderní... o.

c) Z množství církevních *zlatnických* předmětů bohoslužebný... h, jež vyplňují v počtu přehojném skříně hlavních olomuckých k... o-stelů, vyjímáme opětně monstranci, jakožto artefakt, na nějž vynakládá... o se nejvíce péče a umění. Jest to zlatá *barokní monstrance dómsk... o pokladu*; skvost, jenž má i svou pohnutou historii.

Pořízena byla z vůle biskupa kardinála ze Schrattenbachu (1711—...8) v dílnách olomuckých ohromným nákladem, jenž představoval c... lý majetek. Když r. 1810 za finační tísně vzešlé z válek napoleonsk... h vláda nařídila odvésti veškeré drahé předměty kostelní zhotovené ... ze stříbra a zlata, zachránil ji od smutného osudu kardinál hrabě z Koll... o-reda, poukazuje k tomu, že cena monstrance nespočívá ve zlatě, nýb... rž v uměleckém zpracování a v okrasách z drahokamů, a těchto vým... s vládní odváděti nekázal. Místodržitelství brněnské dalo monstranci o... d-hadnouti a skutečně ji pak kostelu ponechalo. Odhad provedli olomu... tí zlatníci Jan Bischof a Josef Schwegler a stanovili cenu takto:

Zlato na monstranci stojí 8400 zl. v tehdejších bankovkách, d... a-hokamy mají cenu 109.200 zl., i má materiál monstrance bez prá... ce cenu 117.600 zl. A tak zůstala skvostná práce zachována kostelu a p... o-vznáší poklad dómský k podobnému významu jako proslulý pokl... ad pražské Loretty. Oceňujíce ji po stránce umělecké nepravíme tím ovše... m, že by bylo potřebno i správno ukládati tak veliké sumy do jediné... o

ředmětu, ani, že by přepych drahokamové výzdoby byl nějakým velkým činem vlastního umění; ale monstranci tu zachraňuje v našich očích hlavně umělecká stránka jejího provedení a její význam pro místní dějiny.

Obr. 53. Barokní monstrance pokladu dómského

Monstrance (obr. č. 53) má obvyklou formu barokových monstrancí, jejichž střed řešen jest jako slunce. Východiskem pro celý tvar vnitřní rámec, v němž umístěn je půlměsíc pro upevnění hostie. naší monstrance má tvar pětiúhelníka s vykrajovanými hranami, čímž možňuje se, aby v kolmém směru podstavce pokračovalo se i nad

sluncem; pětiúhelník končí totiž nahoře rohem a z toho vybíhá přirozeně horní kříž. Podkladem pro součástky rámce jsou paprsky slávozáře, vybíhající od středu v trsech; na nich spočívají různé ornamentální dekorace barokové ze zlata; listí akantové, klasy, úponky, kartuše

Obr. 34. Kůrové stolice dómské.

a růžice vinou se kolem v rozvržení nejvýš uměleckém, k jehož jasnosti a srozumitelnosti přispívají nemálo různé barvy smaltu, jež zlato kryjí, modré, zelené a šedé. Nahoře vystupuje z nejvyššího trsu paprsků jednoduchý kříž. Podobně též eliptický podstavec i stopka zdobena je palmetami a akantovím. Dutina podstavce vyplněna jest smal-

sluncem; pětiúhelník končí totiž nahoře rohem a z toho vybíhá přirozeně horní kříž. Podkladem pro součástky rámce jsou paprsky slávozáře, vybíhající od středu v trsech; na nich spočívají různé ornamentální dekorace barokové ze zlata; listí akantové, klasy, úponky, kartuše

Obr. 54. Kůrové stolice dómské.

a růžice vinou se kolem v rozvržení nejvýš uměleckém, k jehož jasnosti a srozumitelnosti přispívají nemálo různé barvy smaltu, jež zlato kryjí, modré, zelené a žluté. Nahoře vystupuje z nejvyššího trsu paprsků jednoduchý kříž. Podobně též eliptický podstavec i stopka zdobena je palmetami a akantovím. Dutina podstavce vyplněna jest smal-

detaily výplňové v částech nižších. Vyobrazení naše a studium na místě samém jedině podá o práci té příslušnou představu. (Obr. 54.)

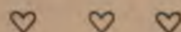
d) Neméně význačné výtvory podala doba barokní v oboru prací *porcelánových, emailovaných*, kachlových a jiných toho druhu. Znamenitým dokladem jsou tu obojí kamna v slavnostní síni hradišťské, o nichž stala se již zmínka, krby a umyvadla v kostelích i residencích, i množství drobnějších předmětů toho druhu, s nimiž setkáme se v každém koutku umělecky vyzdobených místností. Také průmyslové museum zdejší chová nejednu cennou práci olomuckého původu; uvádíme jen krásná kamna se znakem Lichtenšteinským.

e) Neméně zajímavým odvětvím uměleckého průmyslu barokního jsou práce *kovotepecké*, zvláště ze železa, plechu a litiny. Z celého množství mříží, zábradlí a pod., zachovaných v Olomouci z dob baroku staršího i novějšího musíme se tu spojiti zase jen s jedinou typickou ukázkou. Jsou to *železné dvéře* do c. k. studijní *knihovny*, dříve do kostela sv. Kláry. (Obr. č. 55.)

Massivní železná veřeje vysoká 230 *cm* pokryta je tepanou prací zámečnickou z železného plechu, přinýtovanou na silné krycí pruhy železné. Pole rozdělena jsou jedním pásem kolmým a třemi příčními. Ozdoba řešena je středově, osami symmetrie jsou úhlopříčny, vyjádřené stejně důrazně jako pásy, takže střed tvoří hvězdici o osmi paprscích. Ornamentika spočívá na úponcích akantových, hvězdicích listnatých a růžicích; technika podržela tu i v baroku tvary připomínající silně na vlastní italskou renaissanci. Plastičnost listoví zvýšena je modelací, jíž docílilo se hlubokými zářezy. K motivům rostlinným přidružují se postavy poprsí i hlavičky andílků i masky. Plocha vyplněna je velmi harmonicky, i obruba jemně jest dekorována závitnicí; jedině hořejší pole má motivy jednodušší a trochu prázdné. Původce díla není znám.

A na konec jako vyobrazení ukončující předvádíme *vestibul z hradišťské prelatury*, jenž slouží nám za ukázku uměleckého vkusu v úpravě podobných zdánlivě podružných místností (obr. č. 56). Spatřujeme tu levé křídlo prostoru, vyzdobené úpravnou balustrádou, na níž spočívají lahodné kamenné vásy a konsola pro lampu, kol níž hrají si roztomilí andílci. Znamenitá tato práce kamenická jest dílem J o s e f a a A n t o n í n a W i n t e r h a l d e r a z r. 1753. Druhým pak zajímavým bodem jest mříž uzavírající postranní chodbu, ukázka volné práce zámečnické, pořízené z tenkých prutů železných, splétaných a spájených v geometrický ornament velmi ozdobný a vyrovnaný, jehož základem je závitnice kruhová i elipsová.

V tomto vestibulu opustíme již veškeré ty krásy barokových uměleckých děl olomuckých, jichž nástinem a skrovným předvedením chtěli jsme alespoň vzbuditi zájem a pochopení pro památky velké té doby a chuť k dalšímu prohlížení a studiu samostatnému.

Politické a kulturní dějiny král. hlav. města Olomouce.

Píše

Hubert Doležil,
professor české reálky v Olomouci.

Pokračování.

Stručné dějiny university a škol středních, ústavů a spolků vědeckých a činnosti literární i osvětové, hlavně české v Olomouci.

Cena zvláštního otisku 1 K.

Zvláštní otisk z III. výroční zprávy české [illegible] reálky v Olomouci (za šk. rok 1904/5)

V OLOMOUCI 1905.
Tiskem Kramáře a Procházky v Olomouci. — Nákladem vlastním.

Politické a kulturní dějiny

král. hlav.

města Olomouce

Píše

HUBERT DOLEŽIL,

professor české reálky v Olomouci.

Část. V.

Pokračování.

Stručné dějiny university a škol středních, ústavů a spolků vědeckých a činnosti literární i osvětové, hlavně české v Olomouci.

V OLOMOUCI 1905.

Tiskem Kramáře a Procházky v Olomouci — Nákladem vlastním.

Politické a kulturní dějiny král. hlav. města Olomouce.

Část V.

Stručné dějiny university a škol středních, ústavů a spolků vědeckých a činnosti literární i osvětové, hlavně české v Olomouci.

V tomto posledním díle našich dějin míníme studentstvu i čtenářstvu podati stručný nástin kulturní činnosti, rozvíjené v městě Olomouci od dob středověku až po dobu přítomnou, s hlavním zřetelem ku práci české. Souborný rámec našeho dílka nedopouští ani zde, aby veliká látka tohoto díla rozvedena byla do všech detailů; není to ani naším účelem. Opakujeme znovu, že přítomný spisek nechce býti ničím jiným, než celkovým uzavřeným obrázkem minulosti našeho města na základě dosavadních prací, při čemž se stanoviska spisovatelova jest pouhým vstupem do dalších studií. Proto budiž i tento díl přijat laskavě z téhož zorného úhlu, z jakého byl psán.

Látku rozvrhujeme tím způsobem, že pojednáme stručně o dějinách škol vysokých a středních, universitní knihovny a ústavů i spolků vědeckých, po té pak o hlavních zjevech literární a osvětové činnosti, hlavně české v Olomouci a to u jednotlivců (spisovatelů a umělců) i spolků, k čemuž přirozeně druží se přehled knihtiskáren a výpočet předních jejich prací.

Použito bylo k práci té příslušných partií v dílech souborných, uvedených již v části I., v úvodu, prací d'Elvertových, Dudíkových, Praskových, Truhlářových, Wottkových, Tadrových, Wintrových a jiných článků po časopisech, rovněž také přímých výpisů i zpráv ústních.

I. Dějiny vysokého učení v Olomouci.

O vzniku vyššího učení v Olomouci a zevnějších osudech o jeho uvedli jsme sice již data nejdůležitější v I. dílu tohoto spisku, ale roztroušeně jen jako součástky obrazu jednotlivých období.

Nyní pokusíme se vylíčit dějiny vysokého učení olomuckého soustavněji, ač vždy jen ve stručném přehledu, bez obšírného uvádění

různých jmen a čísel, při čemž povšimneme si více vnitřního zřízení a ducha, jímž se vyučovalo.

Hned zprvu dlužno poznamenati, že pro vysoké školy olomucké nelze užívati všeobecného názvu „universita" jako pro učiliště pražské, vídeňské, krakovské a jiná; máme tu spíše co činiti s útvarem školním, jenž ponenáhlu vyvíjel se k rázu universitnímu, nemaje dlouho ani toho označení, a nedospěl k úplnému zřízení universitnímu ani v době, kdy titulu toho se mu konečně dostalo. Ale tím zajímavějším právě jest vývoj tohoto zvláštního zjevu v dějinách školství, hlavně již proto, že v něm obráží se nám do jisté míry vývoj starších škol ve středověku, jenž v poslední fási své vedl k učením vysokým. Jako v Čechách před Karlem IV. snahy o zřízení university uskutečňovaly se zatím jen zařízením vyšších škol t. zv. partikulárních čili „menších generálních", tak i v Olomouci vyrostla universita z učiliště jesuitského, které sice od počátku chtělo vyrovnati se universitám, ale nemohlo jich úrovně dosáhnouti pro nedostatek sil finančních i vlastní vinou řádu jesuitského.

Dějinami ústavů jesuitských v Olomouci vinou se nám dva hlavní zápasy, jejichž fase znamenají také různé stupně rozvoje: *snaha o universitu úplnou a úsilí* stran světských i ostatního kleru, *vymaniti universitu z nadvlády jesuitské.* K tomu v 19. stol. přistupuje třetí činitel, arci mnohem slabší — *pokusy českých professorů i studentů, uvésti na universitu vedle vševládnoucí němčiny také jazyk český.*

Oba zápasy napřed uvedené podařilo se celkem vybojovati vítězně; na rozvinutí poslední přeměny však život university již nestačil — zanikla dříve, než byl by mohl nastati process, který odehrál se při universitě pražské. Slyšíme často vyslovovat myšlenku, že universita olomucká, kdyby byla dále trvala, byla by nutně jako v Praze rozdělila se na českou i německou, čímž by nynější universitní otázka moravská bývala již rozřešena. Ale to jest pouhý domysl. Na universitě olomucké nebylo tolik životnosti a síly se strany české; škola sotva držela se tak, jakou byla, zápasíc truchlivě o existenci v posledních dobách svého trvání pro nedostatek státní péče po jakékoliv stránce, nejvíce již finanční.

Že úkol, zaříditi v Olomouci vyšší učení svěřen byl jesuitům, bylo zcela v duchu druhé polovice 16. století a ovocem úspěšné protireformační politiky Ferdinanda I., jemuž podařilo se uvésti jesuity v řízení pokleslé a málem zaniklé university pražské (1556). Na Moravě mohl myšlenky podobné ujati se jedině biskup olomucký, ježto se strany panovníkův po té stránce pro Moravu ničeho se nedělo. Volba olomuckého biskupa nemohla tu padnouti na činitele jiné nežli na jesuity, ačkoliv mezi klerem světským i u jiných řádů nepožívali valné přízně; vždyť byl to řád po přednosti školský, jenž kladl hlavní váhu na význam školy ve snahách protireformačních a dovedl také v duchu tom na školách svých působit.

Myšlenkou uvésti řád jesuitský na Moravu, zabýval se z biskupů olomuckých první *Marek Khuen* (1553—65), nemohl jí však provésti pro finanční nesnáze. Věc podařila se teprve nástupci jeho *Vilému Prusinovskému*, jenž byl vychován u jesuitů ve Vídni a v Římě, byl jim nanejvýš přízniv a měl také s dostatek energie ku provedení záměru.

Již r. 1566 posláni byli k jeho žádosti z Vídně do Olomouce přední kazatelé jesuitští: dr. Jan Ascherman z Litovle a Štěpán Rimel ze Švábska, za nimiž pak přišel P. Alex. Heller. Po některém jednání o místo a výživu ustanoveno, že řád usadí se v budově kláštera minoritského (na nyn. nám. cís. Frant. Josefa), jež byla z polovice pobořena a částečně sloužila jako t. zv. míčovna ku pořádání zábavných představení; ku výživě ustanovil biskup ze svých příjmů roční plat 500 zl. moravských (= 650 zl. rýnským). Mezi prvními jesuity, kteří pak v Olomouci trvale se osadili, byli dva rodáci z Uher, dva z Německa, po jednom z Kladska a Lužice, jeden Španěl a pouze jeden Čech — P. Ondřej Pěšín, dosavad český kazatel u sv. Víta v Praze.

V září r. 1566 otevřeli jesuité jako první svůj ústav čtyři třídy školy nižší (humaniora) čili nižší gymnasium, jež hned v letech následujících rozšířily se o třídu 5. a 6. na tehdejší obvyklý rozměr školy střední. Vedle toho založil biskup seminář pro theology a jesuité připojili seminář pro šlechtické mladíky (1567), do něhož přivedeni byli mladíci z kroměřížského biskupského ústavu šlechtického. Oba tyto ústavy byli později spojeny a umístěny v nové budově t. zv. konviktní (viz níže o školách středních).

Cílem jesuitů nebylo však zříditi si pouze gymnasium, a také biskup snažil se přispěti dle možnosti, aby školy olomucké rozšířily se na učení vysoké. Již Prusinovský dal zvláštním listem z r. 1570 jesuitům výnos biskupského statku Vyškova, jenž páčil se na 3 tisíce zl. moravských, a pomýšlel ještě dotaci tu zvýšiti k účelům universitním, leč zemřel dříve, než věc mohla se provésti (1572). Smrtí jeho však pokrok jesuitských ústavů se nezastavil. Nástupce v úřadě biskupském Jan Grodecký (1572—4) pokračoval v intencích předchůdcových a rozmnožil dotaci tou měrou, že mohla se r. 1574 zříditi fakulta filosofická (svob. umění, rovná asi nyn. 7. a 8. třídě gymnasijní). Učení theologické stalo se potom brzo r. 1582 úplnou theologickou fakultou. Tím nabylo učiliště olomucké aspoň částečně rázu a stupně universitního a bylo v hodnotě této potvrzeno jak papežem Řehořem XIII. tak císařem Maxmiliánem II. Řehož XIII. vedle toho pozvedl význam učení olomuckého na venek také tím, že založil zde t. zv. collegium nordicum, dle jehož ustanovení a dotací mělo v konviktu zdarma vychovávat se 50 jinochů ze Švédska, Norska, Dánska, Pruska, Livonska, Ruska, Polska a Uher, by katolická církev v zemích těch se posílila. Již v prvním roce bylo jich tu 30, mezi nimiž 10 Švédů a 3 Rusové.

Tak stalo se město Olomouc sídlem vysokého učení katolického, a pověst jeho jako střediska duševní činnosti na Moravě jen znovu byla utvrzena nejen doma, nýbrž i daleko za hranicemi. Ovšem, že město vlastní nemělo s tím společného ničeho, ba naopak protestantské vrstvy v obyvatelstvu na ústavy jesuitské hledělo s netajenou nenávistí, jež projevovala se i na okolním venkově častými srážkami se studenty, zjev to, jenž vrací se nám stále znovu i v dobách pozdějších.

Nový velký příznivec řádu jesuitského a jeho škol byl třetí nástupce Grodeckého, biskup Stanislav Pavlovský (1578—98). Aby zjednalo se příjmů, vymohl u papeže zrušení ženského kláštera v Pustoměři u Vyškova; výnos statků jeho přivtělen byl k panství vyškovskému a hlavní část jeho plynula jesuitům olomuckým (1588). Rudolf II. potvrdil

tuto změnu, ale s výslovnou poznámkou, aby z příjmů těch učilo se nejen na fakultě filosofické, nýbrž na všech ostatních po vzoru jiných universit. Myslí se tím studium právnické a medicinské, ježto theologické rozumí se samo sebou a v Olomouci již bylo; zároveň objevuje se tak v listině této poprvé myšlenka zaříditi universitu celou. Privilegium toto potvrdil císař Maxmilián II., vytknuv učení olomuckému právo samostatného soudnictví, jaké měly university vůbec.

Dotace biskupská byla ještě jednou zvýšena o 500 zl., i činila od r. 1601 ročně 3000 zl. Učinil to kardinál-biskup olom. Dietrichštein, ač s nevelikou ochotou, na naléhání provinciála jesuitského řádu.

Universita zůstala kusou po celou tu dobu, majíc jen fakulku filosofickou a theologickou. Ani stolic učitelských (odborů) nebylo mnoho; tak fysice začalo se učiti až r. 1626. Dle zápisu z r. 1590 bylo toho roku nově zapsáno 108 posluchačů, z nichž 36 ze Slezska. Hlavně studovali tu synové šlechtičtí. Podle matriky z roku 1602 všech posluchačů 708. Z professorů této první doby zajímá nás jedině Václav Sturm, člen řádu, velký protivník Českých bratří; učil na jesuitské akademii 1574—92, pak byl v Olomouci zase 1595—1601.

Klidný vývoj školy přerušen byl náhle povstáním českým 1618—20. Když Thurn vtrhl na Moravu, necítila se strana katolická schopnou odporu, a stavové moravští přidali se k odboji. Dne 11. května 1619 zmocnili se protestantští stavové města Olomouce, a první prací jejich bylo, že vypudili z města jesuity.

Přestávka však netrvala déle než do roku 1621, kdy universita zase byla obnovena a veškeré ústavy jesuitské znovu zařízeny. Na uhrazení nákladů na opravy budov a pro další účely škol daroval císař Ferdinand II. ze statků na Moravě zkonfiskovaných statek novojičínský konviktu, aby se do něho mohli přijímati alumnové šlechtičtí a kněžští ze všech zemí českých, koleji pak věnoval statek čejkovický.

Nastal ještě jednou moment úpadku, bolestný stejně všem vrstvám obyvatelstva v městě, jímž život na universitě na řadu let se zastavil — okkupace švédská 1642—50. Nejen že vypuzeni byli z Olomouce všichni kněží řádoví a namnoze i světští, nýbrž školy byly oloupeny o podstatnou součást své výpravy, o knihovny a sbírky drahocenných předmětů — jež odvezeny byly do Švédska.

Teprve po r. 1650 nastaly zase obvyklé poměry; universita rychle zase počala zkvétati. Toto období počítati lze k nejklidnějším dobám školy, kdy učilo se pěkně stále v témže duchu jesuitské učenosti, odbývaly se zkoušky, konaly se disputace či hádání o starých thematech stejně dále a na základě této scholasticko-filosofické učenosti povyšovalo se na doktory theologie a filosofie. V té chvíli nikdo jesuitům nemluvil do jejich zařízení a nebylo žádných bojů, proto ovšem také žádného pokroku.

Ale blahý klid nepotrval dlouho. Se stavem vysokého učení olomuckého počala projevovati nespokojenost hlavně šlechta moravská, jíž nedostávalo se při akademii odboru nejdůležitějšího, totiž práv. Jesuité učili pouze právu kanonickému (církevnímu) a k jiným oborům právnickým neměli chuti. A tak vznikla myšlénka, aby na universitě

vyučovalo se právům, a aby jim učili učitelé světští. Obě snahy výše vytčené spojují se tu v jediný proud, jenž stále dorážel na dosavadní zřízení university a působil první průlomy do školských privilegií jesuitského řádu. Po více než sto let trval tento zápas, než skončil se ve prospěch snah opravných, byť i tyto nedosáhly úplně svého cíle.

První popud k posvětštění university dal doktor práv Karel Irmler, rodák olomucký, jenž byl soukromým učitelem práv při universitě vídeňské a r. 1678 žádal císaře, by mohl vyučovati právům při universitě moravské, začež by dostával plat od stavů moravských. Žádosti jeho se vyhovělo, ale ovšem záhy nastaly mu prudké spory s jesuity, kteří v činnosti jeho viděli poškozování svého práva. Leč Irmler se udržel přes všechno nepřátelství a měl dosti posluchačů; soukromá tato stolice občanského práva s ním nezanikla, nýbrž byla osazována dále a byla r. 1692 přijata do universitní matriky. Vyučování však dělo se vždy ještě v soukromém bytě professorově.

Vynikajícím světským učitelem této stolice občanského práva byl dr. Krištof Holland, rodem z Pruska, pilný spisovatel právnických spisů, v Olomouci vydávaných, jenž pokročil dále ve svobodě svého odboru, získav právo učiti i pandektům a dokonce i právu církevnímu. Osudně však skončil, upadnuv do choromyslnosti.

Posluchačů práv přibývalo, i potřebovalo se záhy větších místností nežli v soukromých bytech. Proto svolena a propůjčena k tomu jedna síň v městské radnici; instalace professorů práv konávaly se rovněž mimo kolej jesuitskou ve staré sněmovně u dominikánů (nyn. seminář kněžský).

Pevnějšího místa v organisaci universitní dostalo se těmto professorům práv zvláštním nařízením Karla VI. Z r. 1714, aby veřejní učitelé práv při universitě olomucké patřili rovnocenně mezi ostatní professory a co do pořadí náleželi hned za professory theologie, před professory a doktory filosofickými; podobně ustanoveno i o zapisování posluchačů práv do alba universitního a o akcích universitního soudnictví. Ale ani pak nebylo shody. Jesuité nechtěli trpěti, aby professoři práv konali disputace v posluchárnách universitních místo na radnici nebo ve sněmovně, a professoři práv stěžovali si naopak zase, že jesuité povyšují dále kandidáty na doktory práva církevního, ač to pouze jim přísluší. Přes všechny protesty také nedomohli se toho, aby jesuitům vzalo se právo promovati v oboru církevního práva, čímž nastal a zachovával se stav jakési polovičatosti ještě po dlouhou dobu.

Snahám o další rozšíření vysokého učení dostalo se pojednou výborného obhajitele a vůdce v osobě nejvyššího sudí zemského svob. pána Františka Michala Šubíře, který již jako hejtman okresu olomuckého provedl u stavů moravských, že založena byla v Olomouci rytířská akademie (viz níže). R. 1728 způsobil, že podána byla k císaři obšírná petice o rozšíření university, v níž se vypočítávaly též prostředky, z nichž bylo by možno vydržovati čtyři učitele práv a 4 professory mediciny. Věc podporoval sice mocným vlivem zemský hejtman hrabě Kounic, ale jesuité byli silnější a ku zřízení fakulty právnické nebo lékařské nedošlo.

Otázka rozšíření university přišla na přetřes teprve až za Marie Teresie, když syn Šubířův František Ant. Šubíř znovu ujal se co nejhorlivěji této myšlenky. Na dotaci universitní mělo se užíti fondů některých malých nemocnic olomuckých a pokladny chudých; ale proti tomu vystoupil magistrát olomucký jakožto správce těchto fondů. Záležitost stala se jen složitější, když vystoupil prelát kláštera hradištského s návrhem, aby při universitě olomucké neměli právo vyučovat pouze jesuité, nýbrž také členové jiných řeholí, zvláště premonstráti kláštera hradištského, kteří jsou promováni na doktory a pilně pěstují vědy theologické i filosofii. Komise pro rozšíření university nebyla proti tomu, a dala se otázati preláta, zda by mohl zaříditi též vyučování fysice, což prelát přislíbil. Vidíme v tom již novější směr ve správě vyučovací, aby od oborů spekulativních přikročilo se více k vědám přírodním, exaktním. Premonstráti byli pro směr ten ostatně mnohem vhodnější a ochotnější než jesuité, nabízejíce se, že budou učiti též všeobecným dějinám, geografii, genealogii a heraldice. Dali si tím vším konečně říci i jesuité a sáhli z nutnosti i k těmto oborům jim rozhodně nesympatickým. Ve zprávě jejich z r. 1746 vytýká se s důrazem, že od tohoto roku vyučuje na universitě člen řádu mathematice a fysice, používaje hojně přístrojů elektrických, tehdy naprosto nových. Také věž pro pozorování běhu hvězd prý se zřizuje — ale nikdy k ní nedošlo.

Na základě tohoto materiálu a různých šetření o jiných universitách vypracován byl pak obšírný návrh na organisaci olomuckého učení (1746), z něhož zajímají nás hlavně reformy vnitřní; poznáme z nich také nejlépe stav dosavadní a nedostatky ve vyučování jesuitském. Hlavní novotou jest, že učení právnické má býti upraveno ve fakultu juridickou se čtyřmi professory a čtyřletým studiem. Na fakultě filosofické mělo se učiti předmětům modernějším; velká váha kladla se na řádné pěstění německého jazyka, čehož jesuité velice opomíjeli. Podobně měla se zříditi též fakulta medicinská. Právo učiti ponechávalo se zatím jesuitům, ne ovšem na právech a medicině; tam professoři měli učiti ve svých soukromých místnostech, ale promoce ze všech fakult měly konati se v aule universitní. Všecky čtyři fakulty tvoří kolej, v jejímž čele jest rektor, volený střídavě ze všech fakult. Panovníka má zastupovati císařský superintendent, vrchní dozor má míti olomucký biskup jakožto kancléř universitní, po vzoru učení pražského.

Ačkoliv byl projekt tento dobře připraven a vláda mu celkem přála, přece jen nestal se skutkem, poněvadž ve Vídni počalo pracovati se o reformách školství v rozsahu daleko větším. Císařovna jevila sice souhlas se zřízením aspoň fakulty právnické, ale pak to odkázáno pro malý prý počet studentů. Universita zůstala na dále v rukou jesuitů a jen o dvou fakultách; právům učili dva, pak tři světští professoři.

Veřejná práva a význam učení olomuckého byla pak naopak spíše ztenčena než rozšířena. Nařízením z r. 1755 bylo totiž ustanoveno, že pro veřejné úřady státní (vyšší) oprávněni jsou jen ti kandidáti, kteří mohou vykázati se zkouškami právnickými z university vídeňské, pražské, innsbrucké nebo freiburské. Kdo studoval práva v Olomouci, mohl takto dosíci jen úřadů nižších, i není divu, že posluchačů u tří pro-

fessorů práv v Olomouci bývalo nanejvýš 40 dohromady. R. 1757 také zanikla zas jedna z těchto stolic právnických, a právnické studium olomucké pozbylo pro život praktický naprosto přitažlivosti.

Za to dostavily se konečně první reformy universitního studia, jež souvisely se změnou u veškerém nazírání na účely školství. Vidělo se, že školy nepřipravují žákům docela nic pro život praktický ve společnosti a státě, že pěstěním nezáživných studií knižních, diktováním a memorováním citátů z písma a ze starých filosofů od Aristotela po svaté otce nedosáhne se nikdy toho, aby mládež nabyla i sebe menších vědomostí a znalostí pro život. Vždyť za takových poměrů mladíci, kteří vystudovali i universitu, nenaučili se řádně ani pravopisu německému. Na češtině vládě méně záleželo, ač i tu ve vládních osnovách nalezneme poznámku, že nemá se zapomínati na českou řeč zemskou. Ostatně jesuité nebyli nikterak za každou cenu nepřáteli češtiny, jen že nepěstovali jí jako jazyka živého potřebným způsobem.

Na universitách běželo hlavně o reformu učení filosofického. Zde mělo se nyní předně vyučovati a nikoli pouze diktovati, a těžiště mělo se posunouti na obory vědomostí reálních. Studium na fakultě té mělo trvati jen dvě léta a mělo mít tento postup: V roce prvním: dějiny filosofie, dialektika a logika, mathematika, metafysika. V roce druhém: fysika, přírodopis tří říší, praktická filosofie čili ethika, v níž je obsažena také věda státní a oekonomie, a fysika experimentální. Disputace mají se týkat látky vážné a důstojné a mají se konat bez malicherných hádek o pouhá slova.

Na fakultě theologické byly přidány tyto předměty: dějiny církevní, řečtina, patristika, (výklad sv. otců), výklad sv. písem a umění kazatelské.

Zásady tyto byly vysloveny dvorním reskriptem ze dne 25. června 1752 a měly hned příštím rokem školním všude se provésti. Jesuitům nařízeno, aby bez výjimky a jakéhokoliv vyjednávání s vládou podřídili se novým normám vyučovacím.

Aby reforma skutečně se provedla, ustanoveni byli tak zvaní direktoři fakult, v Olomouci tedy dva. Vedle toho jmenovala císařovna kardinála-biskupa Troyera protektorem a Františka Ant. Šubíře superintendentem university. Rozdělili se pak o dozor tak, že biskup dohlížel na universitu a superintendent na školy střední (studia humaniora), jež stále zůstávaly spojeny s učením vysokým. Ku zkoušení kandidátů byli ustanoveni examinatoři a to též z kleru světského.

Kurs filosofický byl dle reskriptu omezen na dvě léta, ale právníci i theologové byli povinni po jeden rok učiti se při něm výmluvnosti (světské i duchovní) a dějinám. Pro vyučování dějepisné napsal jesuita Popp dvě učebnice dějin světských i dějin církevních, jež vyšly v Olomouci roku 1753 a 1754 (latinsky). Učebnice takové měly se napsati pro všechny předměty, zvláště pro třídy škol nižších.

O pokroku studií a počtu posluchačů měly se podávati zprávy ku dvorní studijní komisi ve Vídni každého měsíce; později z učení právnického v Olomouci podávány každého půl roku. Seznam přednášek pro každý semestr měl se připraviti napřed a veřejně ohlásiti. Přísně bylo nařízeno, aby hodností akademických udílelo se méně a vždy jen po dobrém výsledku předepsaných zkoušek.

Direktoři jakožto vládní zástupci byli podřízeni přímo panovníkovi a bráni v přísahu. Náležel jim veškeren dozor na vedení studií, zkoušek a disputací. V pořadí hodností byli hned po rektorovi, před děkany fakult. Rektor zůstal hlavou university jen ve věcech vnitřních a kompetence děkanů omezena jen na stránky hospodářské a soudní.

O stavu university po této opravě poučuje nás zpráva poslaná vládě v lednu 1754. Dle ní čítala; fakulta theologická 10 professorů a 241 stud., na fakultě filosof. 3 prof. a 389 stud., z nichž 89 bylo kandidátů theologie a práv, kteří učili se řečnictví. Na studiu právnickém, jež nebylo fakultou, byli 3 učitelé a studentů ani ne 40.

Předmětům učilo se dle reskriptu vládního až na ethiku a mathematiku, s nimiž začalo se až o něco později. Dle zprávy z r. 1760 učilo se pak na fakultě filosofické: ethice, metafysice, logice, mathematice, fysice s mineralogií, říšským dějinám německým, dějinám církevním a úvodu do dějin. Vědy přírodní jsou dle toho i v této době stále ještě v plénkách; vývoj reformy byl pozvolný.

Celkem bylo na universitě olomucké kolem r. 1754 15—16 professorů a 670 studentů, s gymnasiem pak 21—22 učitelé a 1085 studujících.

V rámci těchto ustanovení docházelo však i na dále k různým opravám vesměs zdravým, jež všechny hlavně směřovaly proti řádu jesuitskému. Tak r. 1760 bylo rozhodnuto, aby na olomucké fakultě theologické vedle theologie jesuitské dle systému Suarezova učilo se také theologii Augustinově a sv. Tomáše Akvinského, k čemuž velmi ochotně a zcela bezplatně zavázali se olomučtí premonstráti, augustiniáni i dominikáni, jen aby prolomili privilegia řádu jesuitského. Za professory těchto nauk byli ustanoveni olomucký dominikán P. Ignác Světecký a hradištský premonstrát P. Bernard Purkyně, a stali se rovnoprávnými členy fakulty, jež tak rozdělila se na dvě učení: jesuitské a augustinsko-thomistické. Podobně zrušena byla jesuitská stolice kanonického práva r. 1772 a připojena ku stolici práva církevního na učení právnickém, kamž theologové chodili je nyní poslouchat k světskému učiteli práv.

Též k dozoru nad universitou dostali se členové jiných řádů. Od r. 1762 do 1783 trvala v Olomouci studijní komise pro Moravu, na niž převeden dozor zeměpanský. Předsedal jí prelát hradištského kláštera, vedle něhož byl tu hejtman okresu olomuckého, direktoři fakult a dva professoři práv. Biskup jako protektor university neměl míchati se do jejích usnesení, naopak komise mohla proti biskupu stěžovati si u vlády. Konečně omezen byl jeho titul na „protektor studií", poněvadž protektorem všech universit je vlastně koruna (1763). Zřetelně stopujeme tu povlovný process posvětštění a zároveň sestátňování vysokého školství. Jeví se to i na venek: v názvu universitním zapovězeno užívati dodatku „societatis Jesu" („tovaryšstva Ježíšova") a úřední titul university pak zněl: „Alma caesareo — regia ac episcopalis universitas olomucensis". („C. k. a biskupská universita v Olomouci".)

Pro dobu tuto zbývá promluviti o dvou mužích, kteří přičinili se vlastní snahou o to, aby učení právnické v Olomouci bylo povzneseno ze svého ponížení. Byli to dr. Vratislav Monse, velký badatel

v oboru právních dějin moravských (viz níže) a dr. Jan Knieband z Ehrenzweigu. Vědeckým působením svým dali učení olomuckému týž ráz, jaký měla právnická fakulta vídeňská. První z nich učil právu veřejnému, přirozenému a mezinárodnímu i dějinám římským (od roku 1767), druhý stal se veřejným učitelem práva občanského a církevního (od r. 1769). Mužové ti vymohli pro absolventy své aspoň tolik, že mohli státi se radními, notáři nebo advokáty v menších městech moravských mimo Brno, Olomouc a Kroměříž (1771). Od r. 1772 dáno Ehrenzweigovi i právo kanonické; ale když vláda nalehala na to, aby právo církevní pěstěno bylo dle zásad státních, dána stolice církevního práva Monseovi, jenž za to Ehrenzweigovi postoupil vyučování právu přirozenému. Dva tito učitelé musili zastati v Olomouci totéž, co ve Vídni svěřeno bylo šesti silám; přednášeli po 5 dnů v týdnu vždy po 3 hodinách. Bylo sice navrhováno, aby jmenován byl ještě třetí učitel práv, ale nestalo se; za to zrušeny byly přednášky o veřejném právu německém, protože nebyly závazné pro dosažení úřadů na Moravě a tudíž neměly po několik let žádných posluchačů. Přistoupil však jiný obor právní, jenž připočten byl zprvu k fakultě filosofické, vědy politické (od r. 1772), později však r. 1784 spojen s učením právnickým. Přednášky právnické přeneseny byly konečně do síní universitních a učiněny samostatným učením, což patrno na venek jmenováním direktora tohoto učení, jímž stal se r. 1777 dr. Monse. Za své zásluhy o universitu olomuckou povýšen byl pak Monse do stavu šlechtického (rytířského).

Všechny tyto změny neodvratně směřovaly ku konečnému podlomení převahy jesuitů na universitě. Všeobecně se cítilo, že university vlivem jejich zůstávají pozadu a že by úplně upadly. Ačkoliv velmi mnozí členové řádu nebyli jen pouhými nástroji systemu a ve vědecké činnosti své vytvořili mnohé dílo záslužné, tak zvláště v theologii, filosofii a také v mathematice, přece jen celek školní a to jak třídy nižší tak i vysoké neodpovídaly docela již rostoucím požadavkům doby. Právem vytýká se jesuitům, že lpěním na autoritách uzavřeli se veškerému pokroku, že vyučujíce stále jen diktováním a hotovým výkladem spisů a nikoliv methodickým uváděním vědy od jejích základů neměli u žáků svých prospěchu málem žádného po stránce poznatkové. Tímto způsobem vyučování vyložíme si též, jak obtížno bylo jesuitům uvésti do školy nějakou novou nauku na př. fysiku, a jak ulpělo se potom zase na nějaké učebnici, jež byla napsána na rychlo a udržovala se potom po mnoho let. Ovládání oboru vědeckého neměřilo se hloubkou vlastního poznání a schopností nových kombinací, nýbrž větším či menším počtem citátů a povrchní slovní hotovostí. Není zde na místě šířiti se o všeobecných těchto vlastnostech jesuitských škol, ale pro thema naše uvedeme přec charakteristickou ukázku. K disputacím dávány t. zv. these, jež vybíraly se úmyslně co možná odlehlé a nejasné, aby se na nich ukázati mohla dialektická obratnost. Vědeckého ovšem na nich nebylo ničeho. V Olomouci zvláště oblíbeno bylo dlouho thema, „proč člověk před jídlem je těžší než po jídle?“ Dlouho hádali se o to, opětovně brousili na thesi té vtip, aniž připadli na myšlénku, že by věc měla se prostě konstatovati vážením. Jesuité užívali školy ku svým vlastním zájmům, a ocitali se pomalu v přímé protivě se smýšlením u vlády i u veřejnosti. Proto hájili tolik starý způsob a

zamítali novoty, proto nechtěli slyšet o učitelích jiných řeholí nebo světských, ba nechtěli se ani vzdávat učebnic, jež censura vídeňská zapovídala. Jednotliví členové nedovedli pozměniti celkového toho směru a omezili se ve svých snahách spíše na činnost literární. Tak psali jesuité i mluvnice českého jazyka (v Olomouci vyšla taková od Jana Drachovského r. 1660), ale jazyk český zrovna jako německý byl ve školách jejich velmi špatně pěstován.

Celkový stav jesuitských škol byl neudržitelný i po částečných reformách, jimž se podrobili. Dřívější neomezená úcta k nim byla valně již otřesena, když zrušeny byly kláštery řádu jejich ve Francii, Španělsku a Neapolsku. Také u nás toužilo se po uvolnění z jejich moci, a byl to velký činitel pro reformu školství u nás, svobodný pán Gerhard ze Swietenu, muž obrovského významu pro dějiny škol v habsburských zemích dědičných, jenž „s patriotickou netrpělivostí" očekával zrušení řádu jesuitského, a také zemřel pouze rok před všeobecným jeho zrušením († v červnu 1772). Nepřátelství proti jesuitům bylo zvláště u jiných řeholí tak veliké, že mohlo dojíti i k výroku, jaký pronesl prelát hradišťský Václavík, že žáky jesuitských škol nelze považovat za přátele Jejího Veličenstva (1762).

Hned po rozhlášení zrušovací bully papežské (1773) jmenovalo gubernium při olomucké universitě nové učitele po návrhu studijní komise. Jen při fakultě filosofické ponecháni mezi členy jiných řádů dva bývalí jesuité: Štěpán Schmidt pro mathematiku, Jan Dürnbacher pro fysiku. Direktorem fakulty zůstal prelát hradišťský. Na fakultu theologickou přišli vesměs noví členové, mniši i kněží světští; direktorem ustanoven probošt od Všech Svatých Tadeáš Martin Slavíček. Na učení právnickém nebylo potřebí změn.

Co se týče vyučovacího plánu, bylo dvorním dekretem ze dne 3. října 1774 nařízeno, aby universita olomucká řídila se po vzoru university vídeňské. Zvláště bylo uloženo, aby všichni posluchači byli zapsáni po dvě léta na fakultě filosofické a všichni poslouchali tu v 1. i 2. roce mathematiku i fysiku, k čemuž dříve nebyli nuceni, kdož šli potom na fakultu theologickou nebo právnickou. Tím stalo se učení filosofické všeobecnou přípravkou pro ostatní fakulty a nabylo významu, jenž potom způsobil proměnu jeho na 7. a 8. třídu gymnasialní a novou organisaci samostatné fakulty filosofické.

Plán pro vídeňskou fakultu filosofickou rozeznával 4 skupiny vyučovací: *filosofickou* se 4 učiteli, z nichž první učí logice, metafysice a ethice, jakož i vědecké literatuře, druhý fysice, třetí přírodopisu s chemií, hospodářstvím, technologií a tělovědou, čtvrtý vědám státním. Druhá skupina je *mathematická* se 3 učiteli: první učí mathematice a geometrii jakož i stavitelství a technice vojenské, druhý vyšší mathematice a astronomii, třetí rovněž astronomii. Ve skupině *historické* jsou 2 učitelé, jeden pro historické vědy pomocné (zeměpis starý a nový, starožitnictví, mythologii, genealogii, heraldiku, numismatiku, diplomatiku a chronologii), druhý vyučuje pragmatickým dějinám všeobecným. Ve skupině *filologické* učí jediný učitel esthetice, dějinám krásných umění, přednáší o klassicích řeckých, latinských a německých a dává návod

k literární kritice. — Stolic filosofických bylo takto deset. Vedle toho mělo se silami pomocnými vyučovati živým jazykům, jako francouzštině, vlaštině, španělštině, angličině, češtině, polštině a maďarštině; na universitě vídeňské bylo též kolegium orientální pro turečtinu a perštinu.

V Olomouci bylo daleko méně učitelů na filosofii, nežli jinde, ale mělo se hledět vyhovět plánu tomu co nejvíce. Jak se to dělo zde povrchně a bez zřetele ku praktické potřebě, dokazuje okolnost, že ve Vídni zřízena byla stolice českého jazyka již r. 1775, v Olomouci však řádná stolice češtiny zřízena nebyla, a jazyk český byl odkázán na dobrou vůli českých profesorů jiných odborů.

Theologům byla doba studijní rozšířena na 5 let, celkem tedy studoval každý bohoslovec 6 tříd gymnasijních, 2 ročníky filosofie, a 5 let bohosloví. I při této dlouhé době studijní vyučovalo se velmi intensivně zde i na jiných fakultách, ježto byly zrušeny zbytečné prázdné dny (zvláště úterky každého týdne) a ponechán prázdným jen jeden den v týdnu, čtvrtek.

Účelem reformy theologického studia bylo vychovávat kněží pro činný život křesťanský, ne pro učenou znalost písem a autorit theologických. Proto pozměněna byla osnova prvních čtyř let a přidán ročník pátý pro specielní přípravu praktickou k povolání duchovnímu. V roce 1. učilo se nyní jazykům orientálním (hebrejštině a arabštině) a pragmatickým dějinám církevním, v 2. roce výkladům písma sv. a sv. otců (hermeneutice a patristice) a dějinám theologické literatury, v 3. dogmatice s morálkou a pastorálkou (o úřadu pastýřském), již jediné učilo se dvojitě, německy i česky (česky učil uvedený již dr. Slavíček), ve 4. dogmatice a církevnímu právu (na učení právnickém). V 5. roce byl výcvik praktický: asketika, katechetika, kasuistika, liturgika, polemika. Z theologie měly se vypustiti všechny jednotlivé školy; učiti jest „podle Ježíše Krista". Pro vyučování předepsány byly příslušné knihy učebné.

Zároveň zřízen byl pro posluchače bohosloví seminář kněžský v bývalém konviktu jesuitském, zv. Ferdinandském, zatím pro 60 alumnův. Do těchto započetli se též chovanci šlechtičtí, jak tomu bylo již od počátku konviktu. Později přibyli k nim chovanci z rytířské akademie vídeňské, požívající moravské nadace Teuffenbachovy; tato šlechtická akademie při universitě umístěna pak v t. zv. seminarium pauperum, pozdější to vlastní budově universitní (vyobrazení viz díl II., str. 142, v programu celém str. 60, kde uvedena je historie staveb jesuitských, jíž zde tedy pomíjíme).

Nová organisace školních instancí přinesla změny i pro universitu olomuckou. Kancléřem jejím byl jmenován syn uvedeného Františka Ant. svob. pána Šubíře, bar. František Šubíř, kanovník olomucký, jenž stal se zároveň vrchním direktorem vyššího učení v Olomouci, čímž odpadly úřady direktorů jednotlivých fakult. Šubíř vedl si tak samostatně, že po dobu jeho vlády zanikla v Olomouci také studijní komise. Po jeho smrti r. 1777 byla však komise ta obnovena tím způsobem, že jmenován byl vrchní direktor (dr. Slavíček) a 4 direktoři (fakulty theologické, filosofické, právnického učení a studii gymn.), kteří tvořili direktorium čili senát universitní. Úřad kancléře universitního ztratil tím velmi na svém významu.

Mezi professory nebylo možná docíliti pořádné shody; obviňovali se navzájem neustálými žalobami, jež posílali referentu studijnímu markýzi de Ville ve Vídni i jiným hodnostářům, jimiž však jen upozorňovali na mnohé nedostatky, které stále lpěly na universitě. Marie Teresie dala poměry na universitě vyšetřiti zvláštní komissí, jež shledala hlavní vadu v tom, že není žádných předpisů o klassifikování a zkouškách, že archiv, knihovna a pomůcky mathematické i fysikální jsou ve velikém nepořádku. —

Markýz de Ville první snad vyslovil dedukci z tohoto smutného stavu, že v Olomouci jsou nepořádky ty již tradicí, že tu universita není na pravém místě a že by i s kněžským seminářem a šlechtickou akademií měla být přeložena do Brna, kdež by bylo možná lépe na ni dohlížeti. Vypracoval o tom velké podání, kdež uváděl se zdánlivou nestranností důvody pro i proti. U dvora rychle rozhodli se pro Brno, nemálo též z důvodů finančního ulehčení pro stát, zvláště co se týče akademie šlechtické.

Přesídlení university do Brna nařízeno bylo dvorním dekretem ze dne 24. května 1778. Titul zůstal nezměněn: C. kr. arcibiskupská universita v Brně (arcibiskupská od r. 1777). — S universitou souviselo i přestěhování šlechtické akademie téhož roku. Olomouci mělo v náhradu dostati se káznice, hlavní školy normální a nižší školy latinské (gymnasia).

Současně vydána byla nařízení o zkouškách, jimž měl předsedati direktor fakulty nebo jeho zástupce; klassifikuje pouze předseda a to jen třemi známkami, jako dosud při rigorosech (výborně, dostatečně, nedostatečně). Posluchači nemají se nutit do přednášek mimořádných a různých školních cvičení ani se jim nemají vnucovati určité spisy. Též nařízeno řádné vedení universitního archivu a sbírek; knihovně přiřknuty další knihy ze zrušených klášterů jesuitských. Professoři měli psáti nové učebnice, jež budou se tisknouti ve Vídni u dvorního knihtiskaře, a byli vyzváni vůbec k činnosti literární, již stát slíbil odměňovati. Vrchní dozor nad universitou po smrti markýza de Ville svěřen byl v Brně hraběti Mitrovskému.

Fakulta theologická a právnická umístěna byla v augustiniánském klášteře sv. Tomáše, filosofická v biskupském dvoře (nynějším museu Františkově), universitní knihovna v paláci Dietrichsteinském. Pro universitu i pro knihovnu měly se stavěti nové budovy, aby universita měla konečně příhodné místnosti. Se stavbou prvnější skutečně se začalo (v Jesuitské ulici) a byla málem dokončena, když tu universita stěhovala se zase do Olomouce.

Celkem bylo brněnské období (1778—82) universitě velmi prospěšné po stránce vnitřní i vnější; ne tak ovšem universitní knihovně, která se tam nemohla rozvinouti. Došloť v Brně konečně k dávno vytouženému rozšíření university o učení lékařské, medicinsko-chirurgické, alespoň v oboru anatomie a porodnictví. Zařízení bylo ovšem jen provisorní a mimořádné; první učitel ranhojičství a porodnictví, Gottlieb Feichter, byl professorem mimořádným a byl připočten k fakultě filosofické. Leč počátek šťastně se stal a způsobil další rozvoj tohoto učení. Také studium právnické bylo v Brně samo-

statnější, majíc svého direktora; professura politických věd stala se v Brně samostatnou stolicí.

Na fakultě theologické učilo se i v Brně pastorálce také česky, a ustanoven k tomu, napřed prozatímně, Vojtěch Slavíček ze Šternberka, jenž učil dle knihy Jiljího Chládka: „Počátkové opatrnosti pastýřské." Míval na 40 posluchačů, zrovna jako jeho kolega německý.

Na filosofii zdokonaleno bylo studium dějin všeobecných, jež ve spojení s dějinami literatury přednášel prof. Zehmark.

Dosažení doktorátu theologického a filosofického stíženo bylo přísnými předpisy.

Velké změny nastaly též v organisaci zevnější. Rektorovi university odňata byla správa hospodářská a svěřena syndikovi, jemuž v kanceláři ku pomoci byl místosyndikus a kancelista. O archiv měl se starati aktuár studijní komise, pro správu domu ustanoven byl universitní pedel, jenž měl zároveň dohlížeti, aby studenti nechodili v nevhodnou dobu do místností hostinských.

Jinak zůstala práva university, jmenovitě co do soudní immunity, i v Brně ještě nedotčena. Tribunálem takovým v universitě byla akademická konsistoř čili akademický magistrát, jenž podlehal v soudních věcech soudu apelačnímu, v záležitostech ostatních zemskému guberniu. Na gubernium přenesena byla pak i veškerá agenda studijní komise, když tato byla zrušena (1783). Nejmenší vliv ze všech dřívějších činitelů ponechán byl arcibiskupu olomuckému, jemuž vedle názvu protektora university zůstal jen dohled všeobecný ku zachování katolické víry na fakultě theologické. Universita v Brně vymkla se úplně z jeho moci, tím spíše pak bylo asi novému arcibiskupovi proti mysli, že nemá ve svém sídle ani kněžského semináře.

Proto použil také první arcibiskup olomucký Theodor hrabě Colloredo veškerého svého vlivu, aby universitu dostal zase do Olomouce, a také tu mnoho zmohl, alespoň mnohem více než všechny petice městské rady olomucké. Činiteli tak mocnému zdařila se akce poměrně rychle, již r. 1782. Vláda ovšem nepřiznala na venek, že učinila disposici tuto, aby vyhověla arcibiskupovi, nýbrž hledala jakékoliv důvody pro stěhování, ovšem malicherné, protože jiných nebylo po ruce. Tak praví se v příslušném dekretu, že v Brně nastalo zdražení činže domovní i potravin, a proto že universitě bude zase lépe v Olomouci; zdražení prý ještě stoupne, až přijdou úředníci ze Slezska, připojení k moravskému guberniu (odtud moravsko-slezskému). Bylo v tom mnoho nerozhodnosti a kolísání, vrátit universitu po 4 letech zase do místa původního; ale věc byla provedena a universita stěhovala se zase do Olomouce, s ní pak i ústav kněžský a rytířská akademie.

Nouze o místo objevila se nyní i v Olomouci. Do starých místností nebylo možno se nastěhovati, poněvadž byly proměněny jednak na kasárny (dosud zvané „jesuitské"), jednak na vojenskou nemocnici (bývalý konvikt). Budovy ty byly již zbaveny všeho bývalého zařízení, a co bylo v nich ozdobného a cenného, bylo prodáno hradištským premonstrátům (všeho všudy jen za 300 dukátů). Ale byly tu prázdné místnosti kláštera klarisek, jichž použilo se pak pro universitní knihovnu, a universita i s gymnasiem byla vtlačena do budovy, v níž je dosud

theologická fakulta (budova universitní). Normální škola však již se nevešla sem, i byla přestěhována ku klášteru dominikánskému do budovy dřívějších t. zv. svatých schodů (později c. k. ústav učitelský, nyní má se zbořiti)

Náhlým tím převratem universitě nikterak se neprospělo. Ukázalo se, že v Brně byly lepší podmínky pro studium i pro návštěvu; a třebas nepřidáme se ve všem k podání některých professorů, žádajících o opětný návrat do Brna, v němž Olomouci vytýkají se vady, protože je městem pevnostním, nezdravým, malým pro zaopatření studentů i pro vědecký ruch (mělo jen jediné knihkupectví a knihtiskárnu prý špatnou), uznáme přece, že v Olomouci tehdy tak stlačené a přeplněné vojskem nebylo zrovna výhodné místo pro vysoké studium. Také stavové moravští žádali několikráte o přeložení university do Brna, hlavně z toho důvodu, že v Olomouci nelze k universitě tolik dohlížeti.

Žádosti takové byly však všechny již marny, poněvadž nebylo chuti neustále kolísat a pokračovat v podnicích tak nákladných.

Universitu měl brzo stihnouti osud mnohem horší: byl jí vzat ráz universitní, pro nějž tolik bylo vyplýtváno snah. Císař Josef II. zrušil veškeré neúplné university v Štýrském Hradci, Innsbrucku a Olomouci a proměnil je v organisace nižší, t. zv. lycea. Olomucké lyceum mělo nyní míti jen 12 řádných professorů: 4 theologické, 2 pro práva, 1 pro vědy politické, 2 pro lékařství a 3 pro filosofii. Skutečně také bylo propuštěno několik professorů a učitelů. Rozdělení na fakulty bylo setřeno, přestali se na nich voliti děkanové i seniorové, a také direktoři pozbyli významu. Jen rektor byl volen dále vždy na jeden rok. Zanikl také akademický magistrát, protože neměl vlastně, proč by se scházel. Samostatná soudní právomoc universit nedovedla totiž přetrvati dobu Josefa II. a musila jako starý přežitek ustoupiti reformnímu duchu nového období.

V učení theologickém zvláště způsobil Josef II. dalekosáhlé změny v duchu centralisačním. Dorost kněžský nesměl posílati se na koleje do Říma nebo do Padovy, nýbrž do podobné koleje, zřízené nově v Pavii (na půdě tehdy rakouské) a do generálních seminářů, jež zařízeny jako ústavy státní. Vrchní vedení všech těchto generálních seminářů měl prelát dvorní rada Frant. Štěpán z Rautenstrauchu, ředitel theologické fakulty ve Vídni, jenž sestavil zároveň po císařově přání způsob, jakým má se vyučovati na fakultách theologických.

V Olomouci zřízen byl generální seminář kněžský r. 1783 a věnovány mu budovy zrušeného kláštera premonstrátského na Hradisku, do nichž seminář přestěhoval se 1. října 1785. Zbývající části budovy měly se připraviti pro vyučovací síně i byty celého lycea, ale nebylo to provedeno, jistě na velkou škodu krásné té budovy a také v neprospěch vysoké školy, jež by tu byla měla pohodlné místnosti. V čele ústavu byl rektor, vedle něho jeho náměstek, později dva místoředitelé. Po krátkém ředitelování děkana Jana Geringa nastoupil dr. Tadeáš Slavíček, známý již Čech při učení olomuckém; prvním místoředitelem jmenován byl r. 1787 učený pěstitel slovanské filologie, abbé Josef Dobrovský, největší ozdoba tohoto ústavu; jeho kolegou byl rovněž Čech Frant. Polášek. Po dvou letech stal se Dobrovský ředitelem, ale jen na krátko, protože hned po smrti Josefa II. r. 1790 generální semináře byly zrušeny.

Do generálních seminářů musili vstoupiti všichni, kdo chtěli se dostati do duchovní správy v říši, a měli tu býti vychováni ku pravé duchovní působnosti mezi lidem, hlavně na poli křesťanské morálky, a v důstojné snášenlivosti k vyznáním ostatním. Po 5tiletém studiu vstupovali pak do seminářů biskupských, jež byly v Olomouci i v Brně (v Olomouci v klášteře dominikánském na náměstí nyní Maxmiliánském).

Nový duch v učení theologickém vanul též z nařízení, aby církevní právo přednášel tu učitel světský (Monse) a aby alumnům konaly se výklady z národního hospodářství a přírodopisu, jež vedl professor fysiky. Za to byly zrušeny stolice polemiky, patrologie a theologické literatury; v posledním ročníku měla se věnovati péče methodám na školách normálních a katechesi.

Podmínkou ku samostatné správě duchovní byly přísné zkoušky konkursní, jimiž vnucen byl také biskupským seminářům jednotný ráz s ústavy státními. Jako všechny opravy Josefovy, tak zvláště tato byla u duchovenstva přijata s netajeným odporem.

Podle všeobecných nařízení o vyučovacím jazyku německém z r. 1785 mělo se i na fakultě theologické všem předmětům učiti jen po německu, ale přes to bylo dovoleno užívati ještě také latiny.

Na studiu právnickém přibylo sice předmětů, ale nepřibylo učitelů. Nikde nebyli učitelé vysokých škol tak přetíženi jako právničtí odborníci v Olomouci. Po celou dobu Josefovu učili tu jen professoři dva, Monse a Ehrenzweig, po smrti poslednějšího pak Jan Rason. Také byl kurs právnický jen dvouletý a nerovnal se fakultám právnickým. Učilo se v 1. roce: právu přirozenému, veřejnému, právním dějinám římským, právu občanskému a římskému; v 2. roce (Monse): církevnímu právu veřejnému i soukromému a moravskému právu zemskému, pro něž Monse napsal také učebnici (něm.) Pro účely praktické výchovy ke službě státní byla však stolice věd politických a státních rozšířena o národní hospodářství, o ústavu jednotlivých zemí a jiné obory administrativní.

Něco málo stalo se také pro zlepšení kompetence juristů, vystudovavších na olomuckém lyceu. Od r. 1782 nesměl zde být nikdo povýšen na doktora práv, ale mohl nabýti kvalifikace soudcovské, navštěvoval-li za kolejné soukromé přednášky z jiných oborů juridických, jež bylo dovoleno konati.

Učitelé měli se jen prokázati zkouškami z těchto oborů a měli být státem potvrzeni. V Olomouci zastali i tyto práce oba jmenovaní professoři řádní, přednášejíce o právu manském a kriminálním, později též o trestním a mezinárodním.

Nedávno zřízené studium medicinsko-chirurgické bylo ponecháno i při lyceu a po některých opravách zařízeno tak, že učilo se v kursu dvou let těmto odborům: v 1. roce theorii, anatomii, ranhojičství všeobecnému i specielnímu; v 2. roce chirurgii a porodnictví s praktickým výcvikem v nemocnici i v porodnici. Kurs oprávňoval absolventy k titulu civilního „ranhojiče" (Wundarzt); každý musil míti zároveň zkoušku z porodnictví. Chirurgie stala se tak na venek samostatným odborem medicinským, ovšem nižším nežli medicina universalis. Pro porodní babičky zřízen byl zvláštní kurs, jenž měl jen tu velikou vadu,

že se na něm od roku 1785 smělo vyučovat jen po německu. Ženy české, které neuměly německy, musily chodit do učení k městskému fysikovi nebo jinému lékaři, a vrchnosti byly vyzvány, aby do kursu posílány byly co možná jen ženy německé.

Ještě hůře vypadalo to s praktickou službou nemocniční. V Olomouci byla tenkrát již jen jediná nemocnice, špitál u sv. Joba a Lazara, umístěný v malém domku v t. zv. dominikánském výpadu (nyní již zbořen). Všeho všudy bylo tam jen 12—16 postelí a velké nepohodlí i plno nečistoty.

Jaký to rozdíl proti nemocnici vojenské, jež usídlila se v rozsáhlé budově bývalého konviktu! Nemocnice ta přirozeně nemohla dostačovati, i zřízena byla nemocnice filiální, nalezinec i porodnice v bývalém klášteře minoritském, v němž byla pak i jako nemocnice zemská až do vybudování nynější nové budovy na Nové Ulici (na místě bývalé nemocnice je nyní dívčí ústav „Elisabethinum").

Nejméně změn nastalo při studiu filosofickém Zde bylo jen hlavní novotou, že zrušeno udílení titulu mistrovství filosofie. Bylo to jen na prospěch, protože titulu toho dosahovalo se velmi snadno a vědecké studium na fakultě bylo tím velmi zlehčováno. Titul bakalářský byl zrušen jen na fak. theologické; při filosofii zůstal až do r. 1821. Gradus akademický čili doktorát filosofie mohl se nyní uděliti po ukončených studiích filosofických a to na základě tří přísných zkoušek čili rigoros z filosofie theoretické i praktické, z mathematiky a fysiky, z dějin všeobecných a po případě též z 50 vět, jež byly kandidátovi dány napřed z různých oborů. Ale pro studium na fakultách dalších nebyl doktorát tento již podmínkou jako dříve mistrovství.

Pro veškeré zkoušky ustanovena byla stupnice známek. Byly čtverého druhu a označovaly se číslicemi: číslice 3 znamenala „špatně", 2 = „prostředně", 1 = „dobře", 1 s notou „eminentiae" = „velmi dobře" (odtud zachovaly se u nás až podnes názvy eminenc, jednička, dvojka, trojka ve známém významu).

Při všech těchto dobrých jinak zařízeních měly reformy Josefovy jednu stránku stinnou, jež v praxi rozhodně více škodila nežli mohla prospěti. Svobodomyslné názory císařovy předstihovaly dobu a nepočítaly s lidmi současnými a slabostmi společnosti v našich zemích, jež ve mnohém, ba snad ve všem lišila se tehdy od společnosti západoevropské, z níž vyšly nové proudy osvícenské.

Mládeži na universitách i lyceích dáno mnohem více volnosti nežli dříve, a dozorčích orgánů ubylo. Místo dřívějšího kancléře, studijní komise a direktorů fakult, kteří všichni dělili se o dozor nad vysokou školou, spočívala nyní veškerá zodpovědnost jen na rektorovi.

Kdyby aspoň byl prost býval prací kancelářských, byl by mohl úkolu svému dostáti dobře, možná snad lépe nežli orgánové dřívější, universitě poměrně cizí. Ale rektor měl na starosti též veškerou správu hospodářskou a byl tím rozhodně přetížen. A byl-li rektorem právě professor méně energický, neměl v úřadě svém dostatečné autority ani vůči professorům ani studentům. (V Olomouci měl nyní jen titul „rector"; „magnificus" příslušelo jen rektorům universit).

Důsledkem osvícenských proudů bylo též, že z universit odstraněna byla cvičení náboženská a nucené výkony náboženské, jako byla na př. zpověď každého měsíce, a že zrušeny byly všechny marianské kongregace (sodality), zařízené jesuity již při třídách humanitních, jak níže uvádíme.

Císař v nařízeních svých kladl hlavní váhu na vlastní morální cit u každého jednotlivce a nejdůležitějším činitelem pro mravní výchovu mládeže byl mu vzorný příklad učitelův. Kdo z učitelů způsobil by mravní pohoršení, měl ihned být propuštěn.

Zásady ty jsou jistě zdravé a správné pro dnešní den, ale druhou otázkou jest, zda mohly vystačiti ihned po náhlém převratu z dob dřívějších, kdy vše dalo se ovládati autoritou představených a nepoznášelo se k samostatnému vytvoření mravních opor a zásad pro život.

A také po stránkách vědeckého prospěchu nebyly nyní na universitách poměry nejlepší. Názor, že universita má sloužiti jen výchově státních úředníků, vedl ku zvláštnímu a nejvýš škodlivému nařízení, že učitelé nesmějí v ničem odchýliti se od předepsaných učebnic. Veškerému studiu dán čistě praktický ráz a smysl, a tím vše proměnilo se v čirý mechanism. Vědecký význam fakult byl tím podlomen, a učitelé marně snažili se odpomoci úpadku diktováním partií, jež nebyly obsaženy v učebnicích, pokud se toho vůbec odvážili. Mládež ostatně učila se jen tomu, čeho bylo potřebí ke zkouškám, a to na rychlo a povrchně. Upadlo se tu zase do těchže chyb, jaké byly vyčítány jesuitům, právě pro podobný tuhý rámec studií, jaký pěstili oni.

Císař Josef II. sám poznal neudržitelný tento stav školství a nařídil pracovati o nutných opravách. Leč zemřel, než mohlo se započíti. Nástupce jeho Leopold II. nemohl než přikročiti k reformám co nejdříve, poněvadž nespokojenost byla veliká. A tato rozhodla právě u Leopolda mnohem silněji, než by se asi bylo stalo za živobytí Josefova.

Systém Leopoldův je konservativní, vrací se zpět, třeba ne v té míře, jak by si byli přáli hlavně na straně církve; některé novoty jeho udržují se v témže duchu, některé značí i zlepšení. Stížnostem kněžstva ustoupil ovšem Leopold velice, zrušiv generální semináře, které byly jinak dobrými ústavy, a dovoliv zase zřizovati semináře nejen biskupské, ale i klášterní. Theologická fakulta měla zase 4 ročníky a latině zachována převaha. Pro češtinu nestalo se však ničeho; naopak spojeny byly teď v Olomouci i dvě stolice pastorálky, německá a česká, jež přetrvaly i dobu Josefovu. V Olomouci vyučovali pak 4 učitelé theologie církevním dějinám, sv. písmu, dogmatice a morálce s pastorálkou. Na právech povýšil Leopold právo kriminální na předmět řádný; ostatní předměty zůstaly. Doba studijní prodloužena zase na 3 leta. Na filosofii mělo se konat co možná hojně přednášek mimořádných za kolejné posluchačů.

Aby učitelé universitní měli větší vliv na své okolí, zařízeny byly u všech škol schůze učitelského sboru a z nich zase konsess studijní, jemuž předsedal rektor university; tento stal se pak nejvyšším orgánem dozorčím nad školstvím středním a nižším v zemi.

Zařízení Leopoldova byla však jen přechodná. Již císař František II. zrušil zase konsessy a zavedl zase direktory fakult i gymnasií. Dozor

vládní sesílen ještě jmenováním zeměpanských zkušebních komisařů pro university a lycea. Vliv kleru stoupal stále a zmocnil se úplně školství obecného i středního. František II. dovolil obnoviti zrušená gymnasia a zříditi při nich studium filosofické dvouleté, je-li v místě biskupský seminář. Takováto učení filosofická podléhala ve všem biskupům a ve druhé řadě teprve úřadům zemským. Studium filosofické připojilo se tím úžeji ku škole střední a stalo se ve skutečnosti jejím doplňkem (nynější 7. a 8. třída gymn.); následkem toho pak fakulta filosofická při universitě octla se v postavení nejasném a pochybném, zvláště když bylo dovoleno, že studenti práv a medeciny mohou vstoupit na fakulty tyto i z filosofických tříd venkovských. Na lyceu mělo filosofické studium postavení tím podřízenější, protože tu trvalo jen 2 leta, kdežto na universitách tři. Málo tu pomohlo, že rozmnoženy byly předměty, ježto doba studijní byla velmi krátká. Novým studijním řádem z r. 1805 přibyly sem stolice vědy náboženské, všeobecných dějin, řecká a latinská filologie, klassických literatur, všeobecného přírodopisu a národního hospodářství jakož i vychovatelství. Logice s metafysikou, praktické filosofii a fysice mělo se zase učiti latinsky, ostatním německy. Na universitě vybral si studující filosofie ve 3. ročníku takové přednášky, jakých potřeboval pro další studia; objevuje se rozdělení filosofie na odbory. Na lyceu olomuckém ovšem nebylo 3. ročníku ani takových odborů.

Studenti fakulty filosofické pocítili snížení významu jejího též v tom, že byli podrobeni téže kázni jako gymnasisté, i nemohli na příklad choditi do veřejných místností, ani do divadel, a pro další postup musili míti aspoň „jedničku".

Fakulta filosofická prožívá po celou tu dobu fási přechodu k učení samostatnému. Nový krok ku předu v tom směru stal se r. 1824, kdy odbory filosofické byly rozděleny na tyto tři skupiny: na odbory, jež jsou nutné pro ostatní fakulty, na takové, jež nejsou přímo nutné a na ony, jež pěstují jen zvláštní vědecké záliby studujících a vedou k jiným povoláním nežli ze tří fakult ostatních (brzo po té k úřadu učitelskému na vyšších školách). Do prvního odboru patřily: vědy náboženské, filosofie, elementární mathematika, fysika a latinská filologie. Do druhého: všeobecné dějiny, historické vědy pomocné, dějiny filosofie, rakouské dějiny státní, literatura klassická, řecká filologie, esthetika, přírodopis, národní hospodářství a vychovatelství. Zvláštní váha kladla se tu na dějiny všeobecné, klassickou literaturu, esthetiku, vychovatelství a hospodářství. Ve třetím oboru bylo volno pěstovat některou z těchto disciplin: vyšší mathematiku, astronomii, mechaniku, technickou chemii a zvláštní kursy vědecké, jazykové a umělecké.

Řeči vyučovací byla němčina, po případě vlaština; stolice řeči německé, vlaské a různých slovanských ponechávají se tam, kde již byly, nové však se nikde nezřídily, tedy také ne v Olomouci stolice jazyka českého.

Když zrušeno bylo císařství německé r. 1806, nebylo na universitách našich potřebí dále vyučovati německému státnímu právu a dějinám říše německé, i byly předměty ty vypuštěny a zaveden za ně zákon trestní.

Konečně dostalo se i olomuckému studiu právnickému, až dosud tak odstrčenému, jakéhosi uvolnění a zdokonalení. Od r. 1810 rozšířeno

bylo juridicko-politické studium v Olomouci na kurs čtyřletý, v němž vyučovalo se v dobrém postupu disciplin a se značnou úplností těmto odborům: v 1. roce encyklopedický přehled, filosofie práva, právo kriminální, věda náboženská a statistika; v 2. roce právo římské, církevní a hospodářství, v 3. právo rakouské, manské, obchodní a směnečné, ve 4. ročníku pak vědy politické, politické zákony, soudní jednání a jednací sloh. Počet rigoros vzrostl ze 3 na 4 a ponechána 1 disputace. Všem předmětům mělo se učiti německy, právu církevnímu latinsky. Celkový praktický ráz tedy zůstal, ale byl podložen přece v 1. ročníku theorií a přehledem. Zároveň bylo nařízeno, že nesmí nikdo studovat, kdo by měl současně nějaký úřad.

Zlepšení to způsobilo vzrůst posluchačstva ze 70 r. 1802 na 140 (1842); r. 1854 ovšem bylo tu zase jen něco přes 70 studentů.

Přízní vládní vzmohlo se také medicinsko-chirurgické studium v Olomouci k učení alespoň tak opatřenému, že mohlo plnit svůj úkol řádným způsobem. Od r. 1811 ustanoveni tu 4 professoři: ranhojičství a kliniky chirurgické, porodnictví, zvěrolékařství, lékařství theoretického, v němž hlavně anatomie nyní pěstěna pečlivěji; zařízena byla pro ni také pitevna. Pro účely školní zřízeny u nemocnice klinické školy po 6 postelích z různých druhů nemocí.

Za nové všeobecné organisace medicinského studia v Rakousku r. 1833, jejíž podstatné rysy zachovaly se na fakultách podnes, získalo také studium lékařské na lyceu olomuckém. Kurs rozšířen byl na 3letý: v 1. roce učilo se úvodu do chirurgie, fysice, chemii, botanice, anatomii; v 2. roce fysiologii, všeobecné a chirurgické pathologii a therapii, farmakologii, receptování a dietetice, theoretickému porodnictví a zvěrolékařství, ve 3. roce praktickému lékařství i chirurgii (na klinikách i v pitevně), soudnímu lékařství a lékařství očnímu. Po tomto tříletí musil kandidát 2—3 měsíce zůstati ve špitále v bezplatné službě praktické. Pro chirurgické vědy přípravné zřízeno bylo v Olomouci nové místo řádné professury; zpočátku suploval obor ten dr. Mošner, po něm stal se professorem řádným zde dr. Ehrmann.

Přičiněním dobrých sil učitelských a dobrou návštěvou nabyl ústav ten také dobrého jména, a zasloužil si toho, když konečně r. 1849 prohlášen byl za samostatný ústav medicinsko-chirurgický. Tituly mohl udíleti tyto:

1. diplom zkušeného a approbovaného chirurga. Zkoušelo se tu z anatomie, theoretické a praktické chirurgie (později jen z praktické), theoret. a prakt. mediciny a soudního lékařství. Před hlavní zkouškou musil kandidát prokázat, že umí užívati nástrojů a připraviti obvazy. Ale titul magistra chirurgie nesměl se na lyceích již udílet.

2. pomocníka při porodu. Tito zkoušeni byli z porodnictví theoret., prakt. i soudního.

Oba obory ty považovaly se za jediný celek, a byl pro ně vydáván společný diplom jediný.

3. lékaře zubního. Ku zkoušce mohou se hlásiti jen absolvovaní chirurgové.

Porodním babičkám udílelo se vyučování nyní jedině na lyceu a to kursem jednoho semestru a nejméně dvouměsíční praxí. Kurs ten býval obyčejně v zimě, pro pomocníky mužské v létě. Byla to jediná nauka na celém lyceu, jíž učilo se také česky. Oba kursy, český i německý, měl zprvu dr. Jahn, pak dr. Innocenc Neumann, po něm od r. 1829 dr. František Mošner. Vyučovalo se dle německé knihy českého učence Jungmanna a dle české učebnice Mošnerovy („Babictví", vydáno v Olomouci 1837).

Pomůcky studijní mělo studium chirurgické také stále lepší. Byla tu škola anatomická, laboratoř chemická a botanická zahrada, sbírky přístrojů a knihovna.

Přednášelo se v budově universitní, kliniky byly v nemocnici, laboratoř chemická byla v klášteře dominikánském, kdež se také učilo botanice a byla zahrada.

Studujících stále přibývalo; r. 1787 bylo jich 18 r. 1805 již 50, r. 1834 pak 139. Babiček bylo r. 1825 102, r. 1834 96, většinou českých.

Po reformě studia bylo r. 1837 chirurgů 114, r. 1855 119; babiček bylo r. 1855 44 českých a 39 německých.

Co do počtu studentů chirurgie bylo učení olomucké na čtvrtém místě v říši, po univ. vídeňské, pražské a štýrsko-hradecké; počtem babiček převyšovala je pouze universita pražská a vídeňská.

Celkem tedy přibylo lyceu olomuckému za Františka II. na všech fakultách a počet učitelů stoupl, na filosofii ze 3 na 7, na právech ze 3 na 5, na chirurgii ze 2 na 6. Rovněž obohaceno bylo lyceum vzrůstem lyceální knihovny, museem anatomicko-pathologickým, fysikálním a oekonomickým, sbírkami přírodnin, mathematickou a sbírkou mincí, čehož všeho bývalá universita vůbec neměla.

Na ten čas byla to výprava velmi dobrá, a může se říci, že lyceum mělo tři fakulty úplně normální a o něco nižší učení lékařské. Právo promovati na doktory měla ovšem jen fakulta theologická a filosofická. Ale i tak rovnalo se olomucké lyceum úplně universitě lvovské, a bylo větší než universita v Innsbrucku, kde nebylo fakulty theologické.

Bylo tudíž zcela přirozeno, že toužilo se po tom, aby vysoké učení povzneseno bylo také titulem mezi university. Věci té ujal se protektor nad jiné vlivný, arcibiskup olomucký arcivévoda Rudolf, bratr císařův. Snaha potkala se rychle se zdarem: nejvyšším rozhodnutím ze dne 11. března 1827 povýšeno bylo lyceum olomucké na universitu, s tím podstatným rozšířením práv, že může udíleti také hodnost právnického doktorátu. Studium chirurgické nebylo však povýšeno na fakultu lékařskou, a mimo to výslovně bylo podotknuto, že professoři nedostanou vyšších platů a vůbec že universita nesmí vyžadovati vyšších nákladů nežli dosud (26 tisíc zl. konv. m. ročně). Poněvadž rozkvět školy spadal výhradně do doby Františka II., podána byla prosba, aby universita směla jmenovati se „Františkova", což povoleno 15. září 1827 („K. k. Franzens-Universität in Olmütz").

Universita tato měla r. 1828: 24 prof. a 639 studentů (bez gymnasistů). Největší počet žáků byl r. 1831: 662. Když studie humanistické byly omezeny, klesl počet na 551 (141 theol., 142 právn., 114 chir., 154 filos.), k tomu 57 babiček a 401 gymn. a ze stavovské akademie, celkem tedy na všech ústavech přes 1000 žáků a 47 učitelů. Předmětům učilo se: 81 obligátním a 14 volným, z nich 6 mimořádně.

Studenti pilně dělali zkoušky, jak vidět ze zápisů promočních. Roku 1839 bylo promováno 7 doktorů práv, 7 filosofie a 1 theol.; 25 chirurgům a 59 babičkám uděleny diplomy.

Školní plat zapravovala jen nepatrná část studentů, protože se velmi mnoho osvobozovalo, a studenti chirurgie vůbec neplatili. Pro chudé a nemocné studenty zřízen byl zvláštní podpůrný fond, první toho druhu v Olomouci při universitě, z něhož r. 1838 bylo zaopatřováno 56 studentů.

Stav tak příznivý potrval po několik let; r. 1842 bylo 555 studujících, frekvence vždy ještě značná, silnější než na mnohých současných universitách v zemích německých. Ale proti velkým universitám rakouským ocitala se olomucká pořád více v pozadí, nemohouc v malém městě s malým stěsnaným životem rozvinouti vědeckého ruchu a pokroku. Zápasilo se také těžce s nedostatečnými prostředky finančními; skrovná dotace učitelská byla příčinou, že nepřišel sem žádný z velkých professorů universitních, a professoři olomučtí jak jen mohli odcházeli na university větší, kde jim vedle větší příležitosti vyniknouti kynula také lepší existence.

Čím déle trvala universita do doby modernější, tím méně se do ní hodila. Měla pořád ještě velmi mnoho přežitků ze starých dob a tak málo nových, silných podnětů, z nichž by se mohla obroditi, že nemohla stačiti rostoucím potřebám kulturním a studentstvo počalo se jí vyhýbati.

Velkou ranou pro vysoké učení olomucké byla reorganisace středních škol (1849) na c. k. gymnasia o 8 třídách, z nichž 7. a 8. třída rovnaly se učení filosofickému, dříve jen na třech místech v zemi (Olomouc, Brno, Mikulov). Olomucká fakulta filosofická stala se tím vlastně zbytečnou a vláda nepovznesla ji k nové a vyšší hodnotě jako fakulty jiných universit, jež teprve potom staly se sídlem vědecké práce a vedle toho přípravnou pro učitelstvo středoškolské. V Olomouci necítilo se ani potřeby toho; chudší studentstvo obracelo se tu jen k oborům praktickým, a návštěva filosofické fakulty rychle poklesla na stupeň nanejvýš nízký; v následujících letech stávalo se, že přistoupilo sem ročně jen 7 žáků, pak třebas jenom tři! Nechybělo již mnoho ku kroku poslednímu, jenž se také stal brzo a ve vší tichosti: nejvyšším rozhodnutím ze dne 19. září 1851 zrušena byla celá filosofická fakulta v Olomouci. Zbyly z ní jen přednášky z filosofie a všeobecných dějin, jež byly připojeny k fakultě právnické (těmto učil zde proslulý dr. Ant. Gindely).

Ježto studium chirurgické bylo od r. 1849 ústavem samostatným, zůstaly tak při universitě jen dvě fakulty, theologická a právnická, s nepatrnou frekvencí (130 theologů, 70 právníků) a nepatrným přírůstkem ročním (r. 1850 jen 31).

Universita odumírala, odtrhávala se úplně od spojení se světem a novým životem národů, a poněvadž nebylo opravných snah ani nadějí, že by vláda byla k nim ochotna, nemohl než nastati žalostný konec.

Roku 1855 konána tu slavnost, o níž netušilo se ještě, že bude poslední. V slavnostním sále universitní budovy odhalen byl obraz císaře Františka Josefa a místodržitele hraběte Lažanského, a promlouvány řeči oslavné. Ale již v červenci téhož roku rozšiřovaly se pověsti, že universita bude zrušena. Marně putovala do Vídně deputace městské rady. Výnosem ministerským ze dne 25. srpna 1855 bylo nařízeno, aby budoucím rokem školním zavřela se fakulta věd právních a státních. Tím universita přestala existovati; na fakultě theologické volil se pak jen děkan, ústav lékařský měl dále svého ředitele. Vlastní zrušení university stalo se až r. 1860 nejvyšším rozhodnutím, jímž celý tento akt potvrzen.

Uváděti jména všech professorů, kteří působili na universitě olomucké v posledních jejich desítiletích, není tu naším úkolem. Málokteří zdrželi se v Olomouci po delší dobu. Postačí, jmenujeme-li některé vynikající odborníky, kteří působili v Olomouci delší dobu a zasloužili se o jakýsi pokrok vědecký. Byli to: dr. Hanel (studium biblické), dr. Pachmann (církevní právo), dr. Horák (právo obchodní a směnečné), prof. Ficker (všeobecné dějiny); filosofii přednášeli čeští professoři dr. Hanuš, pak Robert Zimmermann (esthetik), kteří odešli do Prahy, dr. Helcelet vykládal přírodopis; znamenitým odborníkem byl též prof. Jeiteles (medicina theoretická), dr. Jahn (anatomie), dr. Mošner (porodnictví) a jiní.

Ač universita na venek byla německá, přece trpělo se, aby čeští professoři českým studentům, jichž tu vždy byl značný zlomek počtu celkového, konali přednášky též česky vedle hlavního kolegia přednášeného po německu. Ovšem že byl to výkon zcela dobrovolný a úplně nehonorovaný, a také nebyly přednášky ty veřejně vedeny v seznamech.

Pro theology dlouhá léta přednášel dr. Mácha takovým způsobem o řeči české, když zanikla stolice české pastorálky (poslední měl ji Frant. Polášek). Lépe než na universitě dařilo se češtině před r. 1848 na stavovské akademii (viz níže).

Hnutí r. 1848 způsobilo i na universitě rozmach českého živlu. Pojednou bylo tu několik kolegií českých, z nichž některé byly přístupny i širšímu obecenstvu. Tak na fakultě filosofické přednášel dr. Hanuš vždy v neděli odpoledne jako t. zv. publikum (přednáška osvobozená od kolejného) „o postupu vzdělanosti" a míval velkou návštěvu i dám z českých rodin olomuckých. Prof. Helcelet, Mošner a Mone (soukromé právo) přednášeli česky i německy; též Libor Kopecký vykládal Hesioda po česku.

Největším úspěchem českého jazyka bylo, že r. 1848 vznikla tu i stolice češtiny, již měl prof Helcelet. Když odešel r. 1849, byl vypsán veřejný konkurs, a byl požádán vládou sám Jan Kollár, kazatel evangelický, té doby v Pešti, aby ji převzal. Ale nabídka nebyla valně lákavou (pouze 600 zl. ročně) a přirozeně dal Kollár přednost vyzvání, aby stal se professorem slovanských starožitností při universitě

vídeňské (téhož r. 1849). A tak stolice českého jazyka v Olomouci zanikla, trvavši pouze jediný rok.

Pod vedením těchto vlasteneckých professorů, k nimž řadil se jako duše Čechů olomuckých prof. češtiny na stavovské akademii Alois Vojtěch Šembera, tužilo se také české studentstvo. Již od r. 1843 hrávalo se v městském divadle také česky a pořádány besedy, v nichž hudební část měl na starosti Arnošt Förchgott Tovačovský, jenž již zde v útlém mládí pokoušel se ve skladbě sborů; roku 1851 však odešel do Vídně. V době sněmování kroměřížského hrávalo se v Olomouci česky skorem každé neděle, a přijíždělo sem mnoho hostí českých, tak Havlíček, Brauner, Palacký a Rieger. Český spolek „Slovanská Lípa", jejímž prvním předsedou byl dr. Mošner, udržován byl hlavně studenty, kteří byli tu tak zvanými „čtenáři"; skutečnými členy mohli býti teprve členové plnoletí.

Působením professorů dostala se čeština i do úředních výkonů universitních; při zkouškách vedle němčiny užívalo se také jazyka českého, a zachovala se dokonce česká vysvědčení z r. 1852 a 1855, jež jsou nejlepším svědectvím, že na universitě nebyl výlučně německý duch a že by se bylo možná dosáhlo utrakvismu jazykového na veškerých odborech. Ale pád university ukončil všechen tento slibný rozvoj v zárodcích.

Po roce 1855 zůstala jen fakulta theologická, na níž přednáší se celkem beze změny ve čtyřech ročnících disciplinám theoretickým i praktickým, řízena děkanem fakulty a pod dozorem arcibiskupovým, jenž předsedává hlavním zkouškám; a jako ústav spojovaný nyní s fakultou theologickou pod společnou administrativu „c. k. medicinsko-chirurgický ústav studijní".

Ale ani tento se neudržel, ježto nemohl se vyrovnati medicinským fakultám a o zvelebení nebylo ani řeči. R. 1870 bylo nařízeno, aby do prvního ročníku přijímalo se naposled r. 1871—2, i byl r. 1872—3 již jen ročník II. a III., pak jen třetí, a poslední zkoušky diplomové konaly se roku 1875. Prof. dr. Mošner vydržel až do konce a vyučoval umění porodnickému v kursu babiček po česku i německu až do posledního roku.

Z učení chirurgického zbylo několik sbírek a museí nástrojů a preparátů a knihovna příruční, jež byly dlouho uváděny v osobním výkazu c. k. theolog. fakulty, vydávané každoročně, jako majetek fakulty; nyní jsou ve spojení s nemocnicí zemskou a ve zprávách uvádí se jako universitní majetek jen c. k. studijní knihovna a sbírka mincí, jež je umístěna v této knihovně.

To jsou tedy poslední zbytky velkého někdy ústavu a školy po pražské v zemích našich nejpřednější. Naskytuje se tu skutečně otázka, proč vlastně země tak veliká, jako Morava, byla zbavena vysokého učiliště? Že nebylo vyhovující, bylo vládě spíše obviněním než příčinou ku výmluvám. Snad stojíme dnes r. 1905 již blízko před rozhodnutím, jímž zemi dostane se vysoké školy zase, ale kde, a bude-li prosperovat, když má vzniknout za takové neochoty vlády a za takového protivenství, jsou otázky, k nimž přetěžko se odpovídá. Po staletích nebudou moci potomci naši pochopiti, jak mohla část obyvatelstva země tolik bránit zřízení kulturního ústavu pro většinu lidu českého v místě příhodném. —

V nynějším hnutí o zřízení české university na Moravě jmenuje se Brno jedině možným jejím sídlem jakožto město hlavní, a také správně. V Olomouci není tolik podmínek pro universitu jako tam, leč by se dbalo tradic, umístění studijní knihovny a klidnějšího života při velkoměstském jinak ruchu. Pro fakultu filosofickou je na př. město Olomouc jako stvořeno. Ale minulost nemá té síly, aby rozhodla o otázkách přítomnosti, a přítomnost svědčí přece jen převážně pro Brno; a bylo by nemoudré, tříštiti snahy poukazováním k Olomouci jako starému městu universitnímu. Jinak však jeví se věc ve světle současných poměrů politických a neblahých rozbrojů národnostních. Na školu hledí se jako na činitele čistě politického a dle toho se také proti ní bojuje. Proto nesmí prý dle vůle sousedů druhé národnosti přijíti do města dosud německy spravovaného, do Brna ani do Olomouce. Nadějí však proto pozbývati netřeba, poněvadž universita moravská jest neodkladnou potřebou jak pro zemi samu tak i pro vývoj university pražské. Proto můžeme s bezpečím vysloviti pevné přesvědčení, že vysoké učení české na Moravě zřízeno bude a že bude vypraveno a zařízeno tak, aby odpovídalo potřebám doby přítomné i budoucí.

II. Školství střední.

Název „školství střední“ nehodí se sice pro doby minulé a jejich školy, ježto nekryje se ve svém nynějším významu docela nic se staršími útvary školskými, ale volíme jej přece pro jeho stručnost a jasný význam jakožto členu prostředního mezi školstvím obecným a vysokým. S tímto umístěním tak celkem shodují se také ony druhy škol, o nichž míníme tu pojednati. A konečně název škol středních vznikl sice teprve ve století 19tém, ale školy samy jsou ovocem stálého vývoje a mnohých tradic z dob minulých.

Máme-li jíti zpět k počátkům škol toho druhu a stupně v Olomouci, musíme konstatovat již předem, že čím dále do minulosti, tím menší jsou stupňové rozdíly mezi školami a že v prvopočátcích škola vlastně jediná zastávala úkol dnešní školy obecné i střední, a často nahrazovala do jisté míry i pozdější studium vysoké. Jsou to hlavně školy biskupské, kathedrální, jichž ráz přechází silně do rázu školství vyššího, aspoň někde (na př. v Praze) pod názvem „studium partikulare“ (částečné); a přece zas i tyto školy kathedrální jsou zároveň nižšími, v nichž vychovávají se žáci od dětského věku. Podobně bylo tomu se školami klášterními. Tu bylo jako na biskupských hlavním účelem vychovati dorost kněžský. Dle toho se také dělily na interní pro dorost řádový a externí pro kněze ostatní nebo laiky. Teprve později založením universit převedeno vzdělání kněžstva na jediné učiliště, fakultu theologickou.

Takové studium partikulární zařízeno bylo v našich zemích nejdříve u kostela sv. Víta a potom též na Vyšehradě v Praze. Ale koncil lateránský r. 1215 nařídil, aby školy takové byly zřízeny při každém chrámu metropolitním, kdež má být aspoň jeden učitel či doktor theolog, a při každém kostele biskupském měl být aspoň jeden mistr svobodných umění pro vedení školy.

Poněvadž učilo se tu jen třem předmětům, mluvnici, logice a výmluvnosti, sluly školy ty též trivium, kdežto na universitách vykládána byla také musika, arithmetika, geometrie, astronomie, jež tvořily tak zvané quadrivium. Učitelé i žáci byli vlastně služebníky kostela, musili zpívati na kůru po celý rok, odkudž učitel slul „cantor“ nebo succentor (zpěvák a podzpěvák), žáci pak „scolares“ a „bonifanti“.

Z předmětů není možno mnoho jmenovati; byly to hlavně náboženství a latina (dle učebnice Donatovy), k tomu pak zpěv. Učení bylo zcela mechanické, a staročeské verbáře či slovníky latinsko-české vyrostly z přirozené potřeby.

Takového rázu byla asi škola kathedrálná, jakou nalezáme v Olomouci nedlouho po založení biskupství. Jsouc věnována hlavně výchově kněží, spojuje v sobě všechny nynější stupně školy obecné, střední i vysoké (theologii). Titulu mistrovského ani doktorského školy takové ovšem nemohly udíleti, ježto zůstalo to výhradným právem pro university čili studium generale. Proto také odcházelo se z našich zemí mnoho studovat na university cizí, zvláště do Bononie, na universitu to ve středověku dlouho jedinou v Italii, a to hlavně z potřeby po vzdělání právnickém pro vyšší úřady zemské. Ale také klerikové chodili na fakulty zahraniční, jak dokazují jména studujících takových (i z Olomouce), kteří měli již hodnosti kněžské a pak teprve byli vysláni studovat dále.

Když zřízena byla konečně universita pražská, chodilo se z Olomouce sem, tím více pak později do Krakova, zvláště v době, kdy učení pražské bylo v rukou podobojích.

Že škola olomucká byla nižší nežli pražská partikulární ještě před zřízením university, dokazuje okolnost, že rodák opavský Martin „Strepus“ čili „Polonus“ přešel z kathedrální školy olomucké na školu pražskou a pak do Říma. Stupnice Olomouc-Praha-Řím neznamená však velkých rozdílů, protože ze všech škol téhož rázu jako olomucká vycházeli kněží.

K universitě nebylo tak daleko, a také pak škola kathedrální po příchodu jesuitů do Olomouce proměnila se v akademii čili universitu a školu střední (studia humaniora).

Vedle školy kathedrálné vznikla v Olomouci pro rostoucí počet obyvatelstva škola druhá v městě, kamž by žáci měli blíže (kathedrální byla na Předhradí); protože byla poblíž chrámu sv. Mořice, zove se obyčejně mořická. Tato charakterisuje se svým názvem „latinská“ jako škola střední, odlišná od obecných „německých“, a nemá nic společného s učením vysokým.

O těchto olomuckých školách kolovalo až dosud po literatuře mnoho názorů mylných a prostě vymyšlených zpráv, jež odstraniti bylo úkolem prof. Praskovi ve práci „K dějinám škol olomuckých“ v programu c. k. českého gymnasia v Olomouci roku 1901 a 1902. Na základě archiválních studií sestavil autor obraz vývoje těchto škol, jenž zůstane základním i pro naše přehledné stanovisko. Od vzniku škol jesuitských je pomůckou dosud nejlepší práce d'Elvertova o dějinách školství na Moravě, dějiny něm. gymnasia v Olomouci od prof. Tschochnera, jež vycházejí nyní v programech toho ústavu; Jana

Stanford University Libraries
3 6105 012 045 238